

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Disertační práce

**ČESKO-BULHARSKÁ MANŽELSTVÍ
V ETNOLOGICKÉ PERSPEKTIVĚ**

Mgr. Klára Strohsová

Plzeň

2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Etnologie

Disertační práce

ČESKO-BULHARSKÁ MANŽELSTVÍ V ETNOLOGICKÉ PERSPEKTIVĚ

Mgr. Klára Strohsová

Školitel:

Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D.
(Katedra antropologie FF ZČU, Plzeň)

Konzultant:

Doc. Vladimír Penčev, Ph.D.
(Ústav etnologie a folkloristiky s Etnografickým muzeem Bulharské akademie věd, Sofie)

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

Plzeň, září 2013

Klára Strohsová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala osobám, bez kterých by práce nemohla vzniknout, za jejich vstřícnost, poskytnutý čas, podporu a veškerou pomoc. Na prvním místě děkuji především všem mým respondentům za jejich nepopsatelnou ochotu věnovat mi čas a zejména svěřit se mi se všemi svými osobními prožitky a zkušenostmi. Děkuji také těm, kteří mi pomohli respondenty pro moji práci sehnat a zprostředkovali mi s nimi setkání, jmenovitě pak zejména Ivance Srbkové a Aniče Staevské.

Dále bych ráda poděkovala svému vedoucímu práce Doc. Marku Jakoubkovi Ph.D., za cenné rady a připomínky a svému konzultantovi Doc. Vladimíru Penčevovi, Ph.D., za hodnotnou pomoc při terénním výzkumu, za podporu, připomínky a odborný náhled. Velký dík patří také všem, kteří byli ochotni disertační práci se mnou konzultovat a poskytli mi nesčetné množství podnětů a připomínek, konkrétně Dr. Mirjam Moravcové za prvotní inspiraci, Svetlaně Antove a Katie Michajlove za konzultace, Hyeně a Bimu za korektury a komentáře k pracovním verzím částí textu.

V neposlední řadě patří poděkování i mé rodině a přátelům, kteří mě po celou dobu studia i psaní disertační práce podporovali.

Obsah

1	Úvod.....	1
1.1	Cíle disertační práce.....	2
1.2	Definice manželství	4
1.3	Smíšená česko-bulharská manželství	7
1.4	Smíšená manželství jako předmět odborného studia.....	8
1.5	Struktura práce	13
2	Metodologie	16
2.1	Metoda a sběr dat.....	16
2.2	Hlubkové rozhovory a respondenti/ky.....	18
2.3	Sociodemografická data	21
3	Česko-bulharská smíšená manželství v kontextu historie česko-bulharských vzájemných vztahů a migrací	25
3.1	Vzájemné česko-bulharské vztahy a migrace v období na konci 19. a na začátku 20. století	26
3.1.1	Bulharští studenti na českých univerzitách v druhé polovině 19. století.....	27
3.1.2	Češi na bulharském území v druhé polovině 19. století, především po roce 1878 – tzv. česká invaze do Bulharska	30
3.1.3	Druhotná emigrace českých zemědělců a rolníků - Vojvodovo.....	40
3.2	Vzájemné vztahy po první světové válce.....	41
3.2.1	Bulharští zahradníci v českých zemích	43
3.3	Období druhé světové války	46
4	Modely formování česko-bulharských manželství sezdáných v době socialismu.....	48
4.1	„Studentská manželství“	50
4.2	„Pracovní manželství“	55
4.3	„Plážová manželství“	62
5	Česko-bulharská manželství po roce 1989	70

5.1.1	Vývoj česko-bulharských manželství sezdaných v době socialismu po roce 1989	73
5.1.2	Uzavírání česko-bulharských manželství po roce 1989	77
6	Identifikační charakteristiky česko-bulharských manželství	81
6.1	Výběr partnera a svatba	85
6.2	Volba budoucího místa pro život	94
6.3	Postoje a reakce rodičů a širšího okolí	100
6.4	Přesídlení do cizí země a percepce domova	104
6.5	Jazyk a nonverbální projevy	116
6.6	Rodina, výchova dětí a genderové role	121
6.7	Náboženství a slavení svátků	127
6.8	Strava a rituály vážící se k jídlu a pití	132
6.9	Management času	135
6.10	Přátelé a návštěvy	138
6.11	Přínosy a pozitiva smíšeného manželství	142
7	Zobecnění na téma smíšených manželství	146
8	Závěr a shrnutí	149
9	Literatura	153
10	Summary	166
11	резюме	169
12	Přílohy	172
12.1	Příloha č. 1: Seznam respondentů	172
12.2	Příloha č. 2: Dokumenty	174
12.3	Příloha č. 3: Obrazová příloha	177

1 ÚVOD

Předkládaná disertační práce v jistých ohledech navazuje na výzkum k diplomové práci, která se úžeji zaměřovala na české migrace do Bulharska v první polovině 20. století a na krajanský život Čechů v Bulharsku. Tématem česko-bulharských vztahů se zabývám dlouhodobě od roku 2007. Postupem času a především s větším množstvím materiálu shromážděného při terénním výzkumu jsem se zaměřila na oblast neprozkoumanou a v českém prostředí spíše opomíjenou, přesto však nesmírně zajímavou, a to na oblast smíšených manželství, konkrétně tedy na česko-bulharská manželství. Situace v terénu zacílila moji pozornost na smíšená česko-bulharská manželství, která byla sezdána za socialismu. K tomuto tématu mě přivedli zejména sami respondenti, kteří téměř pravidelně žili v manželství, jež lze definovat jako česko-bulharské, nebo byli potomky takového manželství. Fenomén smíšených manželství je v české odborné literatuře nedostatečně reflektovaným tématem, a to nejen na poli antropologie či etnologie. Předkládaná disertační práce je tedy určitým pokusem tuto mezeru zaplnit a především doplnit detailně studované česko-bulharské vztahy, které jsou jinak českými, bulharskými i slovenskými badateli důkladně popsány a analyzované.

Výzkum česko-bulharských (případně slovensko-bulharských) vztahů a s ním spjatý výzkum vzájemných migrací má jak v českém, tak v bulharském prostředí velmi silnou tradici, a to již od začátku 20. století. Do československé etnografie i historiografie se v první polovině 20. století dostalo hned několik československo-bulharských námětů výzkumu. Historikové a někteří etnografové (studium memoárů, cestopisů apod.) věnovali pozornost zejména silné české migrační vlně do Bulharska po roce 1878 (Amort 1980, Urban 1957) a tématu vzniku krajanských spolků a českých menšin v Bulharsku a jejich styků s domovem, a to především ve dvacátých a třicátých letech 20. století pod vlivem československé zahraniční politiky (Auerhan a Turčín 1930, Klíma 1925). Po druhé světové válce začali etnografové¹ věnovat

1 Například D. Stránská, H. Hynková, V. Frolec, O. Nahodil a A. Václavík. Někteří z nich později také prováděli terénní výzkum v Bulharsku a sbírali materiál o tématech jako lidová bulharská architektura (např. H. Hynková o rodopském domu), projevy náboženského života nebo rodinné uspořádání (V. Frolec o rozpadu velkorodiny v 19. a na počátku 20. století).

pozornost bulharskému prostředí a poznávání bulharské lidové kultury (srov. Moravcová 1992: 184).

Kvůli omezeným možnostem v období socialismu navíc dochází k prohloubení bádání na poli bohemistiky a bulharistiky. Nelze opomenout ani téma, které bylo častým předmětem etnografů v první i druhé polovině 20. století; jedná se o studium bulharské skupiny zahradníků, kteří přicházeli do Československa ve dvacátých letech 20. století nejprve jako sezónní pracovníci, později se však usazovali natrvalo. Publikované studie se zaměřují především na popis jejich skupinového života a jejich vliv na vztahy Čechů a Bulharů (Georgieva 1978, Húsek 1936, Král 1936, Moravcová 1990, Podolák 1987 a jiné).

Od osmdesátých let se česká vědecká komunita zabývala také specifickými zvláštnostmi reemigrantů, kteří přišli z Bulharska na jižní Moravu (Heroldová 1986, Vaculík 1983). Mezera ve výzkumu kompaktní české diaspory ve Vojvodovu, české vesnice v Bulharsku, byla na etnologickém poli bádání zaplněna až v posledních letech, zato však velmi komplexně (Jakoubek 2007, Jakoubek 2011, Jakoubek 2012, Jakoubková Budilová 2011). Již od roku 1997 uskutečňuje Marek Jakoubek (spolu s Lenkou Jakoubkovou Budilovou od roku 2001) formou opakovaných návštěv terénní výzkum zmíněné oblasti a dopodrobna se věnuje této mimořádné kapitole v česko-bulharské historii. Vzhledem k současné podobě téměř opuštěné vesnice Vojvodovo rozšířili v posledních několika letech svůj výzkum i na emigranty, kteří z Vojvodova odešli v letech 1928 - 1929 do jižní Ameriky, konkrétně do Argentiny. V současné době existuje velké množství studií věnující se problematice jednotlivých migračních vln, jak z českých zemí do Bulharska, tak obráceně. Podstatná část z nich je situována do prostředí bulharských enkláv na Slovensku, a to především díky jazykovědným a folkloristickým výzkumům předních slovenských vědců a také celých výzkumných slovensko-bulharských týmů.

1.1 Cíle disertační práce

Cílem disertační práce je pomocí etnologického přístupu popsat a interpretovat česko-bulharská manželství, která byla sezdána v období od konce čtyřicátých do konce osmdesátých let 20. století. Pro potřeby disertační práce bude

toto období zjednodušeně označováno jako období socialismu, přestože tento pojem není historicky přesný. Disertační práce objasňuje a charakterizuje životní zkušenosti a širší sociální faktory, které česko-bulharské manželství přináší, a shrnuje základní momenty v životě partnera z česko-bulharského manželství. Předkládaný text zachycuje okolnosti navázání vztahu, přičemž je interpretována nejen politicko-ekonomická situace daných zemí, která vznik česko-bulharských partnerských svazků výrazně determinovala, ale jsou analyzovány také případné zákony, které ovlivňovaly pohyb a možnosti uzavírání sňatků mezi danými státy. Migrační politika, způsob zacházení s migranty a zákony ovlivňující uzavírání sňatků mezi jedinci odlišné státní příslušnosti² mají zásadní vliv nejen na míru smíšených manželských svazků v daném státě, ale ovlivňují také mnohá důležitá partnerská rozhodování. V případě česko-bulharských manželství ve sledovaném období nebyly migrační zákony nikterak výrazně omezující, spíše naopak. Kontrolované a státem organizované migrační vlny a vzájemné mezistátní dohody usnadňovaly migraci mezi oběma zeměmi, čímž napomáhaly i možnostem seznámit se s partnerem. Cestování, i když v jisté omezené míře, bylo možné. Politika a zákony států také výrazně ovlivnily volbu budoucího místa pro život.

Kromě tohoto významného diachronního hlediska se práce soustřeďuje i na problematické aspekty a přínosy smíšených partnerských vztahů, což je interpretováno na příkladu česko-bulharských manželství. Text se zaměřuje především na vzájemnou rozdílnost partnerů v česko-bulharském manželství a její zřetele. Disertační práce odhaluje, do jaké míry se odlišné výchozí zázemí partnerů projevuje v česko-bulharských manželstvích a do jaké míry jsou rozdíly vzniklé odlišným výchozím zázemím pro manželské páry významné. V textu je dále reflektováno, v kterých konkrétních aspektech či fenoménech partneri vnímají jistou hodnotovou, kulturní či sociální rozdílnost a jaký vliv v porozumění a v partnerském

² Existují historické příklady normativních zákazů proti uzavírání rasově smíšených manželství v podobě zákonných opatření. Takovým příkladem mohou být zákony zakazující rasově smíšená manželství platné v některých státech USA od 18. století (ve státě Virginia zaveden již v roce 1691, Massachusetts 1705, Pennsylvania 1725) až do druhé poloviny 20. století (ve státech Indiana a Wyoming byla zákonná opatření zrušena v roce 1965, ve státě Louisiana až v roce 1967). S legislativou proti rasově smíšeným manželstvím a partnerstvím se setkáme i v Jihoafrické republice v době apartheidu. Na českém území bylo zakázáno uzavírat tzv. smíšená manželství (vládním nařízením ze 7. března 1942 č. 85 Sb.) protektorátním příslušníkům s jedinci židovského původu, a to pod hrozbou trestu odnětí svobody od 1 roku do 15 let (Veselá 2003: 84-85).

konsenzu hrají osobní charakteristiky, sociokulturní rozdíly nebo rozdíly genderové. Práce je zaměřena především na specifické situace a zkušenosti, které partneři z česko-bulharského smíšeného manželství prožívají, nicméně přináší i zobecnění a abstrakce přenositelné na jiná smíšená manželství.

Výzkum česko-bulharských manželství by měl představit dosud neznámé a na etnologickém poli neprobádané téma a odhalit zatím nepublikovaná fakta, která se týkají okolností a souvislostí spjatých s česko-bulharskými manželstvími. Přínosem disertační práce je podrobné pojednání o česko-bulharských sňatcích, migračních vlnách mezi jednotlivými zeměmi v historicko-politickém kontextu a především pojednání o tak významné instituci, jako je manželství, v případě, že se jedná o manželství smíšené. Celý text je podepřen výpověďmi partnerů z česko-bulharských manželství. Předkládaná disertační práce je výsadně založena na osobních zkušenostech jednotlivých aktérů, přičemž přínosem práce je zachycení konkrétních životních příběhů (ve formě autobiografických vyprávění) a konkrétních aspektů, se kterými se partneři ze smíšeného česko-bulharského manželství potýkali a potýkají.

V souvislosti s výše nastíněnými úkoly je cílem předkládané disertační práce věnující se problematice česko-bulharských manželství v etnologické perspektivě odpovědět na následující výzkumné otázky: (1) jaké byly okolnosti a situace seznámení partnerů z česko-bulharských manželství v období socialismu, (2) jak probíhala volba místa pro život, (3) které faktory ovlivnily rozhodnutí žít v daném státě, (4) jaké jsou problematické aspekty česko-bulharských manželství, (5) jaké jsou možné přínosy smíšeného manželství a (6) jaké životní zkušenosti mají partneři z česko-bulharských manželství, kteří se seznámili za socialismu.

1.2 Definice manželství

Studium příbuzenství a manželských aliancí mělo v rámci antropologie po dlouhou dobu výsadní postavení. Příbuzenství považovali antropologové za svoji vlastní disciplínu, proto také byli vždy hlavními teoretiky v této oblasti. „Na konci 40. let 20. století bylo studium příbuzenství zejména v britské antropologii tak centrální, že antropologie byla ironicky nazývána ‚kinshipology‘. V době, kdy Fox píše první učebnici příbuzenství (Fox 1967), tvoří antropologická literatura věnovaná

příbuzenství více než polovinu veškeré odborné literatury v tomto oboru.“ (Jakoubková Budilová 2007: 117) Cílem této kapitoly je představení některých vybraných konceptů manželství v antropologické perspektivě a následně definic manželství v kontextu daného výzkumu.

V 19. století se evolucionisté pokoušeli pohlížet na různé typy manželství jako na jednotlivá stádia vývoje lidské kultury (tzv. unilineární evoluce lidstva). Jako jeden z prvních definoval vývoj manželství a rodiny Johann Jakob Bachofen, a to vývojem od vztahů promiskuitních k matriarchátu. Další z evolucionistů, Henry Maine, přišel naopak s tezí, že ranějším stádiem byl patriarchát, nikoliv matriarchát. Jeden z nejvýznamnějších představitelů evolucionismu, Lewis Henry Morgan, autor vývojové triády divoštství – barbarství – civilizace, považoval nukleární rodinu tvořenou monogamními manželskými páry a jejich dětmi za nejvyšší formu rodiny a manželství, která je přisuzována stádiu označovanému jako civilizace. Nejprimitivnějšímu stádiu, stádiu divoštství, odpovídá dle Morgana skupinové manželství a stádiu barbarství volné monogamní manželství (Stone 2004: 30). Evolucionističtí badatelé byli především tzv. kabinetní badatelé, kteří neprováděli vlastní terénní výzkum, ale pracovali zejména s materiály od misionářů a koloniálních úředníků. Dědictvím jejich práce jsou především rozsáhlé (komparativní) teorie a základní pojmy, jež jsou používány dodnes.³ Od začátku 20. století se teoretická bádání přesouvají k interpretaci dat získaných terénním výzkumem. Významným centrem antropologického studia byla Velká Británie a strukturálně funkcionalistická škola. Představitelé školy Bronislav Malinowski (funkcionalismus) a A. R Radcliffe-Brown (strukturální funkcionalismus) posunuli studium příbuzenství směrem k synchronnímu hledisku. Za významného antropologa, který se ve 20. století věnoval studiu příbuzenství, i když skrze sociální struktury, lze označit Edwarda Evanse Pritcharda, který koncipoval teorii descendentních skupin. Nicméně ke konceptu manželství přistupuje svojí alianční teorií příbuzenství až významný strukturální antropolog Claude Lévi-Strauss. Dle Léviho Strausse z univerzálnosti incestního tabu a pravidla daru vyplývá nutnost vytvářet aliance mezi skupinami prostřednictvím výměn žen, které jsou základním předpokladem k vyrovnání sporů ve

³ Například pojem exogamie zavedl skotský právník a antropolog John Ferguson McLennan (1827 - 1881).

společnosti. Výměny žen, resp. sňatkové aliance, probíhají v pravidlech exogamie, která tak tvoří předpoklad existence lidské kultury a zajišťuje stálost sociální integrity.

Pro účely práce o smíšených manželstvích je nezbytné definovat pojem manželství. Manželství je velmi problematická a komplexní instituce, přičemž v antropologii neexistuje jednotná a obecně sdílená definice manželství. „Univerzální definice manželství obvykle narážejí na kulturní specifika.“ (Skupnik 2010: 284) Jedná se spíše o koncepty manželství, které problematizují jednotlivé charakteristiky či typy manželství. Definice manželství se tak liší dle aspektu, na který je brán zřetel. Je třeba zdůraznit, že žádná definice manželství nebude nikdy uspokojovat všechny příklady ze všech společností, a proto nebude kros-kulturní ani všeobjímající.

Manželství lze v obecné míře definovat jako „nepokrevní příbuzenský vztah, kterým jsou vzájemně spojeny osoby spřízněné na základě sňatku“ (Skupnik 2010: 196). V každé společnosti lze rozpoznat určitý svazek jako manželský, i když kros-kulturní definice manželství je velmi problematická a prakticky nemožná. V mnoha případech je manželství chápáno jako intimní a emocionální svazek mezi dvěma nebo více jedinci, jenž je uzavřen nějakým typem obřadu a je spojen s výchovou dětí. Edmund Leach v širším pojetí definuje manželství jako „právně definovaný vztah mezi mužem a ženou, přičemž děti narozené z tohoto svazku jsou legálně potomky jak muže, tak ženy z tohoto svazku“ (Leach 1955: 182), v širším pojetí pak vymezuje manželství obecnými právy: (1) legální právo rodičovství, kdy manželství stanovuje rodiče dětí, (2) výhradní přístup k sexualitě manželů, (3) částečné či výhradní právo na domácí povinnosti manželů, (4) právo na majetek druhého manžela spolu s určením společného finančního a vlastnického závazku (Leach 1955: 182-183).

V minulosti bylo manželství chápáno především jako prostředek pro spojení skupin, rodů nebo rodin, který sloužil k vytvoření aliance mezi dvěma skupinami, nikoliv jen ke spojení dvou lidí.⁴ Manželství bylo domlouváno příbuzenskou skupinou s důrazem na zajištění sociální, ekonomické a politické prosperity celé skupiny. Jednalo se tak o sociální záležitost. Moderní euroamerická společnost je ve způsobu

⁴ V kontextu vymezení manželství jako prostředku pro vytvoření aliancí mezi skupinami hovoříme o tzv. exogamním manželství. Exogamní manželství se řídí pravidlem exogamie, tedy pravidlem výběru manželského partnera, které vyžaduje najít si partnera mimo vlastní skupinu.

pohlížení na manželství jako „na prostředek k zajištění štěstí pro jednotlivce s naplněnou představou romantické lásky a sexuální exkluzivity odlišná“ (Stone 2010: 200).

Manželství může mít, jak už bylo zmíněno výše, několik forem. V tzv. západním světě (moderní společnosti v Evropě a severní Americe dvacátého století) je nejčastější formou monogamní manželství⁵, tedy spojení jednoho muže a jedné ženy. Navzdory tomu je ve světě obecně nejrozšířenějším typem manželského uspořádání polygamie, tj. sezdání s více než jednou partnerkou či partnerem.⁶ Smíšená manželství zdůrazňují určité mechanismy, které, i když jsou ovlivněny speciálními okolnostmi jako je společnost nebo náboženství, ve kterém se vyskytuje, nám umožňují provést určité zobecnění (srov. Barbara 1989: 9).

1.3 Smíšená česko-bulharská manželství

Definice smíšeného manželství v globálně platném měřítku neexistuje. Záleží vždy na konsenzu a na zvolených definičních attributech. Otázka definice smíšeného manželství včetně atributů smíšeného manželství je vždy sociálně a historicky podmíněna s ohledem na zemi či společnost a její hierarchické uspořádání.⁷ Sémantika pojmu „smíšené“ manželství odkazuje k manželství mezi partnery, kteří se od sebe nějakým způsobem liší. V českém prostředí odkazuje tento pojem k manželství mezi jedinci, kteří se odlišují na základě jazyka, náboženství nebo nejčastěji na základě státní příslušnosti. V odborné literatuře je tento fenomén označován několika termíny, které mohou vyjadřovat zvolenou perspektivu, skrze kterou je na manželství nahlíženo: „mixed marriage“, „intermarriage“, „cross-cultural“ nebo „cross-ethnic marriage“, „bi-national marriage“ a „intercultural marriage“. V

⁵ Lze je definovat spíše jako sériovou monogamii, tj. několik po sobě následujících monogamních svazků.

⁶ Rozlišeno dále na polygynii, tj. manželství jednoho muže s více ženami, a polyandrii, tj. manželství jedné ženy s více muži. Konkrétněji pak lze rozlišit kupříkladu fraterální (bratrskou) polyandrii (manželství jedné ženy s více muži, již jsou bratři), sororální polygynii (manželství jednoho muže s více ženami, jež jsou sestry) či polygynní polyandrii (polygynandrii, vzájemný manželský vztah dvou párů) (srov. Goody 1990, Skupnik 2010).

⁷ Jinak budou definována smíšená manželství ve Spojených státech v šedesátých letech a jinak v Severním Irsku v současnosti. Definice smíšených manželství je často odrazem sociální diference a hierarchizace v dané společnosti. Některé charakteristiky mohou být potlačeny, jiné naopak vyzdvíženy jako důležité (srov. Johnson and Warren 1994).

odborné evropské literatuře se často setkáváme s pojmem interetnický vztah, tedy vztah mezi dvěma lidmi, kteří jsou definováni na základě dvou odlišných etnických skupin (Lampe 1982, Rohrlich 1988, Spickard 1989). V amerických odborných studiích se nejčastěji setkáme s pojmem „interracial“, tedy rasově smíšený, což je dáno historickým kontextem a diskurzem.

Záměrem práce je popsat a analyzovat česko-bulharská manželství sezdaná za socialismu, především jejich modelování a identifikační charakteristiky; cílem není naturalizovat termín smíšená manželství na základě státních příslušností jako definitivní a charakterizující manželské partnery jako rozdílné. Partneri z česko-bulharských manželství se narodili a byli vychováni každý v jiném státě. V případě česko-bulharského manželství se jedná o legitimní svazek mezi mužem a ženou, kteří mluví různými mateřskými jazyky a kteří pocházejí z odlišných států, a to z České republiky (resp. v minulosti z Československé republiky) a z Bulharska (resp. v minulosti z Bulharské lidové republiky). Navíc je takovýto česko-bulharský manželský svazek v rámci makrostruktury společnosti obecně považován za smíšený. Partneri sami sebe popisují jako smíšený manželský pár. Vycházím také z předpokladu, že česko-bulharské manželství je manželství mezi partnery, kteří prošli odlišnou výchovou a socializací, demonstrující se v problematických aspektech či případných konfliktních situacích. Projevy odlišné socializace a výchovy mohou pronikat do nejrůznějších segmentů každodenního života. Předkládaná disertační práce o česko-bulharských manželstvích bude pracovat s termínem smíšené manželství jako s analytickou kategorií, jež definuje partnery jako odlišné z hlediska atributu státní příslušnosti. Hlavním cílem práce je především identifikovat historické příčiny a charakteristiky česko-bulharských manželství sezdaných za socialismu.

1.4 Smíšená manželství jako předmět odborného studia

Kolébka studia smíšených, resp. interetnických manželství leží ve Spojených státech amerických. Od konce druhé světové války se američtí sociologové a demografové zaměřili na velmi populární předmět výzkumů, na studium tzv. intermanželství (intermarriage). Výzkumy zabývající se smíšenými manželstvími byly (a dodnes i některé jsou) ve Spojených státech i v Evropě zaměřeny na přesná kvantitativní měření se snahou najít odpověď na sociologické otázky týkající se

především sociální stratifikace, procesu asimilace a integrace imigrantských skupin. Mathijs Kalmijn (1998: 396) rozlišuje tři tradice výzkumu dle definičního atributu smíšeného manželství. Jde o zkoumání (1) etnických a rasových intermanželství vznikajících v imigrantských zemích, jako jsou Spojené státy, v souvislosti s integrací do americké společnosti; (2) výzkum nábožensky smíšených manželství a zkoumání sociální kontroly církví a (3) výzkumy zkoumající tzv. socioekonomickou homogamii, jež jsou produkovány stratifikačními výzkumníky, kteří použili manželské vzorce ve spojení se vzorci mobility pro popsání otevřenosti či uzavřenosti daného stratifikačního systému.

Sociologické a demografické studie analyzující statistická data jsou orientovány zejména na následující předměty výzkumu: stupně vnitřní soudržnosti v jednotlivých rasových, náboženských a etnických skupinách, sociální diferenciaci společnosti, rozsah sociální vzdálenosti zkoumaných skupin (Barron 1951: 249) a manželské vzorce ve spojení se vzorci mobility jako ukazateli otevřenosti stratifikačních systémů (Glass 1954). Některé výzkumy byly také primárně zaměřeny na manželství mezi náboženskými skupinami a odhalovaly, do jaké míry se jednotlivé církve snaží kontrolovat životní rozhodnutí svých členů ohledně vstupu do manželství (Kennedy 1944).

Právě Ruby Jo Reeves Kennedy byla vůbec jednou z prvních výzkumníků, kteří detailně studovali historická demografická data smíšených manželství. Kennedy (1944) zpracovala data (vzorek o více než devíti tisících manželství z let 1870 - 1940) z města New Haven (stát Connecticut) a přišla s tezí, že Spojené státy nejsou tzv. single melting pot, kde se asimilují všechny etnické skupiny, ale došlo k tzv. triple melting pot, který je definován náboženskými rozdíly mezi katolíky, protestanty a židy. Studie ve Spojených státech zhruba od padesátých let byly přirozeně zaměřeny spíše na afro-americká manželství, která byla debatována v rámci diskurzu založeného na rozdílu rasy, kdy odlišnost partnerů byla dána především biologicky (Larsson 1965). Kromě výzkumů zaměřených na afro-americká manželství byl úhel odborného zájmu zacílen i na manželství mezi židy a „nevěřícími“ (Berman 1968), Američany a Hispánci nebo na Američany, kteří si své ženy přivezli po druhé světové válce z válečných míst.

V šedesátých letech vznikla jedna z nejcitovanějších prací věnujících se smíšeným manželstvím v kontextu asimilace⁸, a to kniha Miliona Gordona *Assimilation in American Life* (1964). Gordon na příkladu četných smíšených manželství mezi imigranty (Italy, Poláky a Řeky), případně jejich potomky, a majoritní nativní skupinou Američanů na začátku 20. století argumentoval, že rozšířená smíšená manželství jsou mocnou silou asimilace a jasným znamením, že již proběhla dle Gordona konečná fáze asimilace, tzv. strukturální asimilace, charakteristická právě vznikem exogamních manželství, změnou kulturních vzorců včetně (sebe)identifikace a absencí diskriminačních postojů a předsudků. Exogamní manželství díky intimním a intenzivnějším (primárním) vztahům mezi majoritou a etnickou minoritou přispívají dle Gordona k deparaci etnických skupin.

Většina studií zaměřených na studium smíšených manželství je, jak už bylo řečeno výše, sociologického charakteru a studuje tato manželství v makro měřítku⁹ jako indikátor integrace či asimilace, případně jako ukazatel nízké pravděpodobnosti konfliktu mezi sociálními skupinami (Blau and Schwartz 1984, Kalmijn 1998, Merton 1941). Například dle Kalmijna (1998) smíšená manželství (vzhledem k jejich intimnosti) mohou odhalovat interakce mezi skupinami, čímž mohou poukazovat na fakt, že jedinci z rozdílných skupin akceptují „druhé“ jako sobě rovné. Sňatek mezi rozdílnými skupinami lze považovat za intimní spojení mezi skupinami, zatímco endogamie nebo homogamie může být naopak považována za formu skupinové uzavřenosti (Kalmijn 1998: 396). Smíšená manželství jsou v tomto ohledu interpretována jako symptom nízké skupinové vzdálenosti, doklad tolerance a jako ukazatel otevřenosti společnosti k etnickým, náboženským či kulturním „druhým“. Podobně jsou zaměřeny i výzkumy veřejného mínění zpracovávající otázky typu přijetí cizince mezi členy vlastní rodiny. Další společné téma těchto studií leží v důsledcích smíšených manželství. Například Kalmijn (1998) dochází k závěrům, že sňatky mezi partnery z různých skupin snižují vzdálenost mezi skupinami v budoucích generacích, neboť je nepravděpodobné, že se děti ze smíšených

⁸ Počátky výkladu smíšeného manželství v procesu asimilace však lze nalézt již v pracích představitelů chicagské sociologické školy ve dvacátých letech 20. století.

⁹ Metodologicky se jedná o kvantitativní analýzy zpracovávající data statistických úřadů a cenzů. Od konce osmdesátých let sociologické a antropologické studie pojednávající o smíšených manželstvích často kombinují kvantitativní a kvalitativní metody (srov. Barbara 1989).

manželství identifikují pouze s jednou ze skupin. Důsledkem je skutečnost, že jedinci ze smíšených manželství obvykle ztrácejí negativní postoje vůči dané odlišné skupině (Kalmijn 1998: 396). Ve světových sociologických studiích několika posledních let leží relevantnost smíšených manželství především v jejich inherentní dynamičnosti, kdy právě tato manželství jsou chápána jako nositelé potenciální kulturní a socioekonomické změny (Kalmijn 1998: 397).

Velká část odborných prací analyzuje smíšená manželství v souvislosti s problémy a riziky, která tato manželství přinášejí, a zaměřuje se na vysokou míru rozvodovosti, rodinné konflikty, hluboké rozdíly v kulturních hodnotách a světovém názoru (Falicov 1995, Garcia 2006, Markoff 1977, Romano 2008) či na způsoby vyrovnání se se stresujícími situacemi (Bustamante et al. 2011). Studie prezentující smíšená manželství v pozitivní perspektivě, které analyzují obohacující prvky, jakými jsou tolerance, respekt či porozumění, jsou na odborném výzkumném poli rozhodně v menšině. Tyto aspekty smíšených manželství jsou vysvětlovány a analyzovány především na příkladu dětí ze smíšených manželství. V posledních letech jsou smíšená manželství sledována jako jeden z projevů globalizace a zvýšených migračních pohybů. Smíšená manželství jsou studována jako prokazatelný jev multinárodní a multikulturní společnosti a jsou chápána jako jistá nadstavba již existujícího mezinárodního životního stylu. Díky frekventovanější komunikaci a internacionálnímu životnímu stylu se čím dál častěji setkáváme s afilačními vztahy napříč rozdílnými státy. Jakási „nadržovaná“ manželství jsou projevem globalizace a mezinárodní migrace a jsou spjata s procesy sociální a ekonomické změny. S procesem globalizace se vytvářejí i osobní strategie života, které německý sociolog Ulrich Beck (Beck 2007) nazývá „nadržovaná místní polygamií“ či „manželství na více místech“, které vede ke globalizaci biografie. „Globalizace biografie znamená: protiklady světa se nenacházejí pouze tam venku, ale i v centru vlastního života, v multikulturních manželstvích a rodinách, ve volném času, v kruhu přátel, ve škole, v kině, při nakupování u pultu se sýry, při poslouchání hudby, při večeření, milování atd.“ (Beck 2007: 89)

V několika evropských výzkumech se setkáme s interetnickými manželstvími zejména ve spojení s drasticky se měnícími společenskými situacemi, které jsou výsledkem společenských otřesů nebo revolucí. Jedná se především o makro-

demografické studie, například o výzkum potvrzující uzavřenost tradičních kulturních skupin na základě neuzavírání interetnických manželství v bývalé Jugoslávii (Botev 1994), studii popisující podstatné zvýšení etnických manželství mezi Litevci a Rusy (včetně Bělorusů a Ukrajinců) po vyhlášení nezávislosti Litvy na Sovětském svazu (Monden and Smits 2005) nebo i studii z prostředí Československa (Boguszak and Bozon 1989), která analyzuje data potvrzující nízký počet manželství mezi muži z okupačních států (Maďarska a Polska) a československými ženami. Vzhledem k vysokému počtu sňatků mezi etnickými skupinami v Asii jsou smíšená manželství populárním předmětem zájmu i v asijském odborném prostředí (Kuo and Hassan 1976, Lee 1988, Lu and Wong 1998).

V českém prostředí na poli etnologie nebo sociokulturní antropologie je předmět smíšených manželství často opomíjeným tématem. Smíšená manželství, která byla tradičně studována a analyzována v českém odborném prostředí, jsou smíšená manželství s největším (ve smyslu nejčetnějším) zastoupením v České republice, která by se dala definovat jako pohraniční či přeshraniční, tedy česko-německá manželství, často z oblasti Sudet (Novotná 2003, Novotný 2003), či česko-polská manželství z oblasti Těšínska (Siwek 2003). Studie, které tato manželství analyzují, to však často činí skrze demografickou či historickou perspektivu, jejich východisky jsou sociodemografická data, jen okrajově data empirická, a výsledkem studií jsou zjištění týkající se společenských dopadů mezietnické sňatečnosti (tj. asimilace etnik, udržování etnické identity, míra tolerance k mezietnickým manželstvím apod.). Tématu smíšených manželství se také věnuje jen několik kvalifikačních prací na bakalářské nebo magisterské úrovni.¹⁰ V oblasti psychologie a komunikačních studií existuje několik málo publikací, ty jsou však výlučně zaměřeny na interkulturní psychologii (Loučimová 2006).

¹⁰ Jedná se například o diplomovou práci Terezy Hrušešové Vietnamsko-české partnerské soužití (EKS FF ZČU Plzeň, 2011), bakalářskou práci Jany Voltrové věnující se mezinárodnímu manželství a rodině v České republice (Univerzita Pardubice, 2009) či o bakalářskou práci Anety Poklopové s názvem Kulturní střet v česko-muslimských partnerstvích/manželstvích z pohledu českých manželek/partnerek (FHS UK v Praze, 2012).

1.5 Struktura práce

Obecně tvoří disertační práci o česko-bulharských manželstvích především dvě základní roviny. V první řadě se jedná o rovinu diachronní, tedy rovinu pojímající česko-bulharská manželství z historické perspektivy v kontextu migračních procesů, jež jsou hlavními faktory v produkci smíšených manželství. Tato část práce se zaměřuje na migrační vlny mezi oběma státy, neboť smíšená manželství jsou přirozenou součástí procesu migrace.¹¹ Druhou perspektivou je pak hledisko synchronní, které se zaměřuje na vlastní zkušenosti partnerů, kteří uzavřeli česko-bulharské manželství, a na případné problematické či naopak pozitivní aspekty, jež jim smíšené manželství přináší či přinášelo. Obě představené perspektivy práce jsou v textu nahlíženy skrze individuální životní zkušenosti partnerů z česko-bulharských manželství, případně jejich potomků. Kromě úvodu a závěru je práce rozdělena do šesti hlavních kapitol. V kapitole věnující se metodologii (druhá kapitola) je představena metoda a způsob sběru dat včetně způsobu analýzy získaných dat. Kapitola věnující se metodologii interpretuje výhody zvolené metody sběru dat a současně míru zkreslení získaného souboru. Součástí kapitoly je také představení sociodemografických údajů a vymezení problému těchto dat v rámci výzkumu o česko-bulharských manželstvích.

Třetí kapitola práce je jistým historickým úvodem do problematiky česko-bulharských manželství uzavřených za socialismu. Zaměřuje se především na migrační vlny mezi danými státy od 19. století do konce první poloviny 20. století, v rámci kterých se již ale významně konstruuje větší počet smíšených česko-bulharských manželství. Aby bylo možné úspěšně porozumět konstruování česko-bulharských manželství ve druhé polovině 20. století, je navíc nutné zakotvení vzájemné historie obou států a interpretování vzájemných česko-bulharských vztahů ještě před rokem 1948. Tato kapitola představuje jak významné migrace Bulharů na české území, reprezentované především migrací bulharských studentů, kteří studovali na českých školách a univerzitách v druhé polovině 19. a začátkem 20. století, tak migrace Čechů na území Bulharska – jedná se zejména o významnou

¹¹ Pracovní kontakty v zahraničí, studium a pobyt nebo jen dovolená v cizí zemi může být jednou z příčin trvalého usazení v cílové zemi a činitelem vedoucím k uzavření smíšeného manželství.

migraci českých intelektuálů, podnikatelů i dělníků, která je často definována jako tzv. česká kulturní okupace. Pro komplexnost je (pouze okrajově) připomenuta problematika Vojvodova. Kapitola chronologicky popisuje vzájemné vztahy v meziválečném období a v souvislosti s tím významnou migrační vlnu bulharských zahradníků a zelinářů do Československa.

Čtvrtá kapitola představuje modely formování smíšených česko-bulharských manželství v období socialismu. Česko-bulharská manželství uzavřená v době socialismu se formovala v závislosti na prohloubené vzájemné česko-bulharské, resp. československo-bulharské socialistické spolupráci, a to ve všech uskutečnitelných oblastech. Československo-bulharská vzájemná spolupráce byla v období od padesátých do osmdesátých let velmi intenzivní, zejména pokud hovoříme o spolupráci hospodářské a kulturní. Prolínající se hospodářská a kulturní spolupráce zapříčinila seznámení partnerů, kteří později uzavřeli sňatek, ať už k seznámení došlo díky dohodě mezi oběma státy o výměně studentů, vzájemné hospodářské dohodě o výměně pracovníků a zboží či v závislosti na rozvoji turistického ruchu. V rámci této kapitoly jsou analyzovány tři modely vymezených a zjištěných česko-bulharských manželství – jedná se o manželství označená jako studentská, pracovní a plážová.

Následující pátá kapitola, v rámci historické perspektivy chápaná jako závěrečná, vysvětluje situaci, do jaké se partneři z česko-bulharských manželství dostali po roce 1989, i to, jak lze definovat manželství, která jsou uzavírána mezi českými a bulharskými občany po roce 1989 až do současnosti. Kapitola popisuje reakce na zhoršené ekonomické podmínky a strategie, které po roce 1989 zvolily česko-bulharské rodiny žijící především v Bulharsku. Ekonomická situace v Bulharsku po roce 1989 také zapříčinila silnější migrační vlnu mladých Bulharů do západní Evropy a jejich trvalé usazování v České republice. Tato bulharská ekonomická migrace pak dala vzniknout smíšeným manželstvím, která lze definovat jako „nová česko-bulharská pracovní manželství“.

Šestá kapitola klade důraz na zkušenosti a problematické aspekty, jež jsou spjaty s životem partnerů, kteří uzavřeli smíšené česko-bulharské manželství. Jedná se o zkušenosti, které se vážou na volbu místa partnerů pro život, vypořádání se se

vzdáleností ve vztahu na dálku, přesídlení partnerů, postoje rodičů či adaptaci jednoho z manželů na nové prostředí. V práci jsou reflektovány různé měnící se fáze života v manželství: zamilovanost, svatba, novomanželská fáze, rodičovství, které je později spjato s fenoménem tzv. prázdného hnízda, a nepostradatelně také stáří spjaté s odchodem do důchodu. Ačkoliv detaily a načasování jednotlivých životních fází každého manželského páru se různí, životní zkušenosti z česko-bulharských manželství uzavřených v době socialismu mají velmi podobné rysy. Tato část práce popisuje životní zkušenosti a širší sociální faktory, které česko-bulharské manželství přináší, a shrnuje základní momenty v životě partnera z česko-bulharského manželství. Je nepopíratelné, že právě tyto zkušenosti a významné momenty jsou determinovány nejen politicko-ekonomickou situací daných zemí či postoji ve společnosti, ale i případnými migračními zákony, které pohyb a možnosti uzavírání sňatků mezi danými státy ovlivňují. Součástí kapitoly je také definování rozdílů mezi partnery, které mohou vyvolávat případné konflikty a jsou často koncipovány jako aspekty problematické. Z aktéřské perspektivy jsou analyzovány percepce rozdílnosti partnerů i to, jak jsou tyto rozdíly vnímány, především z pohledu českých žen. Konflikty, které jsou v práci představeny, jsou samotnými aktéry chápány jako principiální. Jedná se o rozdílnosti, které jsou spjaty s odlišným jazykem i odlišným nonverbálním projevem, s rozdíly náboženskými, rozpory ve výchově dětí, s odlišnou percepcí času a další.

V sedmé kapitole disertační práce je především debatována problematika rozdílnosti partnerů manželství na všeobecné úrovni. Různé diference a problematické aspekty, které se u manželů z česko-bulharských manželství vyskytly, jsou detailně analyzovány z hlediska příčin. Cílem této kapitoly je poukázat na fakt, že smíšená manželství je třeba studovat komplexně a zároveň detailně z hlediska jednotlivých aspektů.

2 METODOLOGIE

2.1 Metoda a sběr dat

Data pro výstavbu předkládané disertační práce byla shromážděna během etnologického výzkumu v Bulharsku a v České republice. V práci jsou zohledněny statistické údaje vycházející ze sčítání obyvatelstva v Bulharsku (zdrojem data NSI) a v České republice (data ČSÚ), stejně jako legislativní a normativní akty (především pak ty, které ovlivňovaly smíšená česko-bulharská manželství v období socialismu). Nejpodstatnější metodou terénního výzkumu byly hloubkové rozhovory s narativními prvky (tzv. narativní interview). Jedná se o rozhovory, při nichž informátoři vypráví své životní příběhy, přičemž je kladen důraz na rovnocenný vztah respondentů a výzkumníka. Narativní interview lze definovat jako spontánní (nepřipravené) vyprávění zprostředkovávající „osobní životní prožitky i kolektivně-historické biografické události s jejich konkrétními situačními příběhy“ (Schütze 1999: 33). Metoda narativních interview se pro účely disertační práce jeví jako nejvhodnější nástroj sběru dat, neboť poskytuje subjektivní zkušenosti a vyprávění samotných aktérů o životních i historických obdobích nebo sociálních situacích. Jedná se o metodu, pomocí které je možno poznat daleko faktičtější a konkrétnější data o smíšených manželstvích a rodinách, tzv. rodinnou historii, a nejen racionální poznání „velké“ historie.

Metoda narativní analýzy (narrative analysis) je interdisciplinární a je vhodná jak pro analýzu sociálního pohybu, politické změny či životních událostí, tak i pro výzkumy nejrůznějších makro fenoménů. V posledních letech je biografická metoda využívána ve velké míře ve studiu migračních procesů k porozumění zkušenosti migrantů, jejich identity či integrace. Objektem zkoumání se stává příběh sám se zaměřením na systematické studování osobních zkušeností a významů (Riessman 2002: 218). V případě, že se výzkum soustředí na významy přiřazované ke zkušenosti jedinců nebo na způsoby, jak jsou tyto zkušenosti komunikovány s ostatními, vždy „narativa poskytují ideální médium pro výzkum a pochopení individuálních životů v sociálním kontextu“ (Elliot 2005: 26).

Většina úvodních vyprávění byla iniciována otázkou, jak se respondenti seznámili s manželem nebo s manželkou, případně kde a kdy se narodili. Pro další pokračování vyprávění respondentů byly připraveny tematické okruhy otázek (okolnosti seznámení, společné žití, problémy a přínosy smíšeného manželství, aj.), které měly za cíl co nejvíce rozvinout témata, o kterých respondenti ve svém vyprávění hovořili nebo se doptat na skutečnosti, které anticipovali ostatní respondenti v již uskutečněných vyprávěních. Doplnující (narativizující) otázky byly kladeny tak, aby případně povzbuzovaly respondenta v jeho vlastním biografickém vyprávění. Po získání a částečné analýze většího objemu dat z narativních vyprávění jedinců, kteří uzavřeli česko-bulharské manželství, byli vybraní respondenti znovu kontaktováni a dotazováni na některé konkrétní situace či fenomény dle připraveného souboru otázek.

Záměrem hloubkových rozhovorů bylo získat co nejvíce životních příběhů jedinců, kteří mají zkušenosti s česko-bulharským manželstvím, a zachytit tak nejen historické a politické okolnosti vzniku těchto svazků, ale také interpretovat životní zkušenosti spjaté s praxí smíšeného manželství. Výzkum a analýza dat vychází ze „životních příběhů“ („life-story approach“).¹² Hloubkové rozhovory byly vedeny s důrazem na vyprávění životního příběhu, kdy informátor bez větších zásahů tazatele hovoří o svém životě, o nejrůznějších životních zkušenostech i prožitcích, a úkolem tazatele je pomocí doplňujících a konkretizujících otázek řídit a směřovat informátorovo vyprávění. Životní příběhy umožňují výzkumníkovi přístup k aktérské perspektivě, k aktérským definicím situace, k informátorovým znalostem sociálních procesů a pravidel, které nabyl skrze zkušenosti (Bertaux and Kohli 1984: 216).

Na tomto místě je nutné si uvědomit, že každý životní příběh (narace), každý lidský osud je individuální, neopakovatelný a nezaměnitelný. V mnoha případech se vyskytují atypické struktury bez jakýchkoliv společných rysů s ostatními. Snaha dospět k závěru, že česko-bulharská manželství jsou identická, je proto nerealizovatelná a je pouhým umělým konstruktem. V souvislosti s tím, jak jsou

¹² Životní příběhy („life story“) mohou být v jiných textech zastoupeny pojmem „životní historie“ („life history“). Pojmy (auto)biografická vyprávění, životní příběhy a životní historie chápu jako synonymní a zastupitelné. Rozlišování těchto pojmů je analyticky bezvýznamné a metodologicky zastaralé (srov. Roberts 2002: 30).

biografická vyprávění rekonstruována, se nutně předkládá otázka týkající se validity informací a reprezentativnosti reality a otázka vztahu mezi realitou a samotným vyprávěním. Vzhledem k tomu, že se životní příběhy mění dle respondenta i času jeho vyprávění a jsou rekonstruována výzkumníkem, tak „ani v případě kolektivně ověřeného vyprávění není skutečnost jednou provždy zjištěna a není imunní vůči další interpretaci.“ (Fisher-Rosenthal and Rosenthal 2001: 10) To však neznamená, že pomocí biografické metody nelze porozumět sociálnímu světu lidí skrze zkoumání individuálních životů, které jsou chápány jako jedinečné, a nalézt společné kategorie a tematické okruhy.

Metoda narativní analýzy skrze vyprávění respondentů formulovala společné tematické elementy a kategorie. Výchozím metodologickým přístupem tohoto výzkumu byl realistický přístup a tematická analýza. Jádro analýzy spočívalo ve zjišťování především toho, co bylo řečeno. Při narativní analýze však nesmí být zanedbáváno ani to, „jakým způsobem“ to bylo řečeno (Riessman 2002: 218). Proto byla pozornost věnována i případným neverbálním projevům respondenta a byl zohledněn i vliv výzkumníka. Při použití narativní metody je nutné, aby byl výzkumník při bádání empatický, naslouchal a vžíval se do situace respondentů, čímž získává co nejplnohodnotnější a nejširší data. Vyprávění respondentů, která vznikla metodou hloubkového rozhovoru, jsou pochopitelně konstruovaná respondentem i tazatelem zároveň. Životní příběhy respondentů byly v rámci rozhovoru konstruovány a sociálně situovány. Vyprávění respondentů byla ovlivněna nejen dotazy tazatele, ale tvarována a ovlivněna jak publikem, respektive výzkumníkem a případně dalším účastníkem rozhovoru, tak i prostředím, ve kterém rozhovory probíhaly.

2.2 Hloubkové rozhovory a respondenti/ky

Vzhledem k velmi osobním a intimním informacím o životě, partnerském soužití i o případných problémech v manželském životě probíhaly rozhovory v prostředí, které bylo pro respondenty co nejpříjemnější. Konaly se vždy na místě zvoleném respondentem. Jednalo se o klidná místa, kde jsme nemohli být rušeni okolními vlivy, často šlo o domácnosti respondentů, pracoviště respondentů (pokud to jejich pracovní pozice umožňovala) nebo klidné kavárny. Respondenty jsem získávala metodou zvanou snowball sampling (tzv. metoda sněhové koule). První

respondenty jsem kontaktovala především přes krajské či kulturní spolky, konkrétně v Bulharsku přes České centrum v Sofii a Československý klub TGM v Sofii, Plovdivu a Varně, a v České republice přes bulharský klub v Praze a v Plzni a přes slovanskou část Národní knihovny v Praze. Postupně jsem pak s jejich pomocí získávala další respondenty. Proběhl i pokus o získání informátorů bez pomoci již zkontaktovaných informátorů či referencí, nicméně tato snaha nebyla příliš úspěšná. V tomto směru nebyl úspěšný ani pokus o získání většího množství kvantitativních dat pomocí dotazníkového šetření. Ukázalo se, že taková data jsou příliš stručná a nepřinášejí samotnou rekonstrukci životního příběhu respondenta. Pro účely této disertační práce nebyla data získaná pomocí dotazníkového šetření příliš hodnotná ani vhodná.

Výzkum byl prováděn ve větších městech v Bulharsku (v Sofii, v Plovdivu a ve Varně) a v Čechách (v Praze, Plzni a v Brně; příležitostně byly rozhovory prováděny také v menších městech, jako je Chomutov a Liberec). Záměrně byl výzkum prováděn jak v České republice, tak v Bulharsku, aby bylo možné identifikovat motivace migrace z obou zemí a zároveň zjistit případné rozdíly v daných manželstvích. Empirický materiál byl sbírán (s přestávkami) v období od roku 2007 do roku 2013. Několik rozhovorů proběhlo i telefonicky přes Skype, především pak některé rozhovory opakované nebo v případě, kdy respondent aktuálně pobýval v jiné zemi než v Bulharsku či v České republice. Respondenti byli předem osloveni s prosbou o účast na výzkumu, znali rámeček otázek a často již měli od jiného účastníka výzkumu zprostředkované informace o tom, jak rozhovor probíhá.

Kritériem při výběru respondentů bylo především to, aby měli zkušenost s česko-bulharským manželstvím, ideálně v roli (bývalé/ho) manžela/ky, případně jako děti z takového manželství, a sami se deklarovali jako Češi nebo Bulhaři. Respondenti, kteří se na výzkumu podíleli, měli nejspíše stejný sociální status. Často se jednalo o jedince s vysokoškolským, případně středoškolským vzděláním, profesně patřící do střední třídy, kteří žili ve větších městech a pocházeli z urbánního prostředí. I přes snahu získat respondenty, kteří by se z tohoto zařazení vymykali, aby bylo možno porovnávat data v těchto hlediscích, nebylo rekrutování takových respondentů příliš úspěšné, a to především proto, že existují minimálně.

Celkem bylo získáno 74 respondentů, přičemž většina z nich (59) byly ženy. To je ovlivněno hned několika faktory. Obecně byly ženy rozhovorům přístupnější a otevřenější než muži, což je - domnívám se - dáno především tématem rozhovorů a skutečností, že výzkumníkem byla také žena. Ženy neměly problém se o tématech rozhovoru (tedy o manželství, partnerském životě, seznámení s partnerem, o konfliktech v manželství nebo o lásce k partnerovi) bavit. Předkládaná práce tak přináší primárně ženský pohled a zkušenosti z česko-bulharského manželství, což je dáno skutečností, že většina zúčastněných respondentů byly ženy. Navíc ženský vhled je zprostředkován také samotnou autorkou, zároveň tazatelkou a interpretátorkou získaných dat. V prezentovaném výzkumu jsou analyzována především manželství uzavřená mezi mužem/Bulharem a ženou/Češkou, a to z pragmatických důvodů, které vycházejí z reálné skutečnosti, kdy převážná většina česko-bulharských manželství uzavřených v období od padesátých do osmdesátých let byla tvořena párem Česka – Bulhar, a to ať už v současné chvíli žijí v České republice nebo v Bulharsku. Metoda snowball sampling přirozeně nabalovala další ženy-respondentky, které mají zkušenost s česko-bulharským manželstvím, a jak bylo zmíněno výše, ženy byly obecně k rozhovorům přístupnější.

Rozhovory byly realizovány především v českém jazyce, nicméně často se stávalo, že sami respondenti začali vyprávět či krátce přešli do jazyka bulharského. Převážná část rozhovorů trvala hodinu a půl, v některých případech se rozhovory protáhly i na tři či více hodin. Některé rozhovory probíhaly opakovaně, se zaměřením na detailnější vyprávění, a to především kvůli intimním otázkám, protože bylo nutné získat důvěru respondentů a navázat pevnější vztah než „jen“ informátor – výzkumník. I přes veškeré osobní a intimní otázky však, k mému překvapení, respondenti hovořili často velmi otevřeně a upřímně, přičemž jsem si mnohdy připadala spíše jako zpovědník než jako antropolog/výzkumník.

V osmi případech se rozhovoru zúčastnily najednou dvě osoby, a to tehdy, když rozhovor probíhal s manželským párem najednou nebo když společně odpovídali dva respondenti, v jednom případě byly rozhovoru přítomny vnučky respondentky. Třikrát proběhla i jakási skupinová diskuze (tzv. focus group), a to v Československém klubu TGM v Sofii a na pobočce v Plovdivu. Životní zkušenosti respondentů byly v tomto případě konfrontovány a hlouběji debatovány.

Rozhovory byly se souhlasem respondentů nahrány na diktafon a přepsány pomocí programu F4. Byly přepisovány podle pravidel českého pravopisu, ale se zachováním specifických výrazových prostředků.¹³ Kvůli ochraně soukromí respondentů a na jejich přání nejsou v práci uváděna jejich jména ani iniciály a v případě, že by respondenti mohli být z výpovědi poznáni, jsou výpovědi upraveny tak, aby nebylo možné je identifikovat (je zatajeno konkrétní město, zaměstnání, změněno jméno jedince, o kterém je vyprávěno apod.). Data byla analyzována pomocí softwaru na analýzu kvalitativních dat MAXQDA.

Rozhovory, resp. jednotlivé výpovědi či pasáže z rozhovorů byly kódovány na základě jejich významu. Tyto kódy byly hledány a identifikovány skrze opakované pročítání rozhovorů, ale také skrze určitou strukturu, která se vytvořila během terénního výzkumu. Kódy byly přidávány postupně dle potřeby a hierarchicky členěny do taxonů. Šlo především o jednoduché tematické kódy. Příležitostně se jednalo o kódování in vivo. V rámci analýzy byly také používány nejruznější poznámky (memos), které napomohly přehlednému a detailnímu analyzování. V rámci analýzy byly následně hledány vztahy a souvislosti mezi jednotlivými výpověďmi a byly identifikovány rozdílnosti mezi manželstvími uzavřenými v padesátých letech oproti manželstvím uzavřeným v letech sedmdesátých, mezi studentskými, plážovými a pracovními manželstvími, rozdíly ve výpovědích mužů a žen apod. Analýza pomocí softwaru MAXQDA pomohla především v utřídění a strukturalizaci získaných dat v podobě velkého množství přepsaných rozhovorů, mnohačetné pročítání rozhovorů navíc usnadnilo uvědomit si některá témata, která se při provádění rozhovorů nezdála být podstatné.

2.3 Sociodemografická data

Zajímavé by bylo podívat se na problematiku česko-bulharských manželství z hlediska statistik a kvantitativních údajů, i když v relacích této práce nejsou zcela podstatné. Při zjišťování statistických údajů zahrnujících počty sňatků mezi českými, resp. československými občany, uzavřených v letech 1948 – 1989, narazíme na

¹³ Respondenti kupříkladu několikrát hovořili o České republice, i když historicky správně se jednalo o Československo. V takovém případě jsou citace zachovány dle výpovědi.

několik nezlomných překážek. Český statistický úřad zjišťoval počty sňatků mezi příslušníky českého (nebo československého) a bulharského státního občanství pouze mezi lety 1995 - 2011. Od roku 1950 do roku 1994 nebyly tyto údaje zjišťovány, a to dle vysvětlení ČSÚ z toho důvodu, že těchto událostí bylo málo nebo nebyly pro ČSÚ relevantní. Během let 1950 – 1992 byly ČSÚ sledovány počty sňatků mezi následujícími národnostmi snoubenců: slovenská, ruská, polská, maďarská a německá (od roku 1955 také národnost ukrajinská). Bulharský statistický úřad (NSI – Nacionalen statisticheski institut) má informace o distribuci česko-bulharských manželství pouze od roku 2000 do roku 2011. Data, která byla zjištěna, jsou uvedena v tabulce níže.

Tab. 1 - Smíšená manželství mezi bulharskými a českými občany sezdanými v České republice a Bulharsku - vývoj v letech 1995-2011 (zdroj: data ČSÚ a NSI)¹⁴

Rok	sňatky uzavřené v České republice		sňatky uzavřené v Bulharsku	
	Muži s českým státním občanstvím / Ženy s bulharským občanstvím	Muži s bulharským státním občanstvím / Ženy s českým občanstvím	Muži s českým státním občanstvím / Ženy s bulharským občanstvím	Muži s bulharským státním občanstvím / Ženy s českým občanstvím
1995	3	28	x	x
1996	10	31	x	x
1997	18	49	x	x
1998	20	50	x	x
1999	25	64	x	x
2000	29	74	29	18
2001	19	44	28	14
2002	20	31	14	20
2003	26	41	35	29
2004	20	33	83	61
2005	14	36	78	48
2006	20	25	75	34
2007	9	x	9	9
2008	11	13	8	3
2009	15	x	14	4
2010	5	x	6	7
2011	13	9	7	2
celkem	277	528	386	249

¹⁴ „x“ je uveden v případě, že pro dané období a položku není údaj k dispozici.

Demografické údaje o národnostních smíšených manželstvích a jejich demografický vývoj v obecné míře ČSÚ v období socialismu sledoval. Studie věnující se tomuto tématu z období socialismu tato demografická data (postupný nárůst heterogamních národnostních manželství) analyzují jako „dobrý“ příklad odrazu národnostní politiky a praxe socialistického Československa (Ziegenfuss 1966, Konečná 1977). Jak již bylo řečeno výše, smíšená manželství od padesátých let byla rozpoznávána na základě atributu národnosti, přičemž nejvíce smíšených manželství bylo v období od padesátých do sedmdesátých let uzavíráno přirozeně a pochopitelně mezi obyvateli české a slovenské národnosti, dále pak mezi občany německé a české národnosti a polské a české národnosti.

Tab. 2 - Sňatky podle národnosti snoubenců - vývoj v letech 1950-1990 (zdroj: data ČSÚ)¹⁵

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
národnost nevěst									
Celkem	4 944	2 618	2 722	2 818	4 763	5 270	3 611	3 226	3 162
Slovenská	2 512	1 383	1 418	1 596	3 510	3 619	2 684	2 353	2 185
Ruská a ukrajinská	138	84	89	101	121	111	101	128	186
Polská	555	386	351	394	480	871	342	321	358
Maďarská	83	73	88	98	165	195	137	122	118
Německá	1 518	609	686	528	350	319	212	192	177
Jiná	138	83	90	101	137	155	135	110	138
národnost ženichů									
Celkem	3 072	3 095	4 269	5 337	5 631	3 881	3 226	3 078	3 347
Slovenská	1 935	2 339	3 046	3 589	3 543	2 129	1 665	1 808	1 834
Ruská a ukrajinská	213	91	96	115	92	72	37	59	96
Polská	288	217	282	307	324	398	416	251	285
Maďarská	53	64	165	253	212	134	151	110	124
Německá	335	233	461	683	699	480	429	352	351
Jiná	248	151	219	390	761	668	528	498	657

V roce 2011 bylo v České republice dle sčítání ČSÚ uzavřeno nejvíce manželství dvou příslušníků různé státní příslušnosti mezi občany české a slovenské

¹⁵ Pozn. pro rok 1950 zjišťována národnost pouze ruská.

státní příslušnosti (1379), druhé v pořadí jsou sňatky mezi občany německé a české státní příslušnosti (521).

Podle údajů ze sčítání ČSÚ k 31. 12. 2010 žije v České republice 6 927 bulharských občanů, přičemž se jedná především o muže; v posledních letech díky ekonomické migraci narůstá počet mužů ve věku mezi 20 - 39 lety. Nejvíce občanů bulharského státního občanství žije v Praze (2384) a ve Středočeském kraji (1220), dále v kraji Jihomoravském (544), Plzeňském (521) a Ústeckém (475). Dle údajů bulharského statistického úřadu (NSI) se ke dni 31. 12. 2012 přihlásilo v Bulharsku k české státní příslušnosti 351 českých občanů (z toho 123 mužů a 228 žen), což je o 21 méně než v roce 2011. Dle odhadů Ministerstva zahraničních věcí České republiky žije v současné době v Bulharsku zhruba 500 českých občanů, neboť bulharský statistický úřad eviduje zvlášť nositele občanství ČR a zvlášť občany české národnosti bez upřesnění druhu občanství. Nelze vyloučit, že některé osoby byly zastoupeny v obou kategoriích, proto je celkový odhadovaný počet (500) pouze přibližný.

Demografické údaje vypovídající o smíšených česko-bulharských manželství mají mnoho úskalí a limitů. Kupříkladu státní příslušnost má proměnný charakter, data z demografických sčítání uvádí jen ty občany, které legislativa chápe jako cizince, atributem smíšeného manželství byla v minulosti příslušnost k národnosti, v několika posledních letech je to státní příslušnost apod.

3 ČESKO-BULHARSKÁ SMÍŠENÁ MANŽELSTVÍ V KONTEXTU HISTORIE ČESKO-BULHARSKÝCH VZÁJEMNÝCH VZTAHŮ A MIGRACÍ

Počet uzavřených smíšených manželství je kromě individuálních a skupinových charakteristik partnerů ovlivněn samozřejmě i možností setkat se s partnerem z jiné země v každodenním běžném kontaktu. Možnost setkání a seznámení s partnerem pocházejícím z české či bulharské země je dána vzájemnými migracemi mezi danými státy, a tedy historickými, politickými a ekonomickými událostmi. Počet uzavřených česko-bulharských smíšených manželství tak jde ruku v ruce s počtem migrujících mezi oběma státy. Rámcem vzniku a trvání česko-bulharských manželství jsou právě dějinné události včetně ekonomicko-sociální situace a legislativních pravidel zainteresovaných států. Historický kontext a migrační procesy jsou pro pochopení modelování česko-bulharských manželství zásadní. Z česko-bulharských vzájemných vztahů nelze vytrhnout pouze období po druhé světové válce do současnosti a uzavírání česko-bulharských manželství ve 20. století, ale pro pochopení celistvého kontextu a problematiky je nutné zahrnout i souhrn politického a historického dění v podstatě od vzniku obou států.

Česko-bulharské vztahy vzhledem ke své geografické vzdálenosti i odlišné kulturní a hospodářské činnosti nebyly v minulosti v celkovém historickém hledisku nikterak intenzivní. Lze však vymezit dvě historická období, kdy se naopak vztahy prohlubovaly a mezi oběma státy existoval vzájemný obchod, kulturní výměna a především migrační pohyby obyvatelstva. První intenzivní érou bylo období 19. století, kdy česko-bulharské vztahy podpořila myšlenka slovanské vzájemnosti. V tomto období dochází především ke kulturní spolupráci a určité politické podpoře mezi oběma zeměmi, která je však sekundárně doprovázena hospodářským pronikáním českého kapitálu a průmyslu do mladého bulharského státu po roce 1878. Druhé významné a intenzivní období česko-bulharské spolupráce a vzájemných vztahů lze datovat do období mezi lety 1948 - 1989. Jedná se o dobu, kdy oba státy (Československo i Bulharsko) byly pod vlivem SSSR a v důsledku toho „nucenými“ členy Varšavské smlouvy a Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Toto období je pak charakteristické vzájemnou hospodářskou a kulturní

spoluprací a výměnou. V následujících dvou kapitolách se právě těmto dvěma významným obdobím, která jsou příznačná intenzivními česko-bulharskými vztahy a spoluprací, budeme věnovat podrobně.

3.1 Vzájemné česko-bulharské vztahy a migrace v období na konci 19. a na začátku 20. století

Historie česko-bulharských sňatků sahá již k prvním migracím probíhajícími jak z dnešního Bulharska do českých zemí, tak naopak. Níže popsané migrační vlny, ať už na území českých zemí, nebo dnešního Bulharska, daly vzniknout mnoha smíšeným česko-bulharským manželstvím. Svazky z tohoto období lze považovat za jisté začátky uzavíraných česko-bulharských manželství, jejichž významný boom pak nastal v období socialismu – v období významné česko(slovensko)-bulharské spolupráce. Česko-bulharské vzájemné vztahy v 19. století jsou charakteristické probíhajícími politickými a kulturními procesy, ať už je vyznačujeme ideou slovanské vzájemnosti nebo národně osvobozeneckými boji. Z migračního hlediska se jedná o pohyb obyvatelstva probíhající mezi prostory habsburské monarchie a Osmanské říše. V 19. století bylo cestování za hranice monarchie možné pouze s platným cestovním pasem, který byl vydán osobám, které nebyly trestně stíhány nebo nepodléhaly vojenské povinnosti. Od roku 1868 v rámci Rakouska-Uherka existovala prakticky volná svoboda cestování (Rychlík 2007: 5-9).

Vzájemné česko-bulharské vztahy a s nimi spjaté migrace se rozvíjely především v době národního obrození, kdy se dostává „do popředí vědomí příslušnosti obou národů ke Slovanstvu“ (Rychlík, Penčev, Kouba 2010: 228). Vědomí sounáležitosti a vzájemná podpora Slovanstva byly v českém prostředí podporovány především na poli rozvíjející se slavistiky a bulharistiky na počátku a v první polovině 19. století. Na tomto místě je třeba připomenout osobnost Josefa Dobrovského, který je označován za zakladatele evropské bulharistiky a který představil Bulhary ve své Slovance.¹⁶ V první polovině 19. století působil také Pavel Josef Šafařík, který dal výrazný podnět ke studiu bulharského jazyka, historie a

¹⁶ Josef Dobrovský (1753-1829) ve svém časopise Slovanka (1814), který je vydán převážně v němčině, přibližuje především bulharské lidové písně.

etnografie.¹⁷ V druhé polovině 19. století se rozvíjí slovanská problematika obou národů nejen v literatuře, ale i v publicistice, „téměř všechn český tisk včetně ústředních pražských novin se věnoval bulharským historickým, kulturním, ekonomickým a politickým otázkám“ (Rychlík, Penčev, Kouba 2010: 230). Čeští a bulharští novináři, spisovatelé, umělci a vědci navázali úzkou spolupráci, vydávaly se knihy, články, studie a vznikala umělecká díla s bulharskou tematikou.¹⁸ Velmi činní byli samotní Bulhaři, především bulharští obrozenečtí činitelé. Druhá polovina 19. století byla ve znamení vlivného slovanského entuziasmu, tedy ve znamení vzájemné pomoci slovanských národů. Působením myšlenky národního uvědomování se tato pomoc projevovala především v recipročním podporování národně osvobozenecých bojů, a to jak v Habsburské monarchii (od roku 1868 v Rakousku-Uhersku), tak v Osmanské říši.

Silnější migrační vlny mezi oběma státy lze datovat především do druhé poloviny 19. století. Toto období je charakteristické na jedné straně významnými počty bulharských studentů, kteří přišli studovat na české školy, a na straně druhé začínajícím pronikáním českého kapitálu a českých učenců na území dnešního Bulharska.

3.1.1 Bulharští studenti na českých univerzitách v druhé polovině 19. století

K prvnímu většímu přílivu bulharských studentů do českých zemí dochází od padesátých let 19. století. V druhé polovině 19. století, kdy česká inteligence a čeští odborníci přicházeli do Bulharska budovat novodobý moderní stát a poskytovali Bulharsku hospodářskou pomoc, docházelo zároveň k příchodu bulharských studentů na české školy. V Bulharsku byly v té době střední a odborné školy teprve ve vývoji a na počátku svého fungování. Bulharští studenti v té době odcházeli

¹⁷ Pavel Josef Šafařík (1795 - 1861) je autorem *Slovanských starožitností*, v nichž stručně popsal dějiny Bulharů, *Slovanského národopisu*, kde vykreslil bulharské kulturní zvyky, a především německy psaných *Dějin slovanských jazyků a literatur* (Rychlík 2000: 383-4; Urban 1957: 20-23).

¹⁸ Jan Rychlík (2000) ve svých *Dějinách Bulharska* zmiňuje například folklorní epické texty Boženy Němcové a K. J. Erbena, přeložené písně Jana Gebauera (*Ukázky z národního básnictví bulharského*, 1863), hrdinské epiky Josefa Holečka (*Junácké písně národa bulharského*, 1874 - 1875), dále díla J. V. Friče, V. Hanky, J. E. Purkyně, Leopolda Geitlera a další (Rychlík 2000: 383-386).

studovat ve velké míře také do Ruska, v menší míře do Vídně, Německa a Francie (Havránková 1996: 161). Pro studia Bulharů v českých zemích měly velký význam odborné školy se specifickou odborností, kterých byl na bulharském území nedostatek.¹⁹ Takovou školou byla například vyšší hospodářská a hospodářsko-průmyslová škola v Táboře, lesnická škola v Písku, sochařsko-kamenická škola v Hořicích či vinařsko-ovocnářská škola v Mělníku (Hejl 1990: 361), ale od šedesátých let také česká Vyšší dívčí škola (srov. Urban 1990). České školy byly v Bulharsku oblíbeny hned z několika důvodů, zejména díky mezinárodně uznávané úrovni českého školství či celkově výhodnějším sociálním i ekonomickým podmínkám. Navíc odborných škol se speciálním zaměřením bylo v tehdejší Evropě málo a pro zemědělské Bulharsko byli absolventi z takovýchto škol nepostradatelní (Amort 1980: 91). Studenti, kteří byli vzděláni ve svém oboru, se následně vraceli do Bulharska, kde našli uplatnění v odborné profesi.

V šedesátých a sedmdesátých letech 19. století příliv bulharských studentů na české střední a vysoké školy (především na fakulty právnické, lékařské a filosofické) sílil, o což se přičinila jak pověst, kterou šířili bývalí absolventi, tak zároveň levnější podmínky a potřeby ke studiu než v jiných státech Evropy. Po roce 1878 byli bulharští studenti navíc přijímáni na českých univerzitách s otevřenou náručí. Hejl toto období popisuje s výrazným obdivem: „České prostředí, s pochopením, úctou a láskou vzhlížející k rozvíjejícímu se osvobozenému zápasu bulharského národa, uvítalo ve svém středu s radostí hrdinou bulharskou mládež přicházející studovat na české střední, odborné a vysoké školy.“ (Hejl 1990: 360). Podrobné články a zasvěcené komentáře o výhodnosti studia na českých školách se objevovaly i v bulharském tisku, jako například roku 1869 v časopise Dunavska Zora a roku 1870 v časopise Letostruj (Amort 1980, Hejl 1983). Tyto příspěvky relativně podrobně hovořily o situaci a možnostech studia na českých univerzitách. O možnostech studia a především o prostředí studia v českých zemích byli bulharští studenti informováni i od vracejících se bulharských absolventů a od českých odborníků, kteří přicházeli do Bulharska po roce 1878 (Hejl 1983: 44). Na českých středních a vysokých školách

¹⁹ Již na počátku 19. století zaujímala v oblasti střední a jihovýchodní Evropy přední místo vysoká technická škola v Praze (Hejl 1983: 39, Hejl 1990).

studovali v průběhu 19. století i studenti ze Srbska a Slovinska, po roce 1900 vlivem politických poměrů i studenti z Chorvatska (Havránková 1996: 160).

Mnozí ze studentů, kteří studovali na českých univerzitách právě ve druhé polovině 19. století, sehráli později v politickém a společenském životě v Bulharsku významnou úlohu. Na českých univerzitách studovali například jeden ze zakladatelů Bulharské akademie věd Vasil Dimitrov Stojanov²⁰, buditel a spisovatel Todosij Ikonov, revolucionáři Angel Kančev (studoval na zemědělské škole v Táboře) a Ivan Drasov, budoucí ministerští předsedové Vasil Radoslavov a Konstantin Stoilov, budoucí politikové Stojan Danev, Petar Dančov, Ivan Salabašev, kulturní a vědečtí pracovníci Atanas Iliev, Georgi Benev, Krasťo Mirski, Vasil Atanasov, medicí Ivan Vasilev Šopov a Konstantin Pavlov, filozof Teodosi Ikonov a další (Penčev 1994; Bittnerová a Moravcová 2005: 267-268; Rychlík, Penčev, Kouba 2010: 230). Jak je patrné z následující výpovědi jedné z respondentek (vnučky Vasila Atanasova²¹), tito bulharští studenti uzavírali sňatky s českými ženami. *„Já vám neřeknu přesně data, ale zajímavé pro vás bude, že ještě za tureckého jha, to už se teď neříká, tedy dávno před první světovou válkou, ještě za Rakouska-Uherska, můj děda Vasil Atanasov tady studoval chemii na české technice a měl v úmyslu tady zůstat. On pocházel ze Staré Zagory a jeho otec byl tam daskal, tedy učitel, a poslal svoje dva syny do slovanské země, sem. Tedy můj děda tady dělal gymnázium v Táboře. Jeho bratr již v Táboře byl, ale nevím, co studoval. Seznámil se s babičkou mojí, která pocházela z Rakovníka (...). Oni se tedy seznámili a měli v úmyslu žít tady. Ovšem první ministr školství a kultury byl v Bulharsku Jireček a on byl velmi dobrý přítel a kamarád (...). No, a Jireček si dědu zavolal a řekl mu: ‚Poslyš, musíš přijít do Bulharska a tam budeš prvním ředitelem gymnázia.‘ Já si teď nemůžu vzpomenout přesně jakého gymnázia, jestli to byl Sliven nebo kde. A protože babičce slíbil, že si ji vezme, tak za dva roky, když se postavil na nohy, tak si přišel pro babičku a vzali se. Vzali se - to vám můžu říct přesně, tady mám prsten - 29. července 1884.“ (žena žijící v Praze, roz. 1922)*

²⁰ Vasil D. Stojanov, propagátor Bulharska v českých zemích, působil v Praze v letech 1858 - 1868, studoval slavistiku a práva na pražské univerzitě. Byl jedním ze zakladatelů Sokola a tajného česko-bulharského spolku Pobratim (Bittnerová-Moravcová 2005: 268; srov. Žáček 1963).

²¹ Mimo jiné také matka českého bulharisty Vladimíra Kříže. V tomto případě jsou výjimečně uvedeny rodinné vazby respondentky, neboť jsou pro výpověď podstatné.

Roku 1899 bylo založeno České vysoké učení technické v Brně, které se záhy stalo oblíbenou institucí u zahraničních studentů. Do Brna, které na konci 19. století bylo prudce se (nejen průmyslově) rozvíjejícím městem, přicházelo mnoho studentů jak z jihovýchodních evropských zemí, tak i z Ruska, Polska i Zakavkazska. Od otevření školy do konce roku 1914 absolvovalo České vysoké učení technické v Brně celkem 18 bulharských studentů (Hejl 1983: 45).

Bulhaři a především bulharští studenti se sdružovali již od počátku svého působení a stali se také aktivními účastníky společenského a politického života v českých zemích. V roce 1862 založili bulharští studenti spolu s českými, slovenskými, chorvatskými i slovinskými v Praze tajný spolek Pobratim s cílem podporovat bulharské národně osvobozenecké hnutí proti turecké nadvládě. „Mezi zakladateli spolku byli jak Bulhaři Vasil Stojanov a Petko Stefanov, tak i významné osobnosti českého veřejného života Josef Nosek, Josef Severa a Ervín Špindler.“ (Motejlová-Manolová 2006: 4) Za podobným účelem byl v roce 1869 ustaven v Táboře ilegální spolek bulharských studentů – sdružení Postojanstvo. Spolek působil především mezi samotnými Bulhary, rozšiřoval tiskoviny bulharských revolucionářů a pořádal besedy o bulharském národně osvobozeneckém boji (Motejlová-Manolová 2006: 5). Roku 1880 byl založen první oficiální česko-bulharský spolek Bulharská sedjanka, který se stal převážně zájmovým spolkem bulharských studentů v Čechách. Spolek sloužil v podstatě i jako zprostředkovatel mezi českým a bulharským prostředím a spoluvytvářel možnosti uplatnění jedinců v tom či onom státu.

3.1.2 Češi na bulharském území v druhé polovině 19. století, především po roce 1878 – tzv. česká invaze do Bulharska

První větší vlna stěhování Čechů do Bulharska probíhala ještě za turecké nadvlády, tj. od padesátých do osmdesátých let 19. století, kdy do Bulharska přesídlilo především několik gymnaziálních profesorů a inženýrů na pomoc při výstavbě železničních tratí v bývalé Osmanské říši. „Nejznámějšími Čechy, kteří působili v Bulharsku na sklonku turecké nadvlády, byli inženýři Jiří Prošek, Antonín Pelc, Antonín Svoboda, Ježek a další.“ (Amort 1980: 100) V této době migrovali z

habsburské monarchie za prací nejen čeští odborníci, ale také pracovníci polské, slovenské či ukrajinské národnosti.

Inženýr architekt Jiří Prošek, jeden z nejznámějších českých podnikatelů působících v Bulharsku, se již na studiích v Praze seznámil s Bulhary Ivanem Drasovem a Petrem Berkovskim. Od roku 1869 pracoval Jiří Prošek jako inženýr a projektant železnice do Cařihradu pro společnost barona Moritze von Hirshe. Později, v roce 1879, založil Jiří Prošek se svým bratrem Bohdanem první tiskárnu v Sofii (Želeva-Martins 2009: 119-120). Do Bulharska později odešli i bratřenci Jiřího Proška, kteří se zde rovněž plně uplatnili. Josef Prošek pracoval v Bulharsku jako geometr městské správy a jako náměstek ředitele na technickém oddělení, architekt Václav Prošek pracoval v letech 1888 - 1900 na výstavbě centrálního nádraží v Sofii a je autorem například známého Orlího mostu a Lvího mostu v Sofii.

Je však třeba si uvědomit, že migrace během 19. století probíhaly především z důvodů sociálně-ekonomických. Hospodářský význam českých zemích během 19. století se v rámci habsburské monarchie stále zvětšoval. V polovině 19. století došlo k silnému pronikání českého kapitálu jak v rámci habsburské monarchie (především do Vídně), tak i mimo ni, zejména do Uher, Haliče a na Balkán. Pronikání českého kapitálu je spojeno především se zakládáním cukrovarů a pivovarů. Čeští migranti se tedy neusazovali pouze v Bulharském knížectví, ale také v autonomní Východní Rumélii (ta se s Bulharským knížectvím spojila v roce 1885), v Srbsku a na jiných místech.

Nárůst migrace mezi oběma státy nastal v tzv. poosvobozené éře²² na konci 19. a na počátku 20. století. V tomto období odcházelo z českých zemí do nově vzniklého státu mnoho kvalifikovaných dělníků, ale především inteligence. Příchozí se v Bulharsku usazovali natrvalo a povětšinou také uzavírali manželství s Bulhary, respektive Bulharkami. Všeobecně byl v tomto období v Bulharsku nedostatek kvalifikované inteligence, chyběli učitelé, nebyla vybudována státní správa, soudnictví, infrastruktura aj. A právě na pomoc při budování moderního státu

²² Tato éra je datována od roku 1878. Podepsáním rusko-tureckého míru v San Stefanu v březnu 1878 vznikl nový stát Bulharsko. Do roku 1885 byla samostatnost částečně omezena existencí jen autonomní Východní Rumelie.

přicházeli nejrůzněji motivovaní pracovníci z Čech, cílevědomí odborníci i nadšení slovanští entuziasté, kteří zanechali významnou stopu ve všech oborech (Rychlík 2000: 386-390). O tomto období se často mluví jako o „české kulturní okupaci“ či jako o „české invazi do Bulharska“. Od osmdesátých let 19. století jsme svědky českého hospodářského a kulturního pronikání do Bulharska. Češi se tak v Bulharsku výrazně podíleli na budování vznikajícího státu a oživení kulturního života, přispěli svou činností k budování moderního bulharského školství, justičního aparátu, kulturních institucí, k založení několika vědeckých oborů apod. (srov. Amort 1980, Urban 1957, Rychlík 2000).²³

Po osvobození Bulharska, resp. po výzvě vlády nově vzniklého státu žádající odborníky všech oborů o pomoc, přišlo do Bulharska mnoho českých migrantů. Češi odcházeli do svobodné slovanské země s velkým ekonomickým potenciálem. Během posledních dvaceti let 19. století přijelo z různých důvodů do Bulharska několik stovek lidí, kteří byli motivováni především možnostmi ekonomického rozvoje, šancí na uplatnění a zajímavým geografickým místem. Nicméně i odchod Čechů do Bulharska byl v souladu s obecnými migračními vlnami z Rakouska-Uherska v rámci hledání možného uplatnění. Navíc silná vlna českých migrantů do Bulharska byla bezpochyby ovlivněna již existujícími vzájemnými kontakty, které vznikaly v průběhu 19. století. V této době bulharská inteligence prakticky neexistovala a znovuzrozený bulharský stát potřeboval vystudované osobnosti. Čeští vzdělanci a odborníci tak měli v Bulharsku často lepší šanci na uplatnění než ve stagnujícím Rakousku-Uhersku. Z bulharské strany se rozhodně nejednalo o záměrnou politiku, nicméně Bulharsko českou vlnu odborníků a pracovníků jednoznačně uvítalo.

Po roce 1878 přichází z českých zemí do Bulharska migranti, které lze zjednodušeně rozdělit do dvou víceméně heterogenních skupin: (1) inteligence, (2) podnikatelé, řemeslníci a dělníci, tedy účastníci bulharského hospodářského rozvoje. Česká inteligence, která emigrovala do Bulharska, sehrála velmi významnou roli pro

²³ Bulharský etnolog Vladimír Penčev k této „české invazi“ do Bulharska doplňuje: „Dnes je těžko představitelná oblast společenského života, v které není zapsána zlatými písmeny činnost Čechů, kteří spojili svůj osud s Bulharskem. Otevřeme-li jakoukoliv stránku našeho rozvoje po osvobození – ať v politice, kultuře, umění, vědě, vzdělávání, právu, ekonomice a další – jedny z prvních jmen jejich tvůrců nevyhnutelně budou česká.“ (2009:193)

celou bulharskou kulturu, vědu a společenské dění. Vzdělanci povětšinou emigrovali do větších bulharských měst jako Sofie, Plovdiv, Varna, Sliven, Stara Zagora a další. V Bulharsku působilo nespočet významných osobností, vědců, umělců, učitelů, novinářů i podnikatelů, kteří se v Bulharsku v mnoha případech usadili natrvalo a také se tam oženili.

České emigranty, kteří jsou často označováni pojmem „kulturní okupace“, lze pro lepší přehlednost strukturovat dle jejich zaměření a profese do několika skupin. První skupinu lze vytvořit (1) z právníků, advokátů, prokurátorů a soudců, tedy zakladatelů bulharského justičního aparátu. O vybudování moderního soudnictví a kodifikaci trestního a občanského soudního řádu se přičinili právníci hrabě Rudolf Thurn-Taxis a František Chytil, kteří působili jako zástupci bulharského generálního prokurátora. „Z Thurn-Taxisovy iniciativy pak přišli do Východní Rumélie další čeští právníci, rovněž většinou radikálně demokratického smýšlení, a ujali se funkcí krajských prokurátorů: v Burgasu se jím stal Inocenc Mráček, ve Staré Zagoře Antonín Bernkopf, ve Slivenu Karel Svoboda.“ (Amort 1980: 138)

Významná a velmi početná je skupina (2) učitelů a profesorů. Je však třeba podotknout, že tito pedagogové se díky své výzkumné práci a badatelskému úsilí řadí i do skupiny vědců. Jednou z nejvýznamnějších osobností je historik a politik Konstantin Jireček²⁴, vůbec první autor dějin Bulharska²⁵, ředitel Národní knihovny, „který se stal na doporučení profesora Marina Drinova nejprve tajemníkem ministerstva osvěty, resp. školství, a v letech 1881 – 1882 dokonce bulharským ministrem osvěty.“ (Rychlík 2000: 387) Mnoho bulharských škol a osvětových institucí nese dodnes Jirečkovo jméno (např. střední škola Konstantina Jirečka v Sofii). Čeští učitelé a pedagogové se podíleli na zakládání nejrůznějších oborů, které v té době v Bulharsku prakticky neexistovaly, jako byla například chemie, matematika, botanika nebo fyzika. Vzhledem k neexistenci mnoha oborů, ale i absenci absolutně jakékoliv literatury, ať už vědecké, či vyučovací, se právě čeští učitelé a profesori stali autory nejrůznějších učebnic, odborných knih a studií.

²⁴ Vnuk Pavla Josefa Šafaříka.

²⁵ Dějiny národa bulharského (1876) jsou prvním kritickým pokusem o vědecké zachycení bulharských dějin; byly přeloženy do němčiny, ruštiny, bulharštiny a maďarštiny (Motejlová-Manolová 2006: 6).

Kvůli nedostatku učebnic a odborné literatury psali čeští učitelé nové nebo je překládali z jiných jazyků (Amort 1980: 139). Například učitel Ludvík Lukáš vydal bulharsky na deset různých učebnic z oboru fyziky, chemie, kreslení a měřictví, Antonín Šourek připravil několik učebnic věnujících se analytické a deskriptivní geometrii či trigonometrii, František Splítek byl spoluautorem učebnice němčiny a německé čítanky apod. (Urban 1957: 47-48). Pedagogové díky svým mimoškolním aktivitám a vědeckým sbírkám iniciovali či sami založili významné vědecké instituce, jako bylo národní a etnografické muzeum, archeologické muzeum, malířská akademie aj.

Z podnětu knížete Alexandra Battenbreského a ministra osvěty (školství) Konstantina Jirečka byli roku 1884 do Bulharska povoláni čeští středoškolští profesori V. Kolář, I. Němec, A. Špulák a V. Emler (Vařeka 1990: 86). Na českého učitele bylo však možno narazit téměř v každé menší bulharské škole. Významnými českými profesory v Bulharsku byli především historik a zakladatel národního archeologického muzea v Sofii Václav Dobruský či matematik František V. Splítek, jenž působil na školách v Soluni, Sofii, Gabrobu a v letech 1892 - 1915 i na gymnáziu Sv. Cyrila a Metoděje v Plovdivu (srov. Bečvářová 2008). Významnými osobnostmi působícími v Bulharsku byli také klasický filolog Ivan Brožek a matematik Antonín V. Šourek, který působil nejen na bulharských gymnáziích, ale od roku 1890 i na Sofijské univerzitě (Minčev 2011). Dcery Ivana Brožka a Antonína Šourka se provdaly za Bulhary, konkrétně dcera Antonína Šourka Anna se vdala za bulharského vojenského ataše v Římě Franze Červenakova a dcera Ivana Brožka Olga si vzala poručíka Gavрила Ličeva. Agronom a zakladatel zemědělské školy Venceslav Václav Stříbrný přišel do Bulharska již v roce 1883. Ve vesnici Sadovo (zhruba 20 km východně od města Plovdiv) otevřel Státní praktickou zemědělskou školu a začal zde působit jako učitel. V. Stříbrný psal zemědělské učebnice a příručky a založil několik nových oborů jako zemědělská produkce, úpravy parků, kulturní ovocnářství a včelařství (Zeman 2012: 21). V Bulharsku se rovněž oženil a později se přestěhoval za svou manželkou (Bulharkou) ze Sadova do Plevenu.

Nelze opomenout ani významného botanika Josefa Velenovského, jenž je autorem díla *Flora Bulgarica*, základního systematického zpracování květeny Bulharska. Ředitelem první bulharské odborné řemeslnické školy v Knjaževu byl

Karel Milde a působili zde i čeští učitele, například František Korbel a jiní (Amort 1980: 142). Českých učitelů, kteří působili v tomto období v Bulharsku, bylo opravdu nespočet. Zmíňme minimálně ještě jména jako Jan Čermák, Karel Drož, Jan Hejret, Ludvík Lukáš, Vladislav Šak, Josef Voráček a Jan Wagner (Amort 1980, Hronková et al. (eds.) 2007, Rychlík 2000). Do Bulharska však v této době odcházeli nejen učitelé, ale i učitelky, které se v Bulharsku provdaly a usadily. Například učitelka Josefa Jirásková se provdala za Ivana Chiteva a změnila si jméno na Bogdana Chiteva, učitelka Marie Langová se provdala za šumenského hudebníka Kostu Djugmedžieva.

Několik českých vědeckých pracovníků působících na přelomu 19. a 20. století v Bulharsku jsme již zmínili v předešlé vymezené skupině pedagogů. Nelze však nezmínit a nevyzdvihnout práci vědců (3), jako byli například bratři Karel a Hermenegild Škorpilovi, mj. Jirečkoví bratřenci, kteří pracovali v oboru archeologie a kteří objevili a do značné míry prozkoumali první hlavní město bulharského státu Pliska z konce 7. století. Z jejich nesčetných archeologických výzkumů bylo mnoho exemplářů odevzdáno do archeologického muzea ve Varně, k jehož založení dali svou iniciativou podnět. Hermenegild Škorpil přijel do Bulharska v roce 1880 a působil jako profesor přírodopisu a geologie na plovdivském gymnáziu, zřídil malou botanickou zahradu ve dvoře gymnázia ve Slivenu a „vydal mj. první geologickou mapu Bulharska a knížku o bulharském nerostném bohatství“ (Amort 1980: 139). Oba bratři pak působili jako středoškolští učitelé v různých bulharských městech.

Jako další skupinu patřící do tzv. české invaze inteligence lze vyzdvihnout (4) skupinu umělců, ať už hovoříme o malířích, divadelnících či hudebnících. Český malíř Jan Václav Mrkvička²⁶, který původně odešel učit malířství na bulharské gymnázium na základě pozvání (Minčev 2011: 9), je považován za zakladatele bulharského výtvarného umění. Vymaloval jeden ze tří oltářů chrámu Alexandra Něvského v Sofii, jeho obrazy visí na čelných místech největších bulharských uměleckých sbírek. V roce 1896 se Jan Václav Mrkvička podílel na založení malířské

²⁶ Jan Václav Mrkvička (v Bulharsku se často používá jméno Ivan Mrkvička) byl jedním z hlavních zakladatelů česko-bulharského spolku Bulharská sedjanka, v němž se spřátelil s bulharskými studenty. V roce 1881 odešel do Bulharska, kde strávil přes čtyřicet let života (Urban 1957: 49).

školy v Sofii, z níž se později vyvinula umělecká akademie. Významnými umělci působícími v Bulharsku byli dále malíři Jaroslav Věšín (autor realistických obrazů ze života bulharské vesnice), Oto Hořejší, řezbář Jan Trávnícký nebo grafik Josef Pitner. Do Bulharska odjela i řada hudebníků – houslistů, pianistů a hlavně kapelníků (Karel Macháň, František Švestka, Josef Chochola, Václav Kaucký, František Svoboda, Gabriel Šebek, Jindřich Wiesner²⁷), kteří zakládali nejrůznější hudební soubory (dvorní, vojenské, městské), a dokonce stáli u zrodu sofijské filharmonie. I v muzikantském prostředí v Bulharsku na přelomu 19. a 20. století se uzavírala česko-bulharská manželství, například muzikant Josef Došek si vzal za ženu pianistku Nelu Peevu. Herec a režisér Josef Šmaha stál u zrodu Národního divadla v Sofii, Čech Josef Meissner řídil Národní divadlo v Sofii a v roce 1856 prakticky zorganizoval první velké divadelní představení ve městě Šumenu (Amort 1980: 61).

V Bulharsku působili také architekti (5), jako byl Josef Schnitter, Antonín Novák (zakladatel přímořského parku ve Varně a jiných zahrad v církevních a školských objektech) nebo Jindřich Knop (architekt města Varny), kteří výrazně napomohli rozvoji svého oboru v Bulharsku. Josef Schnitter působil především ve městě Plovdiv, kde byly dle jeho návrhu vybudovány kostely a významné budovy²⁸, například známé dívčí gymnázium. Josef Schnitter byl také jedním z prvních architektů, který pracoval na regulačním plánu Plovdivu, prvním svého druhu v Bulharsku (Zeman 2012: 22). Antonín Novák se narodil v roce 1860 ve Víně a v roce 1895 přišel na pozvání městské rady a doporučení Karla Škorpila na místo městského zahradníka do Varny (Trošev 2006). Nelze opomenout ani architekta Adolfa Václava Koláře, který má na svědomí první územní plán Sofie a v Sofii také projektoval řadu významných budov (původní hlavní nádraží v Sofii, Grand Hotel Bulgaria, Vojenská akademie) a památníků (pomník Vasila Levského v Sofii) (srov. Želeva-Martins 2009: 122-124).

²⁷ Pianista Jindřich Wiesner působil v Bulharsku původně jako vojenský kapelník, pak coby profesor na konzervatoři a později také jako první dirigent orchestru sofijské opery (Urban 1957: 50).

²⁸ Například zvonice kostela sv. Matky Boží (1881), kostel sv. Cyrila a Metoděje (1881 - 1884), kostel sv. Petka (1896), kostel sv. Georgi (1896) a budova BZK Banky (Orozdi Bak) v Plovdivu (1888) (srov. Želeva-Martins 2009: 129-131, Schnitter 2011: 15-18).

Významnou skupinou, která se v Bulharsku uchytila ještě před osvobozením, byli technici (6) – byli to již zmiňovaní inženýři Antonín Pelc a Jiří Prošek, pedagog Karel Milde nebo Karel Trnka, Jindřich Knob a další. Neposlední a také neméně důležitou skupinu odborníků, kteří přijeli pracovat do Bulharska, tvořili lékaři (7), především pak lékaři vojenští. Během první balkánské války (1912 – 1913) byly českou veřejností organizovány peněžní sbírky a války se dobrovolně zúčastnilo asi 30 českých lékařů a pomocný personál (Rychlík 2000: 389).

Na bulharském území na počátku 20. století působil i novinář, korespondent a překladatel z bulharštiny Vladimír Sís, který si vzal za ženu Bulharku Marii Stefanovou. Vladimír Sís pracoval v letech 1912 – 1918 jako zpravodaj Národních listů v Bulharsku a zprostředkovával spojení mezi domácím a zahraničním odbojem (srov. Zlateva 2008).

Jak už bylo řečeno, do Bulharska odjížděli po osvobození především ekonomicky motivovaní lidé s vidinou uplatnění a profitu, tzn. podnikatelé, dělníci a řemeslníci. Podnikatelé, resp. továrníci a průmyslníci, jsou tak další velmi podstatnou skupinou, která odcházela do Bulharska v rámci rozvoje bulharského hospodářství. Češi postavili v Bulharsku první pivovar Bohdana Proška v Sofii (1881 - 1884), stavěli cukrovary, železnice a veřejné komunikace, přístavy, plánovali města, parky, zasloužili se o založení tradice veletrhů ve městě Plovdiv. Vybudovali první moderní továrny na nábytek, první krejčovské firmy, první tiskařské závody, výroby loutek apod. V Sofii působil například pánský krejčí Josef Vytlačil, malíř pokojů a natěrač Josef Bolcek či umělecký a stavební zámečnický Ludvík Diviš.²⁹ V Bulharsku také pracoval Jakub Antonín Vrána, zemědělec a odborník na ovoce a sady, který se oženil s bulharskou učitelkou Rajnou Dončovou.

„Moji rodiče se přesídlili v roce 1913 do Sofie, tady já už jsem se narodila (...). Tatínek sem přijel, on měl v Kutný Hoře pekárnu, a on přijel sem založit vídeňskou cukrárnu, ale poznal pana Němečka, který byl truhlář, ten mu domluvil, aby ten kapitál vložil do nábytku, tak založili spolu továrnu. Dělal návrhy na nábytek a tak.

²⁹ Dle inzerátů na české továrny a firmy v době po roce 1878, zdroj: Češi v Bulgarie – istorija a tipologija. 1995/1-3. Bochemia klub.

Jenže potom vyhořela. On moc krásně maloval, tak dělal návrhy na nábytek a tak spolupracoval s bulharskýma truhlářema.“ (žena, narozená v Sofii v roce 1927)

„Můj dědeček přijel do Bulharska začátkem 20. století, a to byla taková skupina tehdy, přišli Mrkvička, pak Škorpil, to byli vůbec takoví nadšení lidé. Chtěli pomoci Bulharsku po osvobození od Turků. A můj děda založil tady první moderní továrnu na nábytek, dřevořezby a tak dále. I v Českém domě dělal různé dřevěné věci. Děda přišel tak na pět let, ale tady se mu tak zalíbilo, našel si Bulharsko a on řekl: „Já jsem se zamiloval do Bulharska a tady budeme žít!““ (žena, narozená v Sofii v roce 1916)

V českých pivovarech, cukrovarech a továrnách pracovali dělníci, které lze - po inteligenci a podnikatelích - označit jako třetí hlavní skupinu českých migrantů. Čeští dělníci pracovali v mnoha českých továrnách v Bulharsku (především v cukrovarech v Gorné Orjachovici³⁰, v Burgasu a Kardžali nebo v pivovarech v Šumenu, Ruse či Lomu u Vidina), kde také žili v českých koloniích u pivovarů, cukrovarů, tiskařských závodů apod. Ve městě Gorna Orjachovica postupem času vznikla česká dělnická komunita. Žilo zde přes tři sta českých dělníků a techniků a v roce 1920 tu byla vybudována i česká škola. Do Bulharska odcházeli dělníci a noví učňové převážně z důvodů existenčních. „Mnozí z nich teprve nedávno převzali výuční listy a neměli možnost uplatnit se ani v Čechách, ani v Rakousku.“ (Amort 1980: 142) *„Děda měl 55 dělníků, pracoval tam táta, strejda a všichni známí a příbuzní.“ (žena, narozená v Sofii v roce 1916)*

Češi a Slováci tvořící československou kolonii v Sofii, především lidé kolem rodiny Prošků, iniciátor Slovák Samuel Zachej a Konstantin Jireček, „začali propagovat myšlenku založení všeslovanského spolku, který by sjednocoval sofijské

³⁰ „Myšlenka založení cukrovaru na Balkáně vznikla kolem roku 1910 a jejím autorem byl centrální ředitel Pražské úvěrní banky ing. Rudolf Picka. Při hledání vhodného místa k výstavbě cukrovaru padla volba na Gornou Orjachovici v okrese Veliko Trnovo. Bulharské úřady daly souhlas k založení Bulharsko-české akciové společnosti pro průmysl cukerní roku 1911 a v červenci následujícího roku se započalo s výstavbou továrny a o něco později i úřednické a dělnické kolonie. Cukrovar byl roku 1923 rozšířen o lihovar k zpracování melasy a o továrnu na potaš, roku 1925 byla v jeho blízkosti založena i továrna na výrobu umělých hnojiv, dále keramické závody a s účastí Bulharské akciové společnosti továrna na cukrovinky (...) Roku 1929 žili v tovární kolonii 224 Češi, z toho 83 muži, 79 žen a 62 děti, dále 108 Bulharů a 53 Rusi, tedy celkem 348 osoby.“ (Vařeka 1990: 83)

občany ve jménu slovanské ideje a patriotismu“ (Amort 1980: 153). A tak byl roku 1880 na svátek Cyrila a Metoděje založen spolek Slovanská (Slavjanská) beseda, který vytvořil prostor s velkým sálem, restaurací atd., který byl nejlepším dobovým zařízením toho druhu v tehdejší Sofii (Amort 1980: 154). Slovanské besedy a jejich prostory začaly postupně v rámci všeslovanské myšlenky využívat nejrůznější bulharské organizace, například divadelními soubory, bulharskou filharmonií či operními sbory. Knihovna Slovanské besedy se jako instituce veřejná stávala postupem času převážně institucí bulharskou. A proto se brzy nato začala rodit myšlenka založení vlastního českého spolkového střediska, která se na konci osmdesátých let stala skutečností. V roce 1892 založili Češi, především tedy díky iniciativě Jiřího Proška a dalších významných českých migrantů, v Sofii svůj první krajanský spolek Čech, jehož pobočky se později nacházely i v dalších městech, v Plovdivu, v Gorné Orjachovici a Ruse. V roce 1895 vznikla Česká školská obec³¹ a tělocvičná jednota Sokol (srov. Vaculík 2009: 36-48).

V roce 1918 byla založena Československá národní rada, jejímž předsedou se v roce 1920 stal Jan Mrkvička a která vydávala od roku 1920 čtrnáctideník Československý obzor. V červenci roku 1924, díky rozsáhlé finanční sbírce, zakoupili krajané – Čechoslováci - pro svou činnost v Sofii spolkový dům. Po nutné přestavbě a změně názvu spolku na Československý národní dům byla budova slavnostně otevřena v říjnu roku 1925. V lednu roku 1926 oznamovala periodická zpráva vyslanectví ČSR v Sofii ministerstvu zahraničních věcí do Prahy, že v Bulharsku žije asi 1600 československých státních příslušníků, z toho asi 50 % kvalifikovaných dělníků zaměstnaných v cukrovarech, pivovarech, dřevařských závodech, sklárnách a v jiných průmyslových odvětvích, dále asi 20 % obchodníků, 20 % úředníků, středoškolských profesorů, inženýrů, obchodních zástupců a ostatní inteligence a 10 % samostatných živnostníků a průmyslníků (Brouček 1988: 72). Právě z této silné početné československé menšiny v Bulharsku ve dvacátých letech 20. století, ale především pod vlivem vzniku Československé republiky (1918) jednoznačně vyplynula žádost o samostatný československý klub v Sofii. V roce 1925 existovalo

³¹ Obec pečovala o českou školu v Sofii a také o české školy v Gorné Orjachovici (1920) a Vojvodovu (1926).

celkově již dvanáct spolků Čechů a Slováků po celém Bulharsku (v Plovdivu, Ruščuku, Varně a jinde), dále Bulharsko-československá obchodní komora, která vydávala svůj bulletin, a fungovaly celkem tři veřejné školy československé (Klíma 1925: 15). V roce 1951 na 22. řádné valné hromadě dostal sofijský spolek název Československý klub a od roku 2001, kdy došlo k úpravám ve stanovách, nese název Československý klub T. G. Masaryka.³²

3.1.3 Druhotná emigrace českých zemědělců a rolníků - Vojvodovo

Ojedinělou a neopomíjenou kapitolu v oblasti české migrace do Bulharska tvoří čeští zemědělci v rámci druhotné migrace. Čeští rolníci do Bulharska nepřesídlovali, avšak druhotně emigrovali z vesnice Svatá Helena v uherském Banátu. Osídlování Uher českými rolníky a řemeslníky probíhalo v polovině 50. let 19. století a mělo přispět k obdělání dosud neobdělané půdy, jež byla ve státním majetku (Vaculík 2002: 14). Na konci 19. století se především z náboženských, ale i sociálních a ekonomických důvodů přestěhovalo asi padesát rodin ze Svaté Heleny do oblasti severozápadního Bulharska, kde kolem roku 1900 založili v okrese Vraca v kraji plevenském na zeleném drnu vesnici Vojvodovo.

„Roku 1904 žilo ve Vojvodově okolo 410 obyvatel, z toho 215 Čechů, 100 Slováků, 29 Bulharů katolického vyznání a 57 Srbů.“ (Vařeka 1990: 81) Až do konce 2. světové války zůstala vesnice převážně česká. Dnes už však ve vesnici Vojvodovo Češi nežijí. Na pokyn tehdejší československé vlády z 31. července 1945 se většina Čechů vrátila do vlasti. Během reemigračních let 1949 – 1951 se vrátilo celkem 1836 emigrantů (včetně pěti set posledních reemigrantů z konce roku

³² „Tady na ten náš dům máme krásné vzpomínky, tady jsme hráli divadlo, maškarní jsme dělali, moc krásnej život jsme tu měli a všichni tady, co byli, tak každý rád vzpomíná na Sofii, ti, co třeba žijí v Čechách. Hráli jsme volejbal, měli jsme Sokol, rušnej život jsme tu vedli, i manžel sem chodil. Do Sokola jsme chodili dvakrát týdně, v úterý a pátek – bradla, kruhy, koně jsme měli, všechno. Dobře nás vyučovali tady češtinu, měli jsme dobrý učitele. Karel Hrdlička byl tady ředitelem, ten pro nás žil. S takovou vervou, na Vitošu jsme jezdili v neděli, botaniku měl moc rád, učil nás ji. Mládež jsme tu měli po válce, chtěli jsme tomu dát jméno, tak Český máj – ČSM – Československý máj se to jmenovalo. Bylo nás tu málo ve třídě – druhá, třetí, čtvrtá třída dohromady, ale nepřekáželi jsme si, spíš naopak. Pět děvčat a dva kluci jsme byli ve třídě, ale řádná škola jsme byli, uznávali naše vysvědčení. Tatínek napsal ročenku do dvacátého pátého roku, on byl starosta Sokola a ve výboru. Maminka i tatínek byli knihovníci, ale ne placení, to dělali z lásky k domu. Moc rádi jsme sem chodili. Dodnes vedeme knihovnu, ale máme málo čtenářů. Moc už neumí česky taky.“ (žena, narozená v Sofii roku 1925)

1951). Cílovou oblastí přesídlení „Vojvodovčanů“ byla jižní Morava, a to oblast Mikulova, Nového Přerova, Valtic, Jevišovky, Brodu nad Dyjí, Novosedel aj. (Vaculík 2002: 119–126). Vladimír Penčev popisuje vojvodovskou situaci v dnešní době následovně. „Věci jsou už opravdu uzavřené. Češi (a také ti, kteří mají české kořeny) ve Vojvodovu se už dají počítat na prstech. Zůstaly jen vzpomínky. A i ty odcházejí s lidmi.“ (Penčev 2006: 101) Téma české vesnice Vojvodovo, reemigrace a života českých zemědělců v Bulharsku je zde nastíněno jen zlehka, čtenáře, kteří mají o toto téma zájem, odkazují na četnou literaturu (především Jakoubek 2007, Jakoubek 2011, Jakoubek 2012, Vaculík 2002, Vařeka 1990).

Vojvodovo je samostatnou kapitolou v tématu česko-bulharských vztahů. Také z hlediska uzavírání česko-bulharských manželství má toto společenství charakteristické rysy, které je zde třeba zmínit, nicméně pro práci týkající se česko-bulharských manželství uzavřených v době socialismu nejsou relevantní. Ve Vojvodovu se jednalo o atypické koncentrované společenství Čechů. Lenka Jakoubková Budilová ve své disertační práci uvádí, že vědomou strategií vojvodovských Čechů představovala snaha brát si za manželské partnery pouze osoby ze stejného společenství, tedy zase Čechy, kteří byli evangelíky (kategorie národnosti, jazyka a náboženství se zde empiricky překrývala). Strategií Čechů žijících ve Vojvodovu tedy bylo nebrat si Bulhara, neženit se ven, i když ve skutečnosti tyto sňatky pokrývaly zhruba 20 % všech uzavřených sňatků (Jakoubková Budilová 2010).

3.2 Vzájemné vztahy po první světové válce

Po první světové válce vzájemné vztahy mezi oběma zeměmi značně zeslábly, mimo jiné i vlivem válečného období.³³ Po první světové válce mělo Československo své spojence ve státech, které podporovaly systém utvořený Versailleskou dohodou, především ve Velké Británii, Francii, Jugoslávii a Rumunsku. Oproti tomu Bulharsko, které muselo podstoupit části území Rumunsku, Jugoslávii a Řecku, se snažilo Versailleskou dohodu narušit. Přímé spory o území mezi

³³ A to jak vlivem první světové války (1914 - 1918), tak vlivem balkánských válek (1912 - 1913).

Československem a Bulharskem nebyly, ale vztahy mezi oběma státy se odvíjely v závislosti na vztazích především Bulharska a Jugoslávie.

Na českých školách v meziválečném období došlo k přílivu studentů ze všech jihoslovanských států (např. Bulharů, Srbů a Chorvatů), přičemž Bulhaři tvořili jednoznačně nejpočetnější skupinu. K nárůstu počtu bulharských studentů došlo také v závislosti na událostech v Bulharsku v roce 1923, kdy došlo k politickému převratu.³⁴ Významným centrem bulharských studentů se již po roce 1918 stalo Brno, a to mimo jiné z důvodu, že právě na Moravě žila početná bulharská menšina. Na vysokých školách studovali tak děti a příbuzní bulharských zahradníků, kteří získávali v českých zemích výrazný kapitál, jež ve velké míře investovali právě do studia svých dětí. Navíc studium v Brně bylo obecně pro bulharské studenty ekonomicky výhodnější než třeba studium v Praze. Během meziválečného období studovalo jen v Brně přes dva tisíce bulharských studentů, z toho na brněnské české a německé technice studovalo více než devět set bulharských studentů, zvěrolékařství studovalo přes dvě stě bulharských studentů³⁵ (Hejl 1983: 46-47, Hejl 1990: 362). Velký zájem byl také o obory lékařské, zemědělské, chemické a slavistické (Gardev 2003: 257). Mnoho studentů se v Československu usadilo natrvalo. I v meziválečném období existovala čilá spolková činnost, která byla organizována bulharskými studenty a měla silný politický podtext. Především protifašistické povstání v roce 1923 zapříčinilo diferenciaci a zrod dalších bulharských akademických spolků, například v roce 1925 vznikl spolek „Christo Botev“, roku 1929 vznikl komunistický akademický spolek Levski, dále existoval pravicově orientovaný spolek Sv. Cyril a Metoděj a protifašistický spolek Otec Pajsij (Hejl 1983: 48).³⁶

Vypuknutí první světové války se silně odrazilo v možnostech cestování a vycestování, neboť byly postupně zavedeny pasové kontroly a omezeno vydávání cestovních pasů (Rychlík 2007: 9). Po válce se situace uvolnila, avšak „pasové

³⁴ Premiér Alexandr Stamboliskij byl svržen přívržencem fašistů Alexandrem Cankovem.

³⁵ Z celkového počtu 936 bulharských studentů byly pouze čtyři ženy (podrobně viz Hejl 1983: 47).

³⁶ Podrobně se bulharským akademickým spolkům mezi dvěma světovými válkami věnuje studie Aleny Mikovcové (Mikovcová 1983).

kontroly na státních hranicích a povinnost překračovat hranice jen na hraničních přechodech zůstaly nedotčeny“ (Rychlík 2007: 12). Po roce 1921³⁷ pak bylo obnoveno volné cestování do ciziny, i když byla zachována povinnost opatřit si k cestě cestovní pas. Cestovní pas nebyl občanům vydán, pokud ještě nevykonali vojenskou službu nebo neměli zaplacené daně či veřejné dávky (Rychlík 2007: 12-13).

Až do roku 1939, tedy do vzniku protektorátu, kdy německé úřady z politických důvodů zastavily běžný cestovní styk, existovala v Bulharsku i v Československu svoboda cestování a vystěhování, byť cestování určitým způsobem komplikovala ekonomická opatření v podobě odprodeje valut a deviz. Pokud proti občanovi nebylo vedeno vyšetřování pro trestný čin nebo neměl vůči státu dluh³⁸, úřady v podstatě nezajímalo, zda žije doma, nebo v cizině (Rychlík 2005: 22-23, Rychlík 2012: 8-9). Mezi Československem a Bulharskem byla v roce 1933 podepsána obchodní a plavební dohoda, která umožňovala občanům daných států podnikat za stejných podmínek. To umožnilo bulharským zahradníkům v českých zemích získat živnostenský list a povolení k pobytu a pro své zaměstnance v podniku (krajany) pracovní povolení (Rychlík 2005: 24).

3.2.1 Bulharští zahradníci v českých zemích

Významnou migrační vlnou Bulharů do českých zemí, která je typická pro období po roce 1918, je migrace bulharských pracovníků do Československa, kterou tvořili zahradníci a zelináři. Bulharští sezónní pěstitelé zeleniny přicházeli na území českých zemí ve velké míře především v období od dvacátých do třicátých let, příchod prvních zelinářů z bulharských zemí na území Slovenska však lze datovat ještě na konec 19. století.³⁹ Vladimír Penčev charakterizuje tyto bulharské zahradníky jako průkopníky, respektive pionýry masového bulharského usídlení v Čechách (Penčev 2006, Penčev 2012). „Směr zahraniční expanze (Maďarsko – Slovensko –

³⁷ Upraveno zákonem č. 215/1921 Sb.

³⁸ Omezení a odepření vydání cestovního pasu stanovoval § 7 zákona z 29. března 1928 (č. 55/1928 Sb.).

³⁹ Jedna z prvních bulharských zahrad na Slovensku bylo zelinářství Ivana Karavasileva, založené v roce 1900 v Bratislavě. V roce 1902 bylo založeno další zelinářství v Banské Bystrici Ivanem Karaivanovem a Dimitrem Chajnadiževem (Gardev 2003: 15).

Čechy) přivedl první bulharské zahradníky do českých zemí někdy v průběhu dvacátých let 20. století. Tito zahradníci pocházeli zejména ze severního Bulharska – z Gornoorjachovicka, Velikotarnovska, Rusenska, Plevenska, Lovečska, Sevlievka a dalších regionů, přičemž masovější byla účast rodáků z gornoorjachovské vsi Dragonovo.“ (Penčev 2006: 173)⁴⁰

V roce 1931 existovalo na Moravě 40 a v Čechách 20 bulharských zahradnictví, ve kterých oficiálně (dle vyžádaných údajů ministerstva vnitra ČSR) pracovalo přes 1300 bulharských sezónních zahradníků (Moravcová 1990); skutečné počty byly vyšší a úřady tolerovaly v rámci vydaných živnostenských oprávnění zaměstnávání pracovníků bez pasů a víz. Počet zahrad i příchozích se v průběhu 30. let rychle zvyšoval (Bočková, Pospíšilová 2006: 118). Bulharští zahradníci přijížděli od dvacátých let do začátku druhé světové války do Čech jen sezónně⁴¹, na zimu se většinou vraceli zpět do Bulharska. Jednalo se o muže ve věku od dvaceti do třiceti let. „V rámci zahrady, která byla středem jejich každodenního života, společně bydleli, stravovali se a ve všem byli odkázáni sami na sebe. Svůj pobyt na území Československa chápali pouze jako provizorium a přechodnou životní etapu, která jim umožní získat finanční prostředky pro další existenci v rodném Bulharsku.“ (Kučírková 2009: 33; srov. Moravcová 1990) Bulharští zahradníci se v Čechách neusídlovali natrvalo a neměli potřebu se adaptovat, nebrali si české ženy ani nezakládali v Československu rodiny.

„U mě je to trochu specifické, protože od roku 1915 sem začal jezdit můj pradědeček na sezónní práce. Můj děda zde žil trvale od roku 1935, v Praze. Byl zahradníkem a vlastnil několik zahrad. Jeho bratr zas byl v Bratislavě-Petržalce, tam bylo vyhlášené zahradnictví. Moje matka se narodila tady, ale mezi těmi zahradníky bylo zajímavé to, že oni dodržovali, že si brali Bulhary. To znamená, že dědeček šel do Bulharska, vzal si babičku, přivedl si ji sem, tady měli děti. Moje matka se provdala v Bulharsku. Takže já jsem se narodila v Bulharsku. Jinak každý rok jsme

⁴⁰ Dle záznamů okresních hejtmanů ohledně místa trvalého bydliště pocházelo z 61 bulharských zahradníků v Čechách 37 z obce Dragonovo a pouze 4 muži přišli z jiných oblastí než Trnovska a Gornoorjachovicka (Moravcová 1990).

⁴¹ Bulharští zemědělci přijížděli do Čech od února do poloviny března a zůstávali do října.

jezdili sem do Čech na prázdniny a tady pomáhali na zahradě. Takhle to dělaly všechny rodiny většinou, takže se pracovalo na zahradě, a já, když už jsem byla větší, tak jsem chodila i prodávat. Když jsem sem přišla studovat, tak to bylo z toho důvodu, že zahradníci chtěli, aby jejich děti dostaly vyšší stupeň vzdělání. O to se vždy snažili, usilovali o to a chtěli tady mít vždycky školu.“ (žena žijící v Praze, roz. 1965 v Bulharsku)

Půdu na práci si bulharští zahradníci jako cizí státní příslušníci nekupovali, mohli si ji pouze pronajímat, zpravidla na dobu od jednoho do tří let. „Zájem bulharských zahradníků o Československo podpořila mezistátní dohoda o recipročním přiznání nejvyšších hospodářských výhod v roce 1925, která zůstala v platnosti až do okupace.“ (Bočková, Pospíšilová 2006: 119) Zelinářská výroba bulharských zahradníků byla organizována v rámci pracovních komunit, tzv. podílnických skupin. Dělníci a pracovníci, kteří pracovali na určitém pozemku v rámci jedné skupiny, se stali také podílňiky. Nicméně podílňici si nebyli zcela rovni, existovala mezi nimi určitá dílčí hierarchie. V rámci skupiny vykonávali svoje funkce zahradníci-dělníci, prodavači, dozorcí (narednik), zimní hospodář a podnikatel neboli gazda (srov. Gardev 2003: 28). „Status podílníků umožňoval bulharským zahradníkům pracovat denně neomezenou dobu, od rozednění do setmění, šestnáct – a v době vrcholících prací – i více hodin.“ (Bočková, Pospíšilová 2006: 119) Navíc zpracování půdy, její obdělávání i zavlažování probíhalo výhradně ručně (Moravcová 1990). Bulharský zahradník se tak stal symbolem pracovitosti, odbornosti, soudržnosti a houževnatosti. Odtud pochází známá přirovnání „dře jako Bulhar“, „maká jako Bulhar“ nebo „je pracovitý jako Bulhar“.

Bulharští zahradníci postupně získávali další pozemky a zahrady, které pak přenechávali svým krajanům. „Takto do českých zemí přecházeli bulharští zahradníci jako začínající podnikatelé i již konsolidované početné pracovní skupiny z Maďarska, Slovenska, ze Zakarpatské Ukrajiny i z Rakouska. Z Brna, Plzně, Prahy a několika dalších velkých měst postupně rozšiřovali své působení po Moravě a Čechách.“ (Bočková, Pospíšilová 2006: 119) Střediskem bulharského zahradnictví se v českém

prostředí díky vhodné poloze a úrodné zemi stalo město Brno.⁴² V Praze měli bulharští zahradníci zahrady především v Michli a také v centru Prahy (dnes ulice U Bulhara). Ve třicátých letech 20. století si také bulharští zahradníci zakládali sdružení, která měla do jisté míry hájit jejich ekonomické zájmy, například spolek Sv. Ilja v Praze či Sv. Georgij v Brně.

3.3 Období druhé světové války

Druhá světová válka zasáhla do česko-bulharských vztahů negativně. Bulharsko se zúčastnilo války na straně Německa, bojovalo jako spojenecký stát na straně Osy. Československo a Bulharsko tak byly ve vzájemném válečném vztahu. Česko-bulharské vzájemné vztahy výrazně zeslábly. I přes politický vývoj a souhlas bulharských představitelů státu s Mnichovskou dohodou a Vídeňskou arbitráží, bulharská veřejnost žijící v Československu s rozbitím Československa nacistickým Německem výslovně nesouhlasila (Gardev 2003: 49-66, Rychlík 2000: 393). Svůj výslovný nesouhlas zveřejňovali bulharští studenti především v podobě svolávání demonstrací a účasti na nich. Někteří Bulhaři bojovali v protinacistickém odboji. Diplomatieky styky ale byly udržovány mezi Bulharskem a Slovenskem, i když zájem o spolupráci byl především ze strany Slovenska. Během druhé světové války bylo svobodné cestování a stěhování zcela zrušeno a byla zavedena všeobecná vízová povinnost, a to jak v Bulharsku, tak v Československu. Pracovní migrace mezi oběma státy byla druhou světovou válkou přerušena. Počet bulharských studentů na českých školách výrazně klesl. V závislosti na německé okupaci a uzavření českých vysokých škol většina studentů z Prahy a jiných měst Československa odešla.

Detailní situaci a osud bulharských zahradníků na Slovensku, včetně vývoje jejich počtu, popisuje ve své publikaci Kostadin Gardev (2003). Dle Gardeva (2003) bylo v Československu v roce 1938 zhruba 4 500 bulharských zahradníků, kteří vlastnili kolem 470 zahradnických společností, do kterých investovali vlastní kapitál. Tato bulharská zahradnictví měla rozlohu cca 1300 hektarů a jejich hodnota byla

⁴² Bulharské zahrady v Brně se ve třicátých letech nacházely na mnoha lokalitách u řek Svratky a Svitavy nebo na volných, nezastavěných plochách, například to byly Modřice, Komárov, Horní Heršpice, Maloměřice, Starý Lískovec, Žabovřesky, Řečkovice, Královo Pole a další. V roce 1930 působilo v Brně 86 a o rok později již 162 bulharských zahradníků (Bočková, Pospíšilová 2006: 120).

vyčíslená na devadesát miliónů leva v současné měně. Po dohodách vlád a bulharského zahradnického svazu došlo k přesunu tohoto kapitálu a úspor bulharských zahradníků na nově založený bezúročný účet ve jménu Bulharské národní banky, přičemž tyto úspory byly zčásti použity na zaplacení nákladů pro bulharské studenty studující v Československu a na finanční zajištění slovenských podniků v Bulharsku (Gardev 2003: 55).

Během druhé světové války došlo k přerušení a pozastavení migračních toků z obou zemí. Zároveň došlo jak k trvalému usazení bulharských zahradníků v Československu, kteří se často oženili s českými ženami, tak díky politickému sepětí i k výraznému oživení česko-bulharských vztahů a tím i k obnovení vzájemných migrací, které daly vzniknout k mnohým česko-bulharským manželstvím. Na způsoby, jak se modelovala česko-bulharská manželství po druhé světové válce, se zaměříme v následující kapitole.

4 MODELY FORMOVÁNÍ ČESKO-BULHARSKÝCH MANŽELSTVÍ SEZDANÝCH V DOBĚ SOCIALISMU

Své diplomatické styky včetně ekonomické spolupráce obnovily Československo a Bulharsko oficiálně v říjnu 1945. Státy tzv. východního bloku však po druhé světové válce zásadně nepovolovaly svým občanům ani volně cestovat, ani se přestěhovat do ciziny⁴³, pro běžný cestovní styk se pasy nevydávaly. Dle rozhodnutí vlády z ledna 1946 bylo možné vydávat cestovní pasy k soukromým cestám jen ve velmi mimořádných případech a k služebním cestám bylo zapotřebí doporučení ústředního státního úřadu či profesního sdružení (Rychlík 2012: 10). Po únorovém převratu byla zavedena tzv. výjezdní doložka, tedy jednorázové výjezdní povolení, které bylo nutné ke každému výjezdu z Československa. Takováto opatření platila i pro bulharské občany v případě, že chtěli vycestovat mimo Bulharsko. Dle zákona z března roku 1948 nemohli bulharští občané cestovat bez platného pasu a víza. Pokud získali povolení k vycestování, museli se ihned po příjezdu do ciziny nahlásit na bulharském velvyslanectví nebo konzulátu (Gardev 2003: 73).

Po druhé světové válce díky vzájemné spolupráci obou zemí opět rostl počet Bulharů přijíždějících do Československa a spolu s tím nastal obrat v možnostech, jak se občané z Československa a Bulharska mohli seznámit a uzavřít i manželství. Středem zájmu v předkládané práci jsou česko-bulharské sňatky uzavřené v období od padesátých let do osmdesátých let 20. století⁴⁴, tedy sňatky uzavřené za éry socialismu, v době, kdy oba státy patřily do socialistického bloku. V tomto období narostl počet česko-bulharských sňatků v souvislosti s nárůstem vzájemných styků vybudovaných na zásadách přátelství a socialistického internacionalismu. Období socialismu tak díky oboustranného vztahu založeném na politické úrovni vytvořilo téměř ideální podmínky pro vznik česko-bulharských manželství.

⁴³ Omezení cestování se v Československu po druhé světové válce nezrušilo, a to ani po zrušení branné povinnosti (jak tomu bylo například po roce 1918).

⁴⁴ Konkrétněji lze časové období studovaných uzavřených manželství omezit na období od roku 1948 do roku 1989.

Česko-bulharská manželství v období po roce 1948 do šedesátých let vznikala především v závislosti na podporovaných a deklarováných ekonomických nebo kulturních vztazích obou států. Vzájemná spolupráce mezi oběma státy v období socialismu se týkala všech oblastí. Kooperace mezi zeměmi existovala jak v oblasti hospodářského rozvoje, rozvíjela se spolupráce ve smyslu výměny zboží, pracovních sil, technologií, apod., tak v oblasti kulturní, kdy se jednalo především o spolupráci v oblasti divadla, hudby a filmu. Právě tato vzájemná hospodářsko-kulturní kooperace dala vzniknout mnoha česko-bulharským manželstvím. Již na konci padesátých let přicestovali zemědělstí a průmysloví dělníci do Československa, a to dle bilaterální dohody mezi státy. Část z nich, která v Československu zůstala, se tu také oženila. V rámci dohod mezi vzdělávacími institucemi přišlo do Československa mnoho bulharských studentů. Někteří z nich se během studia na vysoké škole seznámili se svými budoucími manželkami a s nimi pak povětšinou

Od konce šedesátých let pak významnou úlohu v uzavřených česko-bulharských manželstvích sehrál rozvoj turistického ruchu. Navíc bulharští zahradníci, kteří do té doby pracovali v českých zemích často jen sezónně, se po válce usadili natrvalo a začali se ženit a zakládat rodiny v Československu. V souvislosti s likvidací soukromého podnikání po roce 1948 bylo zlikvidováno také soukromé podnikání bulharských zahradníků.⁴⁵ Bulharští zahradníci si tak začali hledat možnosti obživy v jiných pracovních oblastech, nejčastěji se přesouvali do průmyslových odvětví. Prosperující zahradníci nebo jejich potomci se rovněž začali vzdělávat na českých středních a vysokých školách.

Vladimir Penčev (2012) ve své knize charakterizuje skupinu „smíšených manželství“ z období socialismu jako zvláštní a svébytnou skupinu bulharských Čechů.⁴⁶ Na česko-bulharských manželstvích lze velmi dobře vysledovat migrační procesy mezi oběma státy. Osobní výpovědi respondentů žijících v česko-bulharském manželství nám navíc migrační tendence vysvětlují na individuální

⁴⁵ „Historicky poslední údaj o zahradnickém podnikání Bulharů na jižní a střední Moravě z dubna 1951 (MZA Brno) hovoří o 142 zahradnických kolektivech (...).“ (Bočková, Pospíšilová 2006: 119)

⁴⁶ Skupina smíšených česko-bulharských manželství byla doposud v odborné literatuře vždy zmiňována pouze okrajově (srov. Antova 2007, Penčev 2012), nikdy však nebyla studována detailně.

úrovni. Zkoumaná smíšená česko-bulharská manželství lze typologizovat podle charakteru migrace, která byla příčinou seznámení daného páru. Dle charakteristiky migrace a především dle místa setkání partnerů lze rozlišit jednotlivé typy manželství, které mají některé společné charakteristické rysy (příkladem charakteristického rysu může být vztah na dálku, jazyková praxe partnerů, vlivy na volbu místa života po svatbě apod.).

Cílem této kapitoly je skrze historické migrační události nahlédnout na konkrétní situace a zvraty v životě česko-bulharského manželského páru v období socialismu, zejména na způsob, jakým se partneři seznámili. Avšak vzhledem k tomu, že hovoříme o období, kdy bylo české země součástí Československa, nelze v této souvislosti striktně oddělit problematiku Čechů a Slováků. Nicméně nejen v rámci terénního výzkumu, ale i v rámci stavby textu je pozornost soustředěna především na česko-bulharskou problematiku a manželství. Česko-bulharská manželství uzavřená v době od padesátých do osmdesátých let, která byla zkoumaná, lze rozdělit na tři typy: na studentská, pracovní a plážová manželství.⁴⁷ V následujících kapitolách budou tyto česko-bulharská manželství detailně charakterizována.

4.1 „Studentská manželství“

Od konce čtyřicátých let 20. století začíná na československých vysokých školách studovat velké množství bulharských občanů. Bulharští studenti přicházeli do Československa zejména na základě stipendií, které byly přidělovány bulharskou vládou, neboť studium bulharských studentů v Československu bylo zaštitěno mezivládní dohodou. Kromě smluvené hospodářské spolupráce, jakou byla kupříkladu smlouva o nábore bulharských pracovních sil do československého zemědělství z roku 1946 (více viz kapitola 4.2), docházelo i ke spolupráci mezi vzdělávacími institucemi. V roce 1948 byla podepsána československo-bulharská

⁴⁷ Lze vysledovat i manželství, které bylo zároveň tzv. pracovním i studentským. Jedná se o případy, kdy bulharský občan přijel do Československa pracovat na dohodu a aby se nemusel vracet do Bulharska, přihlásil se na vysokou školu. V tomto případě je určující primární účel cesty. V rámci dlouholetého výzkumu byla objevena pouze jedna varianta manželství, které nebylo možné zařadit do vytvořených modelů. Jedná se o manželství, kdy partner (manžel) odjel do západního Bulharska (do města Šumen) za svými příbuznými na dovolenou, kde se seznámil se svojí budoucí manželkou.

poválečná kulturní dohoda⁴⁸, která zajistila vzájemnou spolupráci v několika sférách oblasti kultury a sportu. Navíc někteří bulharští zahradníci či sezónní pracovníci, kteří přijeli do Československa za prací, investovali své výděly do studia v Československu, a tak se stávalo, že z některých pracovníků, kteří přišli do Československa primárně za výdělkem, se stali studenti vysokých či odborných československých škol. Někteří studenti naopak pracovali při studiu jako zemědělské dělníci na základě již zmíněné mezivládní dohody nabírající pracovní síly v českém pohraničí, čímž se i několikrát propojují migrace pracovní se studentskými a naopak.

V rámci česko-bulharských manželství lze tak na základě příčiny seznámení charakterizovat skupinu tzv. studentských manželství, kdy místem setkání byla akademická půda, resp. univerzita v Československu. V těchto případech partner Bulhar potkal svoji budoucí manželku Češku na studiích v Československu. I když místem seznámení byly často plesy, kongresy a jiná setkání, která bývala organizována studentskými kluby a tzv. mládežnickými skupinami. *„Do Bulharska jsem se dostala tím způsobem, že jsem se seznámila se svým manželem, byli jsme oba studenti v té době v Brně. Prvně jsme se seznámili na plese Přírodovědecké fakulty na Stadioně, což v té době byl největší sál tam, kde se pořádaly plesy. A to byl začátek.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1950, studentské manželství od r. 1972)

Ve výzkumu se setkáváme se studentskými manželstvími uzavřenými již na počátku padesátých let. Takové manželství uzavřela například česká režisérka animovaného filmu, spoluzakladatelka bulharského animovaného filmu Zdenka Dojčeva, která se seznámila se svým manželem, studentem pražské strojírenské fakulty, v roce 1948. V roce 1952 se vzali a přestěhovali se společně do Sofie. *„No,*

⁴⁸ Jednalo se o předpis č. 148/1948 Sb. – tzv. Dohoda o kulturních a osvětových stycích mezi republikou Československou a Lidovou republikou Bulharskou. Dohoda byla zrušena v roce 1964 a nahrazena předpisem č. 79/1965 Sb., konkrétně vyhláškou ministra zahraničních věcí o Dohodě mezi Československou socialistickou republikou a Bulharskou lidovou republikou o kulturní spolupráci, dle níž bylo nutno „prohlubovat a upevňovat přátelské a bratrské vztahy mezi národy obou zemí, založené na zásadách proletářského internacionalismu, usilující o další rozšíření všestranné spolupráce a vzájemné pomoci mezi socialistickými zeměmi a o upevnění jejich ideové jednoty v duchu zásad marxismu-leninismu a přejíce si napomáhat rozvoji socialistické výstavby a kulturní revoluce v obou státech též cestou cílevědomého a plánovitého rozvíjení vzájemných styků a spolupráce v oblasti školství, vědy, kultury, umění, tisku, rozhlasu, televize a tělovýchovy“ (dohoda č. 79/1965 Sb.). V rámci dohody týkající se školství jde pak především o čl. 3, odst. 2, pojednávající o vzájemném umožňování studia občanům na školách a učilištích všech druhů a stupňů.

jak jsme se seznámili. Byla to taky náhoda, protože život se skládá z různých náhod a příhod. Tenkrát dostali jsme nějaké pozvánky na letní mládežnický tábor v Hamru na Jezeře a s kamarádkou jsme se domluvily, že tam pojedeme, a tak jsme tam jely. Jelo se tam vlakem a nikoho jsme neznaly, nikoho, nic, a pak jsme zjistily, že tam je jedna skupina mezi mládežníky, jedna skupina Bulharů. Jedni byli studenti, jedni byli učňové z Brna, a byla to taková veselá parta. Tak jsme spolu kamarádili, oni měli kytaru a bylo to zábavné. Byli jsme tam nevím jak dlouho, asi na čtrnáct dní nebo tři neděle, ale seznámili jsme se a potom, když jsme se vrátili do Prahy, tak už jsme jeli vlakem společně. A to už jsme se domlouvali, co bude v Praze a že se uvidíme. Zrovna tou dobou probíhal celosvětový kongres nebo sjezd mládeže v Praze. Tak hoši opatřovali lístky a vstupenky, chodili jsme společně na taková zajímavá představení z celého světa, skupiny taneční a tak, no, byl to sjezd mládeže. No, a když už jsme se seznámili, tak byl konec festivalu, konec všeho, ale my jsme pokračovali dál, a tak to dopadlo, že nakonec v padesátém druhém roce jsme se vzali.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1926, studentské manželství od r. 1952)

Bulharští studenti využívali i možnosti studovat na Akademii múzických umění v Praze, a to již od roku 1947. Prvními bulharskými studenty, kteří studovali na FAMU kinematografii, byli stipendisté filmové instituce Balgarsko delo, například Kiril Ilinčev nebo Dimo Kolarov. Od roku 1946 do devadesátých let studovalo na FAMU kolem šedesáti Bulharů (Motejlová-Manolová 2003: 15-16). Počty bulharských studentů na československých školách oscilovaly dle událostí je ovlivňujících. Od padesátých let počty bulharských studentů postupně klesaly. Jednou z podstatných událostí, která ovlivnila snížení počtu studentů, byla snaha bulharské vlády o repatriaci bulharských studentů a občanů do vlasti. Snahy o návrat bulharských studentů přetrvávaly v různých modifikacích až do šedesátých let. Situaci na FAMU, která se jako vysoká škola nevyhnula výnosu československé vlády o návratu bulharských studentů, popisuje ve své knize (2003) absolventka FAMU a manželka českého kameramana narozená v Bulharsku Marija Motejlová-Manolová: „Situaci řešil tehdy čerstvě se z Anglie navrátilší Jiří Weiss (...). S přehledem rozdělil Bulhary, kteří na FAMU studovali, podle způsobu, jakým se tam dostali: na stipendisty Bulharské kinematografie, na zemědělské dělníky a na ty, které vyslal Bulharský výbor umění, vědy a kultury. Jiřímu Weissovi se podařilo prosadit názor, že talent mají pouze ti,

kteří byli vysláni Bulharskou kinematografií. Pro ostatní, odněkud 'z ulice a polí' na FAMU nebylo místo (...). Já jsem byla na FAMU díky stipendiu od Československé republiky. Jenomže i přesto jsem si musela vyslechnout, uprostřed řady nás všech bulharských studentů vyrovnaných v učebně Klimentské z úst Jiřího Weisse, že jsem neuspěla.“ (Motejlová-Manolová 2003: 26-27)

Další česko-bulharská manželství jsou uzavírána především v éře od konce šedesátých let až do let osmdesátých. „O jistém oživení studia bulharské mládeže můžeme hovořit od počátku šedesátých do sedmdesátých let. Jedná se o stipendisty a dále děti bulharských absolventů brněnských nebo československých vysokých škol, kteří našli uplatnění v naší ekonomice a ve společenském životě vůbec a trvale se usadili u nás.“ (Hejl 1990: 367-8) Na československé univerzity byli na stipendia přijímáni bulharští studenti s nejlepším prospěchem, kteří absolvovali úspěšně konkurz na zahraniční univerzitu. Bulharští studenti měli především obrovský zájem o studium na technických univerzitách v Československu (fakulta strojní, elektrotechnická a fakulta stavební) a na lékařských fakultách. Obecně byla v tomto ohledu nejoblíbenější brněnská univerzita. Brno tvořilo centrum bulharského studentstva v Československu, přičemž nejvíce bulharských studentů přišlo na studia hned po válce.

„Ano, seznámili jsme se jako študáci, oba jsme byli na vysoké škole, můj manžel studoval elektrotechnickou fakultu na ČVUT a já jsem studovala ekonomickou, Vysokou školu ekonomickou. Seznámili jsme se tedy na nějakém bále nebo plese nebo na nějakém takovém, no, v podstatě to byl tak trošku karnevalový ples ve Fučíkárně, tehdejší Park kultury a oddechu Julia Fučíka. Dneska se to samozřejmě jmenuje jinak. No, a tam jsme se tedy seznámili, no, a začali jsme spolu chodit, tak jak to bývá. No, kupodivu jsme to spolu vydrželi hrozně dlouho. Takže já už teďka jsem - tedy nejen že jsme se po čtyřech letech vzali - teď už jsem přes čtyřicet roků vdaná.“ (žena žijící v Praze, roz. 1944, studentské manželství od r. 1969)

Velmi čilá spolupráce fungovala mezi obory, která vzájemnou výměnu studentů v podstatě vyžaduje svým zaměřením. Jedná se obzvláště o jazykovědní obory jako je překladatelství či slovanská filologie. „Já jsem studovala bulharistiku v

Praze, můj muž studoval bohemistiku tady. Můj tedy budoucí muž, a setkali jsme se víceméně na akademické půdě, i když konkrétně ne na univerzitě, ale setkali jsme se kvůli jednomu výměnnému pobytu. Moje kamarádka, taky bulharistka, zařizovala jeden výměnný pobyt. Ona chtěla přijet sem (do Sofie – pozn. aut.) a vyměnit se s Iljou⁴⁹, který měl přijet do Prahy.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1945, studentské manželství od r. 1969)

Vysoký počet bulharských studentů také zapříčinil vznik bulharských spolků a obecně vzájemnou soudržnost bulharských studentů v českém prostředí. Bulharští studenti navíc byli pro svoji soudržnost, bezprostřednost a spontaneitu často u českých studentech oblíbenými a vyhledávanými společníky. *„Potkali jsme se na studiích, v Brně, on byl v posledním ročníku, poslední semestr, nikdy si nemyslel, že by si přivedl do Bulharska Češku. Já jsem měla vážnou známost, úplně s někým jiným. A začalo to vlastně přátelstvím, protože on věděl, že mám někoho. Chodili jsme, společně s celou partou jsme chodili do divadla, do kina, potom na zábavy, a tak jsme se pomalu poznávali. Zjistili jsme najednou, že si stále máme co říct a že pořád si chceme povídat a že se vlastně potřebujeme. A vlastně příčinou toho všeho byla moje kamarádka, protože my jsme spolu studovaly a bydlely v kolejích na jednom pokoji, která se rok předtím seznámila s Bulharem, který, no, vypadalo to, že ona je jeho jediná láska v životě, vypadalo to, že to dopadne dobře. My jsme ji vždycky připravovaly na ty její schůzky, oblíkaly jsme jí, to se sbíralo ze skříní, co měl kdo nejlepší, česaly jsme ji. No, a on vlastně tu partu Bulharů, kteří žili velice pospolně... Oni si vzájemně pomáhali, vařili si, zpívali si, chodili do bulharského klubu. To jsme jim právě záviděli, že jsou tak dobrá parta. No, a on dovedl taky tu skupinku Bulharů, já jsem tehdy vedla recitační kroužek na fakultě, na oslavy 8. března. Tehdy to bylo velice populární. Můj muž mi říká: ‚Já jsem se sice do tebe zadíval, ale jako nemyslel jsem na něco vážného.‘ A pak najednou se to stalo, ani nevíme jak.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1949, studentské manželství od r. 1973)*

V rámci mezistátních dohod však nestudovali jen bulharští studenti na českých univerzitách, ale odjížděli studovat i čeští studenti na univerzitách v Bulharsku. Čeští

⁴⁹ Jméno anonymizováno.

studenti v Bulharsku studovali především obory jako bulharistika, slovanská filologie, ale i obory vinařství-zahradnictví, agronomii (na univerzitě v Plovdivu), archeologii (i díky české tradici archeologie v Bulharsku) či zvěrolékařství. Mnohokrát se jednalo i o potomky již sezdaných česko-bulharských manželství z období před druhou světovou válkou. Početně se jednalo o podstatně menší množství studentů, avšak i někteří čeští studenti se v Bulharsku seznámili s budoucím manželem či manželkou a uzavřeli tak česko-bulharské manželství, které můžeme definovat v rámci modelování manželství jako studentské. *„Já jsem byl na střední zemědělské škole v Bruntále (...), ta naše škola se potom, nějakým způsobem, náš ředitel mě do toho nasměřoval, jestli bych nechtěl jít studovat do zahraničí, no, a já jsem se tímhle způsobem dostal do Bulharska, takže já jsem vlastně dělal přijímačky na Karlově univerzitě a tam jsme se, takový ústní přijímačky, jestli jsem vůbec schopen studovat v zahraničí, nebo ne, tam řekli, že jo, a já jsem původně, oni mluvili o Sovětském svazu tehdejšími a já jsem moc do toho SSSR nechtěl, protože prostě mě to tolik nelákalo, a oni sami mi nabídli to Bulharsko, a tak jsem udělal ty přijímačky a pak, v srpnu někdy, byla schůzka na ministerstvu školství a nás tam bylo asi deset, najednou, že pojedou studovat do Bulharska, já jsem chtěl studovat veterinu, no, a pak jsem šestýho srpna, to si pamatuju jako dneska, šestýho srpna 1974 jsem odjel do Bulharska, jazyk jsem neuměl (...) Já jsem odjel do té Staré Zagory, ta univerzita původně byla v Sofii, ale my jsme byli první ročník, kdy oni se rozhodli, to bylo nějaký socialistický rozhodnutí, že tu univerzitu přestěhují do Staré Zagory.“* (muž žijící v Brně, roz. 1955, studentské manželství od r. 1976)

4.2 „Pracovní manželství“

Druhý typ manželství, se kterým se v případě česko-bulharských sňatků setkáváme, lze charakterizovat jako „manželství pracovní“. V takovém případě bylo setkání jedinců ovlivněno pracovní cestou jednoho z nich. Především se jedná o státem organizované pracovní cesty Bulharů do Československa.⁵⁰ Změna ohledně trvalého usazování bulharských pracovníků v českých zemích nastala koncem

⁵⁰ Z tohoto hlediska bychom mohli některá manželství ze skupiny pracovních manželství specifikovat jako tzv. „gasterbeiterská manželství“. Tedy manželství, která vznikla na základě příchodu zahraničního pracovníka, respektive hostujícího dělníka (tzv. gasterbeiter) z Bulharska do Československa, kde se seznámil se svojí budoucí ženou.

čtyřicátých a v průběhu padesátých let, a to díky charakteru řízeného procesu. V roce 1946 byl mezi Československem a Bulharskou lidovou republikou podepsán protokol o výměně zboží a v rámci této smlouvy dodalo Bulharsko Československu pracovní síly, především zemědělské dělníky, kterých byl v ČSR po nuceném vysídlení německé menšiny nedostatek, a navíc v Bulharsku byla vysoká nezaměstnanost (Gardev 2003: 72-73, Otčenášek 1999: 1, Pelikán 1992: 209). Dohoda byla podepsána dne 16. září 1946 Alexandrem Obbovem a Františkem Kubkou, československým vyslancem v Sofii. Obě strany se v rámci první smlouvy dohodly na počtu šesti tisíc dělníků najatých do československých zemědělských podniků, především do státních statků, pastvinářských družstev a částečně i k soukromým rolníkům. Nábor a odjezd prvních Bulharů do Československa byl velmi rychlý, již 15. listopadu 1946 přijelo do Suchého Vrbného u Českých Budějovic prvních osm set bulharských dělníků (Pelikán 1992: 215-217). Jednání o náboru pracovních sil do Československa probíhalo také s vládami Itálie, Holandska, Jugoslávie a Rumunska, tyto konzultace ale skončily neúspěchem, a proto byly na podzim roku 1946 ukončeny. Pouze podle dohody s Rumunskem přijelo do Československa zhruba šest tisíc rumunských pracovníků, ti ale zůstali v Československu jen krátce (Pelikán 1992: 210-21). Na základě mezivládní dohody přijelo do Československa jedenáct tisíc Bulharů⁵¹, především do oblasti bývalých tzv. Sudet. *„Moji rodiče přišli už v roce 1946 sem, to přišli tady na tu pracovní výzvu, tady to mám. No, a usadili se v Nýrsku, tam pracovali v Okule Nýrsko dva roky, pak jsme se přestěhovali do Hrádku, tam už byli zabezpečenější, a pak už se nechtěli vracet v těch padesátých letech.“* (žena žijící v Plzni, roz. 1945) Se svými rodinami se bulharští pracovníci usazovali hlavně na jihu a severu Čech. Migranti, kteří pracovali v zemědělských družstvech pod speciálním vládním programem, se po jeho ukončení v mnoha případech přesunuli do průmyslové výroby ve větších městech – do Prahy, Brna, Ostravy, Karlových Varů, Kladna nebo Havířova.

I přes snahu československé vlády prodloužit pracovní smlouvy po skončení jejich platnosti začátkem roku 1948 a domluvení nového náboru bulharských

⁵¹ Původní dohoda o náboru pracovních sil počítala s počtem dvaceti tisíc bulharských dělníků a tři tisíc bulharských zahradníků (více Pelikán 1992: 212-215).

zemědělských dělníků nedopadly mezivládní domluvy pro Československo příliš úspěšně. Bulharsko sice nakonec podepsalo s Československem dodatek k dohodě o najímání zemědělských dělníků (4. června 1948), ale po uskutečnění náborových kampaní přijelo jen několik set bulharských občanů (Pelikán 1992: 219-221). V roce 1952 bylo v pracovním poměru v Československu ještě více jak 2 500 bulharských občanů, kteří přišli v rámci dohod z let 1946 a 1948, na podzim 1954, kdy výpomoc bulharských dělníků československé ekonomice oficiálně skončila, se převážná část z nich vrátila do Bulharska (Pelikán 1992: 221).

Mezivládní výměny pracovních sil se ale znovu obnovily na konci padesátých let. V květnu roku 1957 byla podepsána nová československo-bulharská dohoda o náboru pracovních sil, a to především do zemědělství, strojírenství a hutnictví. V roce 1957 bylo do stavebnictví a zemědělství na základě uzavřené dohody posláno celkem 4 790 dělníků (Rychlík, Penčev, Kouba 2010: 247). Motivace bulharských migrantů přihlásit se do náboru byly nejrůznější a ve velké míře se spojilo několik pohnutek dohromady. Primárním motivem bylo pracovní uplatnění, spjaté s útekem před nezaměstnaností, které se slučovalo s možností vlastní seberealizace a finančního zisku. Doplňujícím motivem byla také příležitost poznat jinou zemi (srov. Penčev 2001: 39). *„A pak se objevila možnost Československo, no, a do Ruska jsem neposlechl, ale znal jsem vyprávění o Československu, tak jsem říkal, pojedu tam a vydělám si na motorku aspoň. No, a z jednoho a půl roku jsem zůstal padesát pět let tady. (...) Takhle, z vesnice jsme šli dva, ale on šel do zemědělství. Já šel do Pozemní stavby Karlovy Vary, my jsme byli ve Stavební správě Sokolov (...) a já jsem se během toho jednoho roku oženil, takže už jsem byl smíšený manželství, tak už jsem zůstal automaticky.“* (muž žijící v Praze, roz. 1932, pracovní manželství od r. 1958) *„Přišli jsme v padesátém sedmém, zrovna v tuhle dobu jsme přijeli, v červnu, a prvního července jsme začínali první den v práci (...). To bylo v novinách, že se hledají brigádníci do zemědělství a stavebnictví, tak dva měsíce předtím. Tak jsme odepsali, nějaké zdravotní prohlídky jsme museli mít před odjezdem, to bylo tak dvacátého června. V Sofii nám udělali ty lékařské prohlídky a jeli jsme vlakem sem. To byly různé podniky, Konstruktiva a Pozemní stavby a Třinecké ocelárny a do zemědělství a tak. To nebylo najednou, že bychom jeli v jednom vlaku. Do*

zemědělství se mi nechtělo, tak jsem šel do Pozemních staveb.“ (muž žijící v Praze, roz. 1932, pracovní manželství od r. 1958)

Bulhaři, kteří přijeli do Československa v rámci nové dohody uzavřené v roce 1957, již nevyjížděli na samostatné pracovní cesty, aby se úřady vyhnuly komplikacím vzniklým na základě dohody v roce 1947, ale cestovali hromadně na soupisku a osobní občanské průkazy (Rychlík 2005: 34). Předpokládalo se, že pracovní migranti se také společně na soupisku vrátí do Bulharska. „Pracovní povolení bylo vydávané vždy hromadně pro všechny pracovníky v tom jistém podniku. Tím se mělo zabránit tomu, aby si bulharští pracovníci sami hledali zaměstnání, stěhovali se mimo ubytovny a zůstávali v Československu po ukončení kontraktu.“ (Rychlík 2005: 34)

Mimo mezivládní dohodu z roku 1957 ale existovaly v padesátých letech i dohody mezi samotnými podniky, kteří si vzájemně vyměňovali určité dovednosti a posílali své pracovníky na tzv. specializace. *„No, tak manžel sem přijel v devětapadesátém roce, byla to nějaká akce, kdy sofijskej strojírenskej podnik, já nevím, jestli Technimpex nebo tak nějak se to jmenovalo, ale to nevím, prostě dělal nábor a ty kluky sem umístil do Škodovky, tenkrát se měli, měli povolení asi na čtyři na pět let, a teprve tady si museli žádat přes velvyslanectví trvalej pobyt.“ (žena žijící v Plzni, roz. 1943, pracovní manželství od r. 1966) „Manžel přišel do Československa na základě smlouvy o výměně pracovníků ve stavebnictví. On byl v té době na vojně a měl stavební průmyslovku. A přihlásil se poslední den, co se vrátil z vojny, to mu řekli: ‚Máš jedinou a poslední příležitost.‘ Tak se přihlásil a byly už jenom profese zedník a takoví manuální pracovníci, ale to mu bylo jedno, protože měl v úmyslu tady dělat vysokou školu, což se také stalo. A nastoupil v Konstruktivě v Žatci, myslím.“ (žena žijící v Praze, roz. 1925, pracovní manželství od r. 1962)⁵²*

V šedesátých letech pak existovaly další, opakovaně prodlužované menší mezivládní kontrakty zajišťující bulharským pracovníkům (povětšinou inženýrům a pracovníkům v technických oborech, průmyslu, stavebnictví a zemědělství) odborné

⁵² Z výpovědi respondentky je patrné již výše zmiňovaný fakt o pracovnících, kteří přišli původně do Československa za prací, ale po čase se přihlásili na studium na vysoké škole.

stáže ke zvýšení kvalifikace, obvykle v délce šesti měsíců (stipendisté) až jednoho roku (stážisté). Na základě těchto menších dohod bylo v ČSSR v letech 1962 - 1967 zhruba 2500 pracovníků a přes 200 inženýrů a techniků. V roce 1967 byla dohoda československou delegací vypovězena z důvodu nepotřebnosti bulharské pracovní síly, a to i s ohledem na skutečnost, že podniky odmítaly zaměstnávat stážisty, neboť je většinou musely financovat z vlastních zdrojů (Rychlík 2005: 35). *„Manžel byl v Blansku v Metře na specializaci a on pracoval, byl inženýr elektro a pracoval tady v jedné elektrárně a měli tady přístroje z Metry, z Blanska, z Trutnova, takže oni ty odborníky posílali na specializaci kvůli těm přístrojům. Tak manžel byl osm měsíců v Čechách a my jsme se stačili za těch osm měsíců vzít, no.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1946, pracovní manželství od r. 1966) Bulharští pracovníci často navazovali v Československu známosti a i přes některé snahy (úřadů a zaměstnavatelů), aby se po skončení pracovních kontraktů vrátili domů, uzavírali manželství s Češkami a zůstávali v Československu. Po roce 1965, kdy byla zrušena vízová povinnost, navíc do Československa přijížděli za bulharskými občany jejich příbuzní a známí a nechávali se také zaměstnat s tím, že chtěli v ČSSR zůstat natrvalo.

V polovině šedesátých let se začíná ve velké míře rozvíjet spolupráce nejen v oblasti hospodářských vazeb, ale především v oblasti kulturní výměny. Jednalo se o spolupráci v oblasti divadelnictví, hudby, výtvarného umění, rozhlasu, tisku, ale zejména v oblasti kinematografie a televizního vysílání. Mezi československými a bulharskými televizními i filmovými štáby probíhala nejen výměna techniky a způsobu práce s ní, ale i výměna pracovních sil (srov. Motejlová-Manolová 2003). Kromě pracovních manželství, kdy budoucí manželé přišli v době od šedesátých do osmdesátých let z Bulharska na tzv. specializaci, se tak mnoho partnerů seznámilo na základě rozvoje československé vědecké bulharistiky a slavistiky, která se rozvíjela s ohledem na společné politické zřízení a v jejímž rámci se postupem času prosadila řada špičkových odborníků (Rychlík, Penčev, Kouba 2010: 249). *„Nás svedly pracovní zájmy a spolupráce obou univerzit, ve kterých jsme pracovali a které spolupracovaly. Seznámili jsme se díky konferenci v Sofii 24. května roku 1988.“* (žena žijící v Praze r. 1956, pracovní m. od r. 1989)

Pracovní manželství jsou tak v souhrnu povětšinou manželství, která byla zapříčiněna skutečností, že za socialismu přicházeli bulharští pracovníci tzv. na

specializaci v rámci výměnných dohod podniků, často ve specializované výrobě počítačové techniky, ale také v oblasti strojírenství, hutnictví, chemie, zdravotnictví a dopravy. Vzájemná spolupráce mezi jednotlivými podniky trvala i v sedmdesátých letech, a to především v rámci nově se rozvíjejících oborů. „*Já jsem se sem dostal na základě toho, že tenkrát Škoda vyráběla nějaký trafa vysokonapěťové a chtěli právě tady jako, jim chyběly odborné síly, tak jsme přijeli sem v roce sedmdesát dva. A byla to velká skupina. No, to bylo jako na specializace, abychom se něco naučili, no, tak jsme byli tady rok, jenom, a potom jsme se museli vrátit. Jenomže já už jsem se tady seznámil s jednou holkou, tak jsme si psali půl roku, a potom jsem se vrátil a tady zůstal.*“ (muž žijící v Plzni, roz. 1948, pracovní manželství od r. 1973) V polovině sedmdesátých let nově přijížděli do Československa bulharští specialisté za účelem sdílení poznatků v oblasti zemědělské výroby, ovocnářství a potravinářského průmyslu (srov. Košťák a kol. 1974: 179). Situaci na začátku sedmdesátých let popisují průvodce o Bulharské lidové republice následovně. „*Obě země zvýšily zejména v posledním období úsilí o prohloubení socialistické integrace. Jejím úspěšným dokladem je československo-bulharská spolupráce při výrobě akumulátorů. Stejně rozsáhlá kooperace byla již uskutečněna při výrobě a montáži nákladních automobilů a v současné době se zavádí výroba autobusů.*“ (Hrudka 1972: 155)

V osmdesátých letech se pak partneři mohli seznámit i za okolností, kdy jeden z partnerů přijel pracovat do pobočky podniku v zahraničí. Několik bulharských podniků měli svá zastoupení v Československu a naopak. „*Manžel pracoval v Čechách v jedné bulharské firmě, plynové kotle tenkrát montovali v nemocnicích, a já jsem pracovala na rentgenu, takže tam jsme se potkali, chodili jsme na obědy do jídelny a tak různě, a tak jsme se seznámili. (...) To bylo v Jevíčku, to je šedesát kilometrů od Brna. Tak oni tam v těch městech, Svitavy, Litomyšl a tak, dávali zařízení plynový v nemocnicích a my jsme se tam seznámili. On tam dva roky pracoval, tak ty dva roky jsme spolu chodili, pak se muselo rozhodovat kam, to už bylo těžší.*“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1964, pracovní manželství od r. 1989)

Pracovní manželství jako pojem získalo označení dle charakteru, resp. typu migrace. Jak je zřejmé z výše popsaného pracovní manželství, resp. seznámení česko-bulharského páru bylo zapříčiněno pracovní cestou jednoho z manželů,

z převážné části se jednalo o pracovní migrace v rámci mezivládních dohod, kdy československá vláda přijímala bulharské pracovníky zpočátku do zemědělské výroby, později do strojírenského, dopravního nebo potravinářského průmyslu. Místem setkání však nebyly zpravidla přímo podniky, ale spíše nejrůznější kavárny, vinárny, restaurace a nejrůznější večírky i třeba v rámci zájezdu ROH (Revolučního odborového hnutí). „No, a s manželem jsem se seznámila na horách v roce 1959. (...) Jeli (pracovníci ze závodu – pozn. aut.) na rekreaci na lyže a já taky, na Šumavu, ale to jsme o sobě nevěděli. A vedle seděla skupina konstruktiváků a mezi nimi můj manžel. No, a já jsem jim nevěnovala pozornost, neměla jsem moc zájem o nějaké kontakty. Ale zaslechla jsem tam dost vulgární slova a veliký smích, tak jsem zbystřila a zjistila jsem, že je to cizinec, Bulhar, a chtěl mluvit česky. A učili ho to nejhorší, co ho učit mohli. To byli kolegové z práce. Tak mi ho nějak přišlo líto (smích). No, a pak tam bývaly nějaké večírky a tak, tancovalo se, a já jsem mu řekla při tanci, že by si měl dát pozor.“ (žena žijící v Praze, roz. 1925, pracovní manželství od r. 1962)

V Plzni, která byla díky Škodovým závodům jedním z cílových měst bulharských pracovních migrantů⁵³, existovalo přímo několik podniků, kde se cizinci najati na práci v tamějších závodech setkávali. „My jsme se poznali v létě šedesát pět, náhodně, s kamarádkou jsme šli do Slovanu, tam byly ty čaje, nebo co to tenkrát bylo a on tam šel s kamarádem Bulharem, no takže jsme se tam bavili, sranda byla, tancovalo se, no šli nás doprovodit k trolejbusu, a jako že půjdeme do kina, no a my jsme jim to všechno slíbily a pak jsme řekly: 'no to víš, že jo s Bulharama nám dej pokoj'. Do kina jsme nešly, ale šly jsme do města, a jak to asi mělo bejt, my jsme tam manžela potkaly, a už to bylo.“ (žena žijící v Plzni roz. 1943, pracovní manželství od r. 1966) „No tady v restauraci jsme se poznali. Kavárna na náměstí v Plzni, Slavie. A tam právě byla jako 'seznamovací kancelář' (...) ne, ne tam se tancovalo. Tam chodili ale hlavně cizinci ano (...) No takže tam jsem chodil, a tak se jako seznámil. Tam to bylo takové domácí no. Jako Jugoslávci, Bulhaři, Rumuni všechno prostě co tady pracovalo. No Rumunů tam moc nebylo. Jugoši pak začali někdy od roku osmdesát

⁵³ A to i vzhledem k velkému exportu množství elektrických lokomotiv Škoda do Bulharska, v jehož závislosti přijížděli někteří bulharští pracovníci na specializaci přímo do plzeňské Škodovky.

dva osmdesát tři chodit.“ (muž žijící v Plzni, roz. 1948, pracovní manželství od r. 1973) Situaci okolo podniků, které navštěvovali převážně cizinci a kterou respondent v předchozí výpovědi označil jako tzv. seznamovací kancelář, dokresluje ještě následující rozhovor Češky a Bulhara, kteří oba své partnery našli právě v tomto podniku (žena se po svatbě odstěhovala s manželem do Bulharska, muž se se svoji ženou usadil v Plzni). „No já jsem v té době se seznámila třeba u nás v práci taky ve Škodovce, také tam byli specialisti a byli to Rumuni, takže ty tady taky chodili pracovat. A to tak chodili do té Slávie, protože to bylo takové, jak se říká vyhlášené pro cizince, hodně. A buď si tam přivedli doprovod nebo tam chodili ještě různá děvčata, které se chtěly třeba seznámit. Jako nedostal se tam člověk taky hned tak jako ano, většinou jako s podplacením. Kdo tam chtěl v pátek, jak to bylo v pátek, je to pravda. Tak se muselo strčit tomu, co tam prostě hlídal, pouštěl dovnitř, tak většinou Jugoslávce bez problému, Bulhaři nevím to bych lhala, ale myslím, že také. Ty prostě podplatili a dostali se tam kdykoli, tam bylo narváno“. „Vstupenka stála sedm korun, a jak jsme brali tak vždycky jsem mu dal dvacku a on za to byl rád no. To byl taky takový frajer, nosil vždycky černý dlouhý kabát, měl takový klobouk a šálu.“ (žena a muž žijící v Plzni, pracovní manželství uzavřená na začátku sedmdesátých let)

4.3 „Plážová manželství“

Plážová manželství se formují chronologicky ze všech „typů“ česko-bulharských manželství nejpozději, v závislosti na tom, jak začínají fungovat bulharská letoviska pro české turisty a jak narůstá počet československých turistů v Bulharsku. Plážová česko-bulharská manželství lze datovat zejména od šedesátých do osmdesátých let 20. století. Plážová manželství nejsou pouze fenoménem bulharským, ale setkáváme se s nimi i v jiných státech, kam bylo možné vycestovat z Československa na dovolenou. Mnoho Češek se provdalo v době socialismu také do bývalé Jugoslávie, na Jadranské pobřeží.⁵⁴ Na bulharském pobřeží se svými budoucími manželi neseznamovaly jen Češky. Bulharská etnoložka Katia Michajilová, která se věnuje polsko-bulharským sňatkům, hovoří o migraci z

⁵⁴ Osud Češek provdaných na chorvatský ostrov Hvar přibližuje kupříkladu dokument České televize „Ženy, víno, Hvar“ (režie: T. Vávra, 2010).

lásky (emigracija sercowa), kdy v období od šedesátých do osmdesátých let přijíždělo na bulharské Černomoří mnoho Polek, které zde poznávají své budoucí manžely a uzavírají s nimi manželství, které by bylo možné definovat jako tzv. plážová (Michajilová 2005: 2). O plážových československo-bulharských manželstvích však hovoří už i Vladimír Penčev (2004), kdy rozlišuje bulharské migranty v českých zemích na „zahradníky“, „pracovníky“, „studenty“, „plážové migranty“ a tzv. „gastarbeitery“.

U plážových manželství, jak již z názvu vyplývá, byla místem setkání pláž. V případě česko-bulharských sňatků pláž v Bulharsku, přesněji bulharská černomořská oblast. V tomto případě žena (Češka) vycestovala do Bulharska v rámci dovolené a seznámila se zde se svým budoucím partnerem, přičemž obvyklým důvodem vycestování na černomořské pobřeží byly nejrůznější ozdravné pobyty.

Plážová česko-bulharská manželství jsou především manželství uzavřená v období od šedesátých do osmdesátých let. Ale již od poloviny padesátých let byly v rámci mezivládních dohod organizovány zájezdy na černomořské pobřeží, především ozdravné pobyty ROH a tábory socialistické mládeže.⁵⁵ Turistické cestování v prvních letech po válce bylo stejně obtížné do zemí tzv. lidové demokracie jako na tzv. Západ. Možné byly v podstatě pouze cesty za účelem obchodním, studijním, sportovním, kulturním a mezinárodně-propagačním nebo cesty související s výkonem povolání (Rychlík 2007: 40).

Po roce 1956 se v důsledku reformy pasové a vízové agendy turistické cestování do tzv. lidově demokratických států mírně uvolnilo, což odpovídalo praxi celého tehdejšího socialistického bloku.⁵⁶ „Pro podání žádostí o soukromou cestu již nebylo nutné psát vlastnoručně odůvodnění cesty, i když doporučení RV ROH či národního výboru zůstalo v platnosti. K turistickým cestám do evropských

⁵⁵ Již v roce 1948 odcestovalo do Varny zhruba 800 československých rekreantů na základě dohody podepsané v roce 1945 o podpoře cestování československých občanů do Bulharska za účelem dovolené (Tkadlecová 2010: 14).

⁵⁶ V Československu bylo uvolnění cestování nepatrně zapříčiněno již v roce 1953 smrtí Stalina a Gottwalda, v důsledku čehož narostl počet žádostí o pas a tím se i zvýšila nutná administrace. Následně na základě těchto skutečností žádalo roku 1955 Ministerstvo vnitra o reformu pasové a vízové agendy spočívající především v decentralizaci a usnadnění administrativy týkající se žádostí o výjezdy do tzv. lidovědemokratických států (Rychlík 2007: 53-55).

socialistických států nebyl vydáván cestovní pas, ale zvláštní cestovní příloha k občanskému průkazu, zatímco turistické zájezdy se měly uskutečňovat na hromadné zájezdní soupisky, o jejichž vydání žádala po soustředění všech žádostí cestovní kancelář ČEDOK.“ (Rychlík 2007: 55)

V období od konce padesátých let, ale především pak v šedesátých letech byla na černomořském bulharském pobřeží vybudována „v poměrně krátké době rozsáhlá síť moderních hotelů, kempů a restaurací“ (Košťák a kol. 1974: 114).⁵⁷ Vývoj počtu návštěv zahraničních turistů v Bulharské lidové republice v období od roku 1960 do roku 1981 je uveden v tabulce 3.

Tabulka 3 – Vývoj počtu návštěv zahraničních turistů v BLR (v tis. osob) v období od roku 1960 do roku 1981⁵⁸

Rok	1960	1965	1970	1971	1976	1981
Počet návštěv	50	67	393	409	310	397

Uvolnění cestování do ciziny, resp. do států RVHP, bylo od poloviny šedesátých let ustanoveno novým zákonem o cestovních dokladech č. 63/1965, „který v zásadě uznával (minimálně v teoretické rovině), že každý československý občan má právo vycestovat do zahraničí, pokud mu v tom nebrání zákonná překážka“ (Rychlík 2012: 15). V červenci roku 1965 byla nadto mezi Československou socialistickou republikou a Bulharskou lidovou republikou zrušena vízová povinnost a byla podepsána dohoda o rozvoji turistiky (126/1965 Sb.). Cestování československých občanů do jednotlivých socialistických států se lišilo na základě cizinecké politiky daných států, například „pro cesty do Maďarska a Bulharska neexistovala v podstatě žádná omezení a přílohy k občanským

⁵⁷ „V roce 1960 bylo v celém Bulharsku 11 479 hotelových lůžek. Za deset let se jejich počet zpětinásobil a dosáhl výše 55 363. V roce 1975 překročí počet lůžek 82 000.“ (Košťák a kol. 1974: 114)

⁵⁸ Zdroj: Košťák, V. a kol. 1974. *Bulharsko*. Institut zahraničního obchodu, Praha, strana 114 (pramen: Statistická ročenka RVHP). Údaje z let 1976 a 1981 pocházejí z bakalářské práce: Tkadlecová, Tereza. 2010. Vývoj turismu na Černomořském pobřeží Bulharska. Univerzita Pardubice.

průkazům⁵⁹ byly vydávány jako stálé, tj. umožňující opakované překročení hranic a pobyt ve zmíněných státech po dobu určenou dohodami o bezvízovém styku (zpravidla 30 dní)“ (Rychlík 2007: 68). Počet československých občanů, kteří jezdili do Bulharska na dovolenou, rostl především „v období tzv. normalizace, kdy byly soukromé cesty československých občanů na Západ téměř úplně zastaveny“ (Rychlík 2000: 397).

Spolu s volnější možností cestování a s rostoucími kapacitami hotelů a ubytovacích zařízení v šedesátých letech rostl také počet československých turistů v Bulharské lidové republice. V souvislosti s narůstajícím počtem československých turistů v Bulharsku a obecně rozvojem turistického ruchu bylo v Československu vydáno několik turistických průvodců a slovníků (Rychlík, Penčev, Kouba 2010: 250). Bulharsko se tak stalo jednou z mála destinací, kromě chladného Baltu nebo problematicky dostupné Jugoslávie, kam mohli Čechoslováci vycestovat na dovolenou, a to díky úzké spolupráci v rámci tzv. východního bloku. Počet československých turistů přijíždějících na černomořské pobřeží pak od šedesátých let narůstal, přičemž v letech sedmdesátých a osmdesátých tento počet rapidně stoupl. Od sedmdesátých let, kdy došlo k radikálnímu rozvoji turismu na černomořském pobřeží, také výrazně narostly možnosti ubytování – v nabídce byly luxusní hotely, levné kempy i ubytování v soukromí (Tkadlecová 2010: 32-33). V osmdesátých letech přijíždělo na bulharské pobřeží až rekordních 400 tisíc Čechoslovenek ročně. Docházelo především k nárůstu soukromých cest do středisek vybraných již samotnými rekreanty.

Oblíbenými destinacemi a jedněmi z nejnavštěvovanějších přímořských letovisek československých turistů byly Sluneční pobřeží, Zlaté písky nebo Albena. *„Seznámila jsem se s manželem v šedesátém roce. Příčinou toho byl můj bratr, který mi zaplatil zájezd do Bulharska za maturitu. No, a tam se to stalo. Seznámili jsme se na Slunečním pobřeží. To bylo v provozu fakticky tenkrát druhou sezonu. Slunečné pobřeží začalo fungovat v padesátém devátém roce a já jsem tam byla v šedesátém.“* (žena žijící v Burgasu, roz. 1942, plážové manželství od r. 1967) Velmi

⁵⁹ Lidově označovány jako ‚výjezdní doložky‘.

často se také jezdilo do letoviska vzdáleného zhruba deset kilometrů od Varny, které se jmenovalo Družba, respektive Lázně Družba, dnes Sv. Konstantin a Elena. Zájezdy byly zprostředkovány především cestovními kanceláři Čedok a Balkanturist.⁶⁰ „*To byl ČEDOK, to byla firma, kde jsme se zapsaly s kolegyní z práce na nějaký zájezd. Šly jsme do Čedoku, my jsme chtěly do Rumunska, tak jsme slyšely, že Mamaia bylo dobrý. Tak jsme řekly, že jedem do Rumunska na Mamaie. Jenže když jsme přišly do Čedoku, tak nám řekli: ‚Mamaie nemáme, ale máme dovolenou do Bulharska.‘ Protože to bylo v době prázdnin pro děti a bylo to levnější. Bylo to středisko Družba a dnes je to Konstance Jelena. Líbilo se nám to, protože to nebylo moc drahé, bylo to vlakem. Tak jsme si zajistily dovolenou, jely jsme koncem července, srpna. Přijely jsme do Družby ještě v poledne vlakem, jely jsme celou noc a den.⁶¹ Když jsme přišly do hotelu, tak jsme tam měly malý hotel, moc pěkný. Ještě odpoledne jsme šly k moři a vykouply se.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1936, plážové manželství od r. 1968)

Konkrétním místem setkání pak byla velmi často opravdu samotná pláž. „*Byla jsem na dovolené u moře, no, a on u toho moře byl taky. On tam pracoval. Můj muž byl v železničním vojsku, takže oni dělali koleje v Burgasu, a my, protože jsme tam přijely den předtím, a prostě ten další den bylo najednou blbě, ono najednou byla zima, tak jako poprchávalo. Byla jsem tam s kamarádkou a její dcerou. Usoudily jsme, protože je září, tak by mohlo být špatný úplně furt, ale takže - my jsme si zaplatily zájezd, tak se musíme koupat každý den. Takže jsme vyrazily na pustou pláž, kde nebyl nikdo, tam jsme ze sebe svlékly teplé bundy a šly jsme se koupat do moře a najednou se v tom moři objevil jeden chlap. Začal na nás mluvit bulharsky, pak měl pocit, že se utopím, tak že mě jako zachrání. Humorné na tom ale bylo to, že já jsem tehdy závodně plavala a on jaksi neumí plavat téměř dodneška. No, a na něj čekal na břehu kamarád, který byl tedy taky oblečený a obložený jeho bundou a džínama a já nevím, čím vším. Slovo dalo slovo a šli jsme na kafe, no, a pak, protože oni měli naplánovaný, že se pojedou podívat do Německa a do Čech, tak se za tři týdny potom stavil u nás doma a začali jsme spolu chodit.*“ (žena žijící v Plovdivu, roz.

⁶⁰ Balkanturist byl založen v roce 1948 jako státní podnik zřízený při Ministerstvu železnic, dopravy a silnic.

⁶¹ Železniční doprava byla jednou z nejrozšířenějších, jež byla Čedokem nabízena.

1960, plážové manželství od r. 1986) Budoucí manželé (Bulhaři) pracovali povětšinou v turistickém ruchu jako delegáti, zaměstnanci hotelů nebo plavčíci. „*Manžela jsem poznala v Bulharsku a je to takové jako z červené knihovny. Můj manžel se jmenuje Filip, poznala jsem ho v Bulharsku. Jemu bylo dvacet, skončil průmyslovou školu, čekal, že ho odvedou na vojnu, jako na podzim a mezitím si přivydělával brigádou jako plavčík. Mně se strašně líbil.*“ (žena žijící v Praze roz. 1948, plážové m. od r. 1966)

Další tradiční příležitostí, při níž se partneři seznamovali, byly nejrůznější organizované zábavy, například taneční či folklorní večery v restauracích. Nabízený program a možnosti trávení večerů popisuje průvodce z roku 1972. „Je rovněž postaráno o bohatý program výletů a zábav. Turisté mohou navštívit řadu zajímavých míst v zemi, a to jak autokary, tak i letadly, mohou podnikat vyjížďky lodmi, zúčastnit se táboráků a řady jiných zajímavých akcí. Jsou pořádány velké mezinárodní kulturní akce, jako jsou například soutěž v baletu pro mladé talenty ve Varně, soutěž mladých operních pěvců v Sofii, festival estrádní písně Zlatý orfeus na Slunečním pobřeží a řada dalších folkloristických, operních, divadelních a jiných představení. Dále jsou to četné zajímavé koncerty, soutěže, závody, módní přehlídky a jiné akce, zahrnuté v programech Varenské léto a Svátky Slunečního pobřeží v kraji Gurbes.“ (Hrudka 1972: 104)

„*No, takhle, já jsem studovala v Karlových Varech cestovní ruch. A o prázdninách mezi druhým a třetím ročníkem s kamarádkou, že pojedeme do Bulharska, to bylo v roce osmdesát čtyři. A tenkrát byly takové ty večerní družby a jednou večer u družby v tom amfiteátru jsme seděly s kamarádkou, bylo hodně lidí. Já koukám na to představení, jak tam lidi tančí a zpívají. Měla jsem jednu tašku a taška mi spadla na zem. Pingl mi ji podal a já říkám: ‚Děkuji.‘ A jestli jsem se já vrtěla nějak nebo on mi ji tahal, ta taška spadla podruhé. On ji vzal podruhé. Když už to bylo potřetí, tak jsem si říkala, že to je zajímavé. A on říká: ‚A nechcete se seznámit? Já jsem Pavlin.‘ Já říkám: ‚Aha, to je zajímavé, já jsem Pavla.‘ On říká: ‚Opravdu?‘ Já říkám: ‚Protože moje babička se jmenovala Pavlína, proto jsem Pavla.‘ A on říká: ‚To je zvláštní, moje babička se jmenovala Pavla, a já jsem proto Pavel.‘ Říkám, tak to už jsou prostě takové náhody.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1965, plážové manželství od r. 1986) Stejně jako u pracovních i studentských manželství i páry definované jako*

plážové, se mnohokrát seznámily u příležitosti taneční zábavy nebo večírku. „Ale zkrátka a dobře, takže jsem jela místo maminky, a byla jsem ubytovaná s takovou dost strašnou, taky mladou holkou, ženskou víceméně. Byli jsme staré asi, jako ty jsi. A ta jen jsme dorazily tak, že někam půjdeme. A já jsem byla taková na rozpacích, jako nebyla jsem tak až jako zase zakřiknutá. Ale jako byla jsem na rozpacích, ta holka mě nesesdla. A ona pořád do mě hučela, tak jsem řekla teda jo. Tak jsme šly, večer, jmenovalo se to Kasino, ta restaurace s vinárnou, s tanečním, takovým tím větším parketem. No a tam jsme se seznámili s mužem. Můžu říct, že teda sem ho viděla, a v ten moment jsem byla totálně ztracená.“ (žena žijící v Praze, roz. 1938, plážové manželství od r. 1964) „Potkali jsme se v restauraci, kde my jsme se jako skupina stravovali. A on tam byl jako na návštěvě u svého kamaráda, který tam pracoval. A taky se tam stravoval, a procházel tou halou, tak zdravil a zdravil a stále zdravil, až jsme se potkali na pláži, no a potom jsme se potkali na tanečním večeru a tam už jsme se seznámili.“ (žena žijící v Burgasu, roz. 1942, plážové manželství od r. 1967)

Tzv. plážová manželství byla v mnoha případech jen krátkodobou záležitostí. Bulharští muži se rádi a frekventovaně seznamovali na plážích s cizinkami, často právě s polskými, ruskými nebo československými turistkami, které byly na výše zmiňovaných ozdravných pobytech. České ženy byly mnohokrát okouzleny opálenými bulharskými muži a současně také uchváceny exotikou mořského pobřeží. Plážová manželství byla často uzavírána po kratší době od seznámení, partneři se nezřídka znali pouze z dovolené a z několika následných dopisů. Obvykle tak manželství záhy skončilo a partneři dospěli k tzv. plážovému vystřízlivění z „horké letní lásky“.

Situace po roce 1989, otevření hranic a rozpad sovětského bloku měly všeobecně za následek výrazný pokles počtu československých turistů v Bulharsku. Letní dovolená u moře v Bulharsku se tak stala jedním ze symbolů socialistické éry. Následná privatizace a decentralizace ekonomiky v Bulharsku vedla k zániku některých kempů, které nepřešly do soukromého vlastnictví, a naopak k rozvoji hotelů, které začaly nabízet vyšší standard a prošly významnou modernizací (Tkadlecová 2010: 41-42). Od konce devadesátých let se čeští turisté začínají vracet

na bulharské černomořské pobřeží a také do bulharských hor, které se staly oblíbenou destinací aktivních turistů.

5 ČESKO-BULHARSKÁ MANŽELSTVÍ PO ROCE 1989

Celková situace v Bulharsku se po roce 1989 postupně zhoršovala. Zhroucení RVHP, ztráta hospodářských vazeb se zeměmi bývalého Sovětského svazu a zavedení volného trhu vedly k drastickému hospodářskému propadu Bulharska. Transformace v Bulharsku byla doprovázena několika problémy. V devadesátých letech 20. století panoval v Bulharsku všudypřítomný chaos, podniky krachovaly, postupně se zavíraly školy, zhoršilo se zdravotnictví, mnoho lidí nedostávalo platy, ztratilo zaměstnání a v důsledku toho nemohlo uživit ani sebe, ani své rodiny. Lidé ztratili určité ekonomické i sociální jistoty, které v době komunismu měli. Zemědělství bylo ochromeno zemědělskou reformou, kdy zemědělská půda byla po roce 1989 vrácena původním vlastníkům v tzv. reálných nikoliv v ideálních hranicích. Tím došlo k rozdrobení pozemků na v podstatě nevyužitelné parcely.⁶² *„Tak to nebylo o tom, že když tam máte šedesát arů, že je dostanete na jednom místě, to bylo tuhle dva ary, támhle deset, tady tři, což je v podstatě nesmysl, protože pokud nemáte na to, abyste si koupila zemi, která je kolem toho a zcelila to a něco na tom dělala, tak je to k ničemu. Prostě tchýni vrátili přesně takhle, tady deset arů, tam půl, támhle jich má třicet, jako nikde na tom nemůžeme udělat normální sad v normální velikosti, normálně vypadající, to prostě nejde. A je to rozházené tak, že to nejde. Je to nedomyšlené a tohle se stalo všem těm lidem.“* (žena žijící v Plovdivu, roz. 1960, plážové manželství od r. 1986) Nevyužití pozemky jsou v Bulharsku viditelné téměř na každém kroku, zejména v dříve úrodných oblastech.

Na přelomu let 1996 a 1997 došlo k totálnímu kolapsu ekonomiky, který byl doprovázen více než 300% inflací, masovým bankrotem bank a znehodnocením bulharské měny. Ekonomická restrukturační byla pomalá a měla obrovský sociální dopad na celou populaci – „v roce 2001 bylo přibližně 20% zaměstnaných lidí extrémně chudých a teoreticky se nelišili od těch, kteří žili na sociálních dávkách, v září 2003 tvořili ‚chudě pracující‘ třetinu zaměstnané populace“ (Staykova 2004: 156). *„Ta situace v Bulharsku byla v té době (v devadesátých letech - pozn. aut.) dost špatná. Já si myslím, že kdyby situace v Bulharsku na začátku devadesátých let byla*

⁶² Tehdy bylo zhruba 40% úrodné zemědělské půdy nevyužito a leželo tzv. ladem.

o něco lepší, tak že bych třeba i zůstala, že bych do toho šla, jenomže to bylo strašné. Já si pamatuji ty první roky na gymnáziu nebo i celou dobu na gymnáziu, co jsem byla, to jsme měli jídlo na lístky, jen určité množství oleje a mouky a chleba za měsíc. Teď když rodiče měli zkoušky v divadle, tak to vykoupili mezitím v těch obchodech, pak jsme si půjčovali od sousedů, tak jsme jim na další měsíc dali my naše lístky. To bylo takové neskutečné, to si člověk připadal jak za války. To bylo ještě v osmdesátých letech, že třeba dvě hodiny jsme měli a dvě hodiny jsme neměli elektřinu, nebo tři ku jedné jsme měli systém, že tři hodiny jsme měli elektřinu, to už bylo lepší, že tři hodiny šel proud, a pak hodinu nešel, a takový ten režim vody, to mi přišlo hrozné. Že třeba ještě věci, které na začátku osmdesátých let byly, tak pak nebyly. Že třeba jsme ústřední topení měli, pak jsme ho najednou neměli. A já jsem si říkala, že mě takový život nebaví. Do toho v Bulharsku začala hyperinflace, a to už jsem ani tu nejhorší nezažila. To mi vyprávěly kamarádky, v devadesátém šestém roce že ani nepsali ceny v levách, to psali v dolarech, protože během dne se ten kurz tak měnil, že to nemělo cenu psát, kolik leva něco stojí, to jste musela přepočítávat každý den.⁶³ To jsem ani nezažila, mně už přišlo hrozné to, co jsem zažila. Takže čistě pragmaticky jsem si říkala, že už tam ani nechci zůstat.“ (dcera ze studentského česko-bulharského manželství, roz. 1976)

Špatná ekonomická situace se výrazně projevila i v česko-bulharských domácnostech. Již na počátku devadesátých let došlo díky zadržování zboží obchodníky k zásobovací krizi a byly zavedeny potravinové lístky, resp. kupónový systém na jídlo. Období potravinových lístků bylo (mimo jiné) v rozhovorech často zmiňovanou érou. Druhá polovina devadesátých let byla doprovázena demonstracemi a následně vyvrcholila v roce 1997 generální stávkou. „Doba byla těžká, protože děti byly malé. Byla také doba v devadesátých letech, kdy nám dali lístky na jídlo. Měli jsme lístky na jídlo, ale na co máš lístky, když si to nemáš kam jít koupit? Obchody byly prázdné. Pamatuji si, že natiskli lístky, že jsme měli šest vajčků na měsíc. My jsme si ty lístky nalepili na stěnu a smáli jsme se. Přešla ta doba. Teď to bude deset let.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1936, plážové manželství od r.

⁶³ „V roce 1996 se kurs amerického dolaru zvýšil od ledna do května ze 74 na 89 leva, avšak od května do konce roku vyskočil až na 487 leva a během ledna 1997 dosáhl 1000 leva.“ (Rychlík 2000:377)

1968) Jak je již zřejmé z předchozí výpovědi, mnohé česko-bulharské rodiny byly zastiženy krizí v devadesátých letech v době, kdy vychovávaly malé děti a nedostatek zboží v obchodech byl pro ně zásadní. Některé komodity tak přivázeli známí či příbuzní z České republiky.

„R2: Protože když byly děcka malý, no, vůbec v těch devadesátých letech, to pro ně nebylo nic.

R3: Já jsem si právě nemohla vzpomenout, co všechno bylo na lístky, protože já mám pocit, že všechno.

R1: Jo, všechno.

R2: No, prostě fronty na sýry, na tvrdý sýr, na kaškaval⁶⁴, na mléko. Lidi padali ve frontách.

R1: Já jsem chodila ve čtyři hodiny ráno pro mléko, vystát si frontu.

R2: Prostě nebylo nic. Maminka, když to viděla, když přijeli sem, tak nevěřila. Já jsem si vozila všechno od nás, pro děcka výživy, všechno, dětské věci. Tady nebylo nic. Pak v devadesátém šestém a devadesátém sedmém, jak tady byly ty hrozné demonstrace, všechno bylo tenkrát, a my zrovna byli v Čechách a manžel mi volal, no, hrůza! Dcera měla jít do první třídy a my jsme vůbec říkali, jestli to má cenu, aby my jsme se vraceli, ne? Pak se to trošku začalo zlepšovat. No, a teď zase krize.“ (rozhovor Češek provdaných v Bulharsku a žijících v Plovdivu)

Mimo to, že byl zaveden lístkový systém, se na všechno potřebné zboží stály fronty. Jak již zmiňovala respondentka v předchozí výpovědi, vstávalo se brzy ráno, aby člověk sehnal potřebnou komoditu. Zde ještě jedna výpověď pro dokreslení situace: *„Jednu dobu tady byla krize, vlastně tak, jak bylo dřív v Polsku, to jsme ještě byli tam, a to se říkalo, že čumíš na holé háky, protože nikde nic nebylo. A tady v těch devadesátých letech přišla taky taková krize, že třeba nebylo mýdlo, nebyl k sehnání toaletní papír. A tenkrát můj otec byl taky na nějaké služební cestě, byl tam na takovém vědeckém studiu v Německu. A tak jsem si vzala od Lufthansy letenky, jela jsem do Německa, a když jsem viděla standard, jaký je, říkám si, sakra, kdybych toho muže neměla tak ráda, tak tady zůstanu. Ale nějak jsme to prostě společnými silami zvládli. Protože tenkrát i vlastně bratr manžela, měli malé dítě, a to potřebuje*

⁶⁴ Jedná se o pařený balkánský sýr z ovčího nebo kravského mléka.

mléko. Tady na to kyselé mléko se stály fronty, takže třeba manželův otec vstal třeba ve čtyři hodiny ráno, aby se postavil do fronty a aby nakoupil pro ně. Takže tímhle způsobem. Někdo třeba přijel z Čech, něco dovezl. Jinak opravdu, bylo to těžký.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1965, plážové manželství od r. 1986)

5.1.1 Vývoj česko-bulharských manželství sezdaných v době socialismu po roce 1989

Situace v Bulharsku v devadesátých letech nezapříčinila pouze krizi a špatnou ekonomickou situaci v česko-bulharských rodinách, ale často vedla k odchodu některých česko-bulharských rodin, které již několik let žily v Bulharsku, do České republiky. Procesy a změny v devadesátých letech přispěly také často k rozpadům česko-bulharských rodin, které končily v mnoha případech zpětnými migracemi Češek do Československa, později do České a Slovenské republiky. Mnoho českých občanů se v devadesátých letech rozhodlo opustit Bulharsko a začít nový život v České republice. *„Když byly děti prakticky pryč, tak my jsme tam nikoho v Sofii neměli. Manžel tam měl akorát jednu neteř. Ta byla v Sofii, ale rozhodně jsme tam neměli někoho bližšího. Tak jsme si řekli, že se vrátíme do Čech. Já jsem měla jedny známé, také smíšené manželství, kteří se sem (do České republiky - pozn. aut.) přestěhovali před námi. To bylo ještě asi v roce 1995 nebo tak nějak. To ještě existovala smlouva mezi Českou republikou a Bulharskem, že si uznávali léta pojištění, když někdo přišel z Bulharska do Čech, tak se dalo takové srovnání. To, co dostávali v Bulharsku, přirovnávali platově k tomu, vypočítávali penzi. Právě tihle známí tady dostali penzi na základě toho zákona.“ (žena žijící v Poděbradech, roz. 1941, studentské manželství od r. 1964)*

„V devadesátém roce, já jsem sem hned po revoluci přijel s těma děckama to vysondovat, jak to je, maminka už tehdy byla po smrti a táta moc chtěl, abysme se vrátili, takže my jsme tady byli hned - ještě v Rumunsku zastřelili Ceausesca a já nevím, co všechno - a my už jsme si to tady omrkli, a my jsme prostě v tom dubnu, už jsme sem přijeli celá rodina tedy.“ (muž žijící v Brně, roz. 1955, studentské manželství od roku 1976)

Často se však manželé či celé rodiny po návratu do České republiky těžce vyrovnávali se zpětnou migrací a opětovnou adaptací na české prostředí. Migrant si

nezřídka svoji rodnou zemi idealizuje a vidí ji skrze „růžové brýle“, ve vzdálené, jiné realitě. *„My jsme se vrátili v roce devadesát devět. (...) Prostě najednou jsem chtěla nazpátek. Ted', když se dívám zpětně, tak jsem si to v každém případě vysnila, s nějakými růžovými brýlemi, protože to byl velký šok, můj návrat sem. Absolutně. Myslím, že kdybych to věděla, tak se nikdy nevrátím. (...) Bylo to špatné, protože jsem potřebovala jít do práce, a práce nebyla. My jsme se vrátili do Zlína. Práce ve Zlíně není, neměli jsme kde bydlet. Jedno dítě ještě studovalo, druhé nemohlo najít práci. Prostě byly to velmi krušné roky, ten začátek tady. Horší, než když jsem přijela do Bulharska. Mnohem horší, nesrovnatelně horší. (...) Návrat do Česka nebylo zlepšení, zdaleka ne. Právě jsem se vrátila úplně dozadu. Ted' už je to všechno v pořádku. Ted' už je to pohoda. Ale co bude, až přestanu pracovat? Protože my jsme dostali bulharské peníze a ty jsou velmi nízké. A jestli můžu říct, tak já mám okolo dvou tisíců na měsíc. Takže až přestanu pracovat, což někdy bude, no, nevím...“* (žena žijící v Poděbradech, roz. 1941, studentské manželství od r. 1964)

Česko-bulharský manželský pár, který se přestěhoval z Bulharska v devadesátých letech, se musel vyrovnávat s nejrůznějšími těžkostmi spjatými s migrací, tj. s hledáním zaměstnání nebo nezaměstnaností obecně, jazykovou bariérou jednoho z manželů a dětí, nedostatkem financí, ztrátou přátel, ztrátou domova pro jednoho z partnerů a jinými aspekty. *„A vlastně když jsme přijeli sem, tak zase první nejtěžší pro nás byly první roky, protože my jsme přijeli s pár korunama, my jsme neměli auto, tehdy po revoluci, to byla nejtěžší doba, ten začátek, to bylo hrozný, my jsme neměli peníze, manželka naštěstí si našla práci, ale pracovala na jatkách jako veterinární dozor, tzn. úplně na středoškolském místě, musela o půl páté ráno vstávat (...).“* (muž žijící v Brně, roz. 1955, studentské manželství od r. 1976)

Některé česko-bulharské rodiny vyřešily ekonomickou krizi v Bulharsku v devadesátých letech pouze dočasným přesídlením části rodiny do České republiky, kupříkladu matky s dětmi. Tím byla alespoň částečně rodina zajištěna. *„Tu krizi v devadesátých letech, to se právě narodila dcera. Přijela moje maminka, a když viděla tu krizi, tak nás vzala (mě a dceru – pozn. aut.) a byly jsme v České republice. Byly jsme tam vlastně tři roky, s tím, že jsme sem jezdily vyloženě jenom v létě, a to na měsíc nebo na dva.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1962, studentské manželství od r. 1986)

Mnoho česko-bulharských rodin, které se do České republiky nevrátily, o tom ale velmi seriózně uvažovalo. Rozhodovací proces zpětného přesídlení byl často ovlivněn aspekty, jako jsou možnost bydlení v cílové zemi, možnost zaměstnání a sociální sítě, jak s přáteli a příbuznými v cílové zemi, tak v zemi zdrojové. *„No, říkám, na začátku devadesátých let. Protože tehdy i manžel měl problémy v práci. Tehdy se to tak nějak zlomilo všecko. To, co on pracoval, to přestalo být aktuální. Já jsem měla určitou dobu větší plat než on, on z toho byl celý vedle, mužská ješitnost (...). A tehdy jsme o tom přemýšleli, ale jak říkám, asi nám to nestačilo. To je zase - jeho rodiče v té době byli nemocní, teda maminka už zemřela, ale tatínek byl nemocný, a protože bratra má diabetika, který taky má problémy sám se sebou, teda teď už úplně, ale tehdy prostě by to bývalo bylo sobecký, kdyby se sebral a nechal ho, aby se staral o tatínka ještě. Takže to byl taky jeden z těch důvodů. Protože tady to není, že necháte rodiče v slušném, pěkném ústavu, jak je to teď v Čechách. Myslím si, že to se prostě nedá srovnat.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1950, studentské manželství od r. 1972)

Velmi často o návratu, minimálně v teoretické rovině, uvažují některé Češky žijící v Bulharsku i v současné době. Nicméně mnozí migranti, i když o návratu do rodné země přemýšlejí, připouští, že *„těžko se vrátíte někam, kde už nejste doma.“* (žena žijící v Plovdivu, roz. 1946, plážové manželství od r. 1970) *„To nelze, musíte mít zodpovědnost, nemůžete po několika letech opustit zaměstnání a rodinu, kde zakotvíte, a vrátit se domů se slovy: ‚Tak jsem se vrátila a máte mě tu zpátky.‘ To nejde.“* (žena žijící v Plovdivu, roz. 1964, pracovní manželství od r. 1989)

Ženy, které se přestěhovaly za socialismu do Bulharska za svým mužem, se v současné době ocitají v situaci, kdy se cítí v Bulharsku velmi osamocené a často je přemáhá stesk po domově. Nežřídka čelí tyto ženy okolnostem, kdy jejich manžel již nežije, děti využily možnosti studovat v zahraničí a ony se teď v Bulharsku necítí doma, neboť domov měly spojen právě se svými blízkými a příbuznými. Tyto ženy, pokud se již nevrátily, o návratu mnohdy přemýšlejí. Nicméně často se nemají kam a jak vrátit. *„(...) a teď na staré kolena, dělala jsem zase tu zkoušku, že bych tam (v České republice - pozn. aut.) zůstala, říkám si, děcka že už jsou velké a už mě nepotřebují a budou rádi, když přijedou za babičkou do tam, jenže tady jsou tak malé důchody, že já mám třicet devět roků odpracovaných a já za třicet devět roků mám*

důchod nějakých třicet devět leva a od manžela sedmdesát leva, těch pětadvacet procent, co dávají jako u nás, co je to vdovské, že. Tak jsem byla na sociálce, tam jsem byla, no, a teď jsme to s paní počítaly, a já jsem jí říkala, že bych se chtěla jako na stará kolena vrátit, a tak jsme to propočítaly, že já bych si vůbec nezaplátla z toho převodu, co je, i když by mi stát do toho minima, co je, pomohl těmi dvěma tisíci, já bych vůbec neměla možnost vlastně z čeho. Já bych neměla z čeho tam žít vlastně. Takže já, i kdybych se chtěla vrátit, tak já nemůžu. Ale je to tedy smutné, neměla bych pomalu ani kde bydlet.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1946, pracovní manželství od r. 1966)

Dodnes je pro bulharské studenty Česká republika oblíbenou destinací zahraničních stáží a stipendií. Především děti z česko-bulharských manželství využily svých jazykových schopností a kontaktů v České republice, odjely studovat na české univerzity a ve většině případů se usazují v České republice natrvalo. *„No, tak dcera studuje tady (v Bulharsku – pozn. aut.) bohemistiku, tak si myslím, že to jednou nasměruje tam, a syn také přemýšlí o tom. On je muzikant, zkoušel to do Prahy i do Brna na akademii, ale to mu nevyšlo, ale přemýšlí, že by to zase zkusil. Někam prostě asi jo, uvidíme.“* (žena žijící v Plovdivu, roz. 1964, pracovní manželství od r. 1989) *„Já jsem trvala na tom, aby dcera šla studovat do Anglie. Ale ona trvala na tom, že půjde do Prahy, protože tam jezdila každé prázdniny, znala prostředí, znala ty lidi, ale ona jezdila na Moravu, ona nejezdila do Prahy. Tam to bylo trošičku jiné, tam byl rozdíl, byla u babičky.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1962, studentské manželství od r. 1986)

Rozdílná ekonomická situace obou zemí je u respondentů reflektována v současné době. Ženy, které se provdaly do Bulharska za dob socialismu, jsou nyní často již v důchodovém věku, a právě špatná ekonomická situace se výrazně odráží v nízkých důchodech.⁶⁵ Tento ekonomický stav je pro ně velmi trýznivý a často o něm hovoří. *„Já totiž pobírám, já mám čtyři a půl roku odpracovaných v Česku. A jak je to směšné, že za třicet devět let v Bulharsku беру sto šedesát leva a za čtyři a půl*

⁶⁵ Průměrný důchod v Bulharsku se pohybuje v současné době kolem 90 euro, přičemž minimální důchod je 50 euro a nejvyšší možný důchod je zhruba 250 euro. Oproti tomu průměrný měsíční důchod v České republice činí 420 euro, minimální důchod může činit okolo 120 euro, ale maximální může dosahovat výše až 3800 euro.

roku v Čechách беру osmdesát leva, беру tisíc osmdesát korun. Tak si to vemte, jaké jsou důchody tam a jaké jsou důchody tady, že.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1946, pracovní manželství od r. 1966) „Víte, kdyby ty poměry v Bulharsku byly trochu snesitelné! Materiálně bych se tam neměla špatně, ale mne strašně deprimovalo to prostředí, když jsem viděla ty chudé lidi, oni si vypínají topení na zimu, že nemají peníze si zatopit. V tom baráku, co jsme bydleli, byla jedna paní, která spala v koupelně, protože tam jsou ty roury, a měla jinde vypnuté topení, protože neměla peníze na zaplacení.“ (žena žijící v Poděbradech, roz. 1941, studentské manželství od r. 1964) Rozdílná ekonomická situace zároveň nutí jedince žijící v ekonomicky slabším Bulharsku k častému srovnávání a jisté zpětné perspektivě: „Když se rozhodujete, kde budete žít, tak vůbec nevíte, co to znamená. Vy jednak nevíte, protože my jsme to pokolení, co mělo to smůlu, že my jsme tady zažili přelom, rok osmdesát devět a následující roky, právě říkám, lístkový systém, teď ty další problémy, které jsou teď, protože třeba teď lidem, kterým je nad padesát, prostě pro ně není práce. Není to o tom, že by někde byla, ne, taková práce není, je úplně jedno, jakou máte kvalifikaci, protože tady je té práce velmi málo. Takže třeba na tom, kdyby člověk věděl, co se tady řekněme dneska stane, jaká bude ekonomická situace, tak to bych zůstala v Čechách, protože tam je to jednodušší. Tam je to prostě jednodušší, ale tohle nikdo netušil.“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1960, plážové manželství od r. 1986)

5.1.2 Uzavírání česko-bulharských manželství po roce 1989

Od roku 1989 dodnes jsou mezi českými a bulharskými občany uzavírána především taková manželství, která bychom z hlediska výše určených modelů mohli označit za tzv. pracovní manželství, zapříčiněná především migrací mladých Bulharů do České republiky. Jedná se o tzv. novou ekonomickou migraci Bulharů do západních zemí za příležitostí lepšího pracovního uplatnění. Po kolapsu centrálně plánovaného hospodářství, zvýšení administrativních bariér a restrikcí, po katastrofálním propadu životních standardů v Bulharsku došlo k obrovské migrační vlně, a to především mladých a aktivních lidí. Ekonomická migrace zahrnovala nejen tzv. sezónní pracovníky, ale ve velké míře docházelo i k silnému odlivu inteligence, a to vědců a vysoce kvalifikovaných expertů. Motivováni byli zejména mladí lidé, kteří emigrovali za prací a lepšími životními podmínkami, a to zejména do Spojených států

a západní Evropy (Německo, Nizozemí, Velká Británie aj.) (Otčenášek 1999). „*Já jsem pracovala pro jednu společnost, která vlastnila restaurace, a on tam dělal. Myslím, že v té době, nevím, jestli barmana nebo číšníka, protože on ty pozice měnil. Takže v práci, dá se říct. V Praze. Nejsem si úplně jistá, jestli byl rozhodnutej zůstat tady natrvalo, spíš chtěl do Německa. Troufám si říct, že tím, že poznal mě, už tady zůstal natrvalo. Jeho plány se zhatily, trošičku.*“ (žena žijící v Praze, roz. 1978, pracovní manželství od r. 2013)

Nevyhnutelným trendem doprovázejícím bulharskou pracovní migraci do České republiky od devadesátých let je nelegální migrace a s ní spjaté nelegální praktiky, jako je pašování drog, převádění imigrantů či ilegální agenturní zaměstnávání bulharských pracovníků. „Někteří bulharští imigranti provozovali pololegální či zcela nelegální činnost, do které patřily převádění nelegálních migrantů přes hranice do Německa, pašování drog nebo kuplířství a obchodování s bílým masem. Také byly známy bulharské gangy, které se specializovaly na krádeže aut.“ (Georgieva 2012: 47) Bulharští pracovníci se také často stávali oběťmi tzv. klientelismu, tedy nelegálního zaměstnávání na trhu prostřednictvím zprostředkovatelských a pracovních agentur, které je charakteristické nižší mzdou a určitým vykořisťováním zahraničních pracovních migrantů. Bulharští pracovní migranti byli často zaměstnáni v oboru stavebnictví, bulharské migrantky pak jako švadleny, a to především v severozápadních a západních Čechách, například ve městech Aš a Česká Lípa (Georgieva 2012: 47). V současné době se Bulhaři v České republice často věnují podnikání, především v cestovním ruchu, obchodu a dovozu bulharského zboží nebo v gastronomii.

V posledních několika letech je proces emigrace z Bulharska intenzivnější a mohutnější než proces imigrace. Dnes snad v Bulharsku neexistuje rodina, která by neměla někoho v zahraničí. „*Mám hodně kamarádů, co odešli studovat do ciziny, do Anglie hodně. Asi půlka naší třídy je někde v cizině. A pět z nich jsou v Londýně. Pak odešli také do Vídně, do Německa a do Švýcarska taky.*“ (dcera z pracovního manželství, roz. 1993, studující v Praze) Podle dat NSI (Nacionalen statisticheski institut) v letech po transformaci variovala emigrace mezi čtyřiceti až sedmdesáti tisíci lidí za rok. Od roku 1989 do současnosti emigrovalo přes 750 000 obyvatel (Rangelova a Vladimirova 2004). Výše zmíněné demografické procesy a ekonomická

krize ve společnosti vedly obecně ke snížení porodnosti, k posunu k menším velikostem rodin, ke zvýšení rozvodovosti a k postupnému zakládání partnerských vztahů, které vyžadují odpovídající způsoby jednání zaměřené na ochranu rodiny a dětí (Staykova 2004: 168).

I přes silnou pracovní migraci mladých mužů z Bulharska do západní Evropy lze charakterizovat v rámci výzkumu i manželství, která se seznámila díky pracovní cestě Čecha nebo Češky do Bulharska, kde se seznámili se svojí budoucí partnerkou/partnerem, i když volbou budoucího místa pro život je pak často z ekonomických důvodů Česká republika. *„My jsme se seznámili s mým manželem v Bulharsku. Asi před osmi lety. On tam v tu dobu pracoval, v pobočce ČSA v Sofii. Byl tam už asi tři roky, takže mluvil docela dobře bulharsky. Předtím byl zase jako zaměstnanec ČSA v Chorvatsku, takže tam se naučil chorvatsky, a ten jazyk si je s bulharštinou blízký, takže už v té době, kdy jsme se seznámili, dobře mluvil. Seznámili jsme se tak, že jsme chodili do stejného fitness centra. Já jsem v tu dobu měla svoji firmu, která dělala překládání, tlumočení a legalizaci osobních dokladů. Takže jsme se seznámili v tom fitness, začali jsme se tam potkávat a řekli jsme si navzájem, kdo co děláme, kde pracujeme, tak jsme si dali navzájem vizitky. Já jsem mu řekla, že když budou potřebovat něco přeložit, že jim to dokážeme přeložit, takže oni, když měli potřebu něco přeložit z bulharštiny do angličtiny, aby to mohli poslat na svoji centrálu, tak se na nás obrátili, takže tak jsme se seznámili. (...) No, a po tři čtvrtě roce já jsem už byla těhotná. Narodila se nám dcera, bydleli jsme v Bulharsku celkem přibližně tři roky, než on ukončil práci v ČSA, a přestěhovali jsme se sem (do České republiky - pozn. aut.) s tím, že jsme se domnívali, že pro jeho kariéru jsou tady lepší podmínky. Takže jsme se sem nastěhovali a vzali jsme se, když dceři byly čtyři roky. Já jsem tady jeden rok byla ještě na mateřské a pak jsem začala chodit do práce, dcera začala chodit do školky, já jsem nastoupila do práce.“* (žena žijící ve Středočeském kraji, roz. 1974, pracovní manželství od r. 2008) V Bulharsku bylo za celou dobu výzkumu objeveno jedno partnerství (manželství nebylo prozatím uzavřeno), kdy žena Češka odcestovala do Bulharska za prací a zůstala v důsledku založení rodiny s bulharským partnerem v Sofii. *„Tak já jsem přijela za prací, chtěla jsem učit češtinu, lektorovat tady na Sofijské univerzitě. Původně to bylo jenom na*

jeden rok. A už jsem tady nějak zůstala kvůli práci a partnerovi.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1977, bulharský partner od r. 2003, mají dvě děti)

V přítomnosti ani v blízké budoucnosti nelze očekávat výraznější migrační vlny z České republiky do Bulharska či nárůst sňatků v tak velké míře, jak tomu bylo v období od padesátých do osmdesátých let, za dob socialismu. Pochopitelně, že se setkáváme s českými investicemi spojenými s českým pracovním kapitálem v Bulharsku (především v oborech energetiky, zdravotní techniky, potravinářství a životního prostředí), avšak v rámci těchto pracovních migrací příliš nedochází k uzavírání nových česko-bulharských manželství. V rámci modelu týkajícího se českých podnikatelů či manažerů působících v Bulharsku nedochází k trvalé migraci a usídlování. Současní čeští pracovníci odcházejí do Bulharska i s rodinami, případně cestují za prací oni sami, ale pouze na kratší časová období, a vždy se pak vrací za/se svou rodinou zpět do České republiky.⁶⁶

⁶⁶ Viz srovnání s tabulkou 1 této práce, vypovídající o počtu uzavřených česko-bulharských manželství. Od roku 2007 dochází k silnému poklesu počtu uzavřených manželství, a to jak na českém, tak i bulharském území. Vyšší počet sňatků je uzavřen mezi bulharskými občany a českými občankami v České republice, což lze přičíst vyšší migraci bulharských mladých mužů do České republiky, ať už za prací, či za studiem (srov. kapitola 5.1.2 Uzavírání česko-bulharských manželství po roce 1989).

6 IDENTIFIKAČNÍ CHARAKTERISTIKY ČESKO-BULHARSKÝCH MANŽELSTVÍ

Pokud se věnujeme česko-bulharským manželstvím z etnologické perspektivy, nelze popsat pouze hledisko historické ve smyslu modelování a formování česko-bulharských manželství, ale je nutné zkoumat také hledisko synchronní, tedy konkrétní zkušenosti a problémy, s nimiž se manželé, kteří uzavřeli česko-bulharské manželství v době socialismu, potýkali, případně potýkají i dnes. Následující oddíl práce analyzuje zejména životní zkušenosti, které mají ti, kteří uzavřeli smíšené česko-bulharské manželství v období socialismu. Významná pozornost je věnována případným problematickým aspektům, jež mohou být způsobené rozdílnými sociálně sdílenými a naučenými způsoby žití, které si lidé přinášejí do manželství. Partneri ze smíšeného manželství ve své podstatě narážejí na jednu identickou nástrahu: jeden z partnerů je vždy migrantem v zemi, kde se partneri rozhodli žít. Jedinci, kteří uzavřeli česko-bulharské manželství, se tak setkávají s některými problematickými aspekty způsobené touto skutečností. Jeden z partnerů vždy musí projít integrací do nového prostředí, a to nejen ve smyslu integrace formální či legislativní, ale i psychologické, kulturní a sociální. Kulturní integraci lze definovat jako tzv. akulturaci. Akulturace má „charakter kognitivní socializace do nové společnosti a zahrnuje zejména nabývání znalostí a kompetencí, které umožňují porozumění typickým situacím ve společnosti a volbu jednání v souladu se společenskými normami a běžnými sociálními scénáři“ (Rákoczyová a Trbola 2009: 30). I v případě česko-bulharských manželství se aktéři setkávají s některými problematickými aspekty a konflikty v každodenním životě, které výrazně determinují jejich životy a jsou v manželském soužití neopominutelnými zřeteli.

Již na obecné úrovni je zřejmé, že partnerský svazek je velmi komplikovanou institucí, která může přinášet řadu stresujících prvků a konfliktů. O to více jsou těmto stresovým faktorům a případným konfliktům vystaveni partneri, kteří jsou narozeni v jiné zemi a jejichž manželství je definované jako tzv. smíšené. Lze předpokládat, že problematické aspekty ve smíšených manželstvích jsou vyšší, než by se dalo očekávat v manželském svazku, kdy oba partneri jsou stejné státní příslušnosti, mluví stejným jazykem a vycházejí z podobného socioekonomického prostředí. Na

druhou stranu již samotní partneři často vstupují do smíšeného manželství s předpokladem, že možná širší paleta životních praktik může přinášet nejrůznější odlišné představy, praxe či postoje. V tomto smyslu jsou pak vybaveni vyšší dávkou tolerance a lépe připraveni čelit problémům, které v manželství vyvstanou.

Jak bylo předznamenáno již v úvodních kapitolách (zejména v kapitole 1.4), většina studií o smíšených vztazích a manželstvích analyzuje problematické aspekty a stresové momenty těchto manželství v termínech kulturního konfliktu. Samotné vymezení smíšeného svazku jako „smíšeného“ svým způsobem inklinuje k nutným rozdílům a implikuje tak možné konflikty mezi partnery. Většina autorů (Breger and Hill 1998, Bustamante et al. 2011, Markoff 1977, Romano 2008 apod.) nahlíží problematické aspekty a konflikty ve smíšeném manželství skrze prizma kultury. Kulturní hodnoty pak definují jako postoje, které vyjadřují vztah člověka k okolnímu světu, k přírodě, ke společnosti a které ukazují normy společnosti, jež vymezují způsoby, které určují lidské chování. Tyto práce zastřešují smíšená manželství v termínu interkulturní komunikace a srovnávají charakteristiky v rámci popsaných odlišností a podobností v kontextu různých kultur. Studium kulturní komunikace lze datovat od sedmdesátých let, přičemž studie (často psychologického, pedagogického a lingvistického rázu) vycházející z této perspektivy pracují s pojmem kultura jako s neměnnou esencí, kdy kultura, do které se člověk narodí, vytváří kognitivní schémata, skrze které pak jedinec interpretuje svět (srov. Sarbaugh and Asuncion-Lande 1983: 49). Kultura je v těchto pracích pojímána v konceptu kultury etnické nebo dokonce národní, jež je typická pro každé etnické společenství, resp. pro každý národ, který se vyznačuje odlišným jazykem, způsobem chování a odlišnou národní mentalitou nebo charakterem (srov. Průcha 2010: 33-37). Na smíšená manželství je však třeba nahlížet mnohem komplexněji. Nelze klasifikovat česko-bulharská manželství jako interkulturní, ve smyslu příslušnosti ke dvěma odlišným kulturám jako pevně uzavřeným skupinám se substantiálními vlastnostmi. Termín či kategorie kultura, stejně jako kategorie etnicita⁶⁷, je při definici smíšených manželství v tomto ohledu nedostačující. Problematické aspekty a životní zkušenosti smíšených

⁶⁷ V tomto smyslu jsou tyto dva pojmy často používány jako synonyma, jenž jsou využívána k vysvětlení diferenciací skupin, ať už skrze znak „společného původu“, nebo jiné kategorie, která však neumožňují změnu příslušnosti a vymezují skupiny ostře a definitivně.

manželství je nutné nahlédnout skrze mnohem detailnější příčiny. Vysvětlení některých konfliktů ve smíšeném manželství skrze prizma kultury, popř. etnicity, je možná jednoduchým řešením, ale také řešením příliš generalizujícím a neuchopitelným. Co je typické pro bulharskou kulturu? Nebo dokonce pro kulturu českou, respektive snad československou? Je možné hovořit o jakési balkánské⁶⁸ či evropské kultuře?

Vytvoření definitivního seznamu konfliktů⁶⁹ či potenciálních nástrah ve smíšených manželstvích je prakticky nemožné. V každém smíšeném manželství hrají samozřejmě nesmírně důležitou roli rozdílné osobnosti jedinců a individuálně psychologické aspekty. Nicméně lze vymezit jisté oblasti, které jsou respondenty označované jako problematické a které jsou přenositelné i do jiných manželství. Opakovaně jsou za problematické aspekty a stresory vyvolávající konflikty považovány následující faktory: výchova dětí, orientace v čase, rozdělení genderových rolí, externí tlaky rozšířené rodiny, komunikace a jazyk, náboženské rozdíly, strava a rituály vážící se k jídlu, nakládání s financemi a postoj k nemoci a smrti (Bustamante et al. 2011, Markoff 1977, Loučimová 2006, Romano 2008). Cerroni-Long ve své studii (1984: 40) rozlišuje stresové faktory ve smíšených manželstvích na (1) osobní, které jsou spjaté s interakcí mezi partnery a souvisí s individuálními problémy, (2) externí, spojené s interakcí mezi manželským párem a ostatními v okolí, a (3) náhodné, což jsou faktory, které nelze predikovat nebo generalizovat a jsou spjaté s nepředvídatelnými zkušenostmi páru, s historickými událostmi nebo s procesem sociokulturní změny.

Konflikty a stresové situace ve smíšených manželstvích vzhledem k odlišnému výchozímu zázemí partnerů nepochybně existují a jsou často samotnými aktéry významně pociťovány. Analýza rozhovorů odhalila několik problematických okruhů a

⁶⁸ Pojmy „balkánská“ kultura, „balkánská“ hudba či „balkánská“ kuchyně jsou označení pocházející ze Západu a ilustrují konstruovaný diskurz o jednotné představě jihovýchodní Evropy. Navíc pojem „Balkán“ jako „vynález“ Západu absorboval ty binární opozice, které jsou vnímány jako negativní, tj. zaostalý (oproti vyspělý), hrubý (oproti kultivovaný), barbarský (oproti civilizovaný) a podobně. Západ vytvořil „Balkán“ jako své horší evropské já (srov. Todorova 1997).

⁶⁹ Konflikt je v kontextu této práce chápán jako rozpor nebo neshoda, která může vyvolat hádku mezi partnery, respektive manželi. Jedná se o konflikt, který může vzniknout na základě odlišného náboženství, výchovy, odlišného jazyka, rozdílného rodinného prostředí, socioekonomického zázemí, z kterého do manželství přicházejí apod.

aspektů, které respondenti označili a uvedli jako relevantní v jejich konkrétní zkušenosti se smíšeným česko-bulharským manželstvím. Jedná se především o zkušenosti a problematické aspekty, které jsou označovány Češkami žijícími v česko-bulharském manželství, což je dáno samotným výzkumem a což bylo debatováno i v kapitole věnující se metodologii. Jde do jisté míry o identické konflikty, jež jsou uváděny i v příkladech jiných smíšených manželství (srov. Barbara 1989, Breger and Hill 1998, Markoff 1977, Romano 2008). Jisté problematické aspekty či konfliktní situace se mohou zdát triviální, ale v každodenním manželském životě se naopak některé „každodenní“ záležitosti mohou stát pro manželský pár zásadními a nepřekonatelnými.

I když je manželství samotnými aktéry chápáno výlučně jako intimní vztah mezi jedinci, kdy interpersonální dimenze je označována jako nejvýznamnější aspekt manželství, lze vymezit obecné a široce platné problematiky a zkušenosti v česko-bulharských manželstvích. Jedná se především o zkušenosti a problematické aspekty, které vyplývají z nutnosti usídlení se a života v cizí zemi. Lze identifikovat shodné životní zkušenosti jedinců smíšeného česko-bulharského manželství, kteří se seznámili v době tzv. socialismu, jako je způsob volby budoucího místa pro život, podmínky nutné pro uzavření manželství či obdobné postoje širšího okolí manželů. Dále lze vysledovat zkušenosti, které se vážou na rozdíly vyplývající z reality, že se jedná o dva partnery rozdílné státní příslušnosti, jenž se mohou odrážet v sociálním a rodinném jednání, ve víře, v odlišných zvycích, v rozdílných komunikačních stylech, v odlišném chápání genderových rolí, v managementu času a v drobných rozdílech každodenního života v nejužším slova smyslu. Některé problematické aspekty či rozdílnosti se nicméně mohou překrývat a vycházet ze společného základu, v případě česko-bulharského manželství například strava a orientace v čase. Jako shodné lze pak definovat také přínosy a pozitiva smíšeného česko-bulharského manželství. Analyzované problematické konflikty, životní zkušenosti i přínosy česko-bulharských manželství jsou v následujících kapitolách detailně popsány a konfrontovány, přičemž jsou především doloženy a vyjádřeny jednotlivými výpověďmi respondentů.

6.1 Výběr partnera a svatba

Jak již bylo v práci několikrát poznamenáno, manželství je velmi složitá a komplexní instituce. Ukazuje se, že moderní manželství je především velmi intimní vztah mezi dvěma jedinci, který je založen na individuální přitažlivosti. I když je zapojena širší rodina nebo má vliv rodinné a sociální zázemí partnerů, vždy je nesmírně významný psychologický a emocionální aspekt manželství. Současná antropologie manželství klade důraz na dříve potlačované, tj. převažuje důraz na osobní volbu partnera, na osobní štěstí a lásku oproti alianci mezi skupinami či stabilitě komunity. Obecně je absence lásky v antropologických studiích zapříčiněna tendencí etnologů „problematizovat sociální instituci, jako je manželství, zejména pak smíšené manželství, a hledat pravidla a významné vzorce pro sociální spojení s vyloučením všeho ostatního“ (Kohn 1998: 69). V současné společnosti stojí manželství na konceptu tzv. romantické lásky, jež je považována za přirozenou součást lidské existence a důsledek individualizace volby partnera. Giddens hovoří o konceptu romantické lásky jako o tzv. citovém individualismu, zahrnujícím v sobě vzestup možnosti vybrat si svobodně svého partnera na základě romantické lásky a sexuální přitažlivosti, bez ohledu na ekonomický účel a kolektivní vyjednávání (Giddens 1999: 158). Proměnu rodiny od sociálně-ekonomické jednotky k privátnímu prostoru a počátek lásky, asociované se svobodou a seberealizací, datuje Giddens v evropském prostředí na konec 18. století, přičemž poznamenává, že romantickou lásku mohou prožívat pouze dva lidé jako příběh osobního života, tzv. romanci (Giddens 1995: 39-45).

Od devadesátých let odborné studie věnují konceptu romantické lásky pozornost a považují ho za všeobecný fenomén.⁷⁰ Popřípadě ho zahrnují do manželství jako důležitý faktor, který hraje roli nejen při uzavření manželství a obecně zamilování se do budoucího partnera, ale také jako funkční prvek, který je zásadní pro udržení a stabilizaci manželství ve společnosti (Jankowiak and Fisher

⁷⁰ Jedním z prvních badatelů, který se zaměřil na romantickou lásku a vytvořil kros-kulturní systém k systematickému měření romantické lásky, byl psycholog Paul Rosenblatt (srov. Sorell 2005: 18). William R. Jankowiak (1995) ve své knize *Romantic Passion: A Universal Experience?* dochází k závěru, že kulturní atribut, resp. psychologická emoce „romantická láska“ je univerzálním konceptem v 89% současných společností.

1992, Jankowiak 1995, Sorell 2005). Romantická láska je pak definována jako „jakákoliv intenzivní přitažlivost, která zahrnuje idealizaci druhého v erotickém kontextu s očekáváním stálosti vztahu v budoucnosti“ (Jankowiak and Fisher 1992: 150). „*Víte, tam ta láska hodně pomohla. To je něco jiného, když jdete za něčím, po čem jste toužila. To hodně pomáhá. Láska hory přenáší. Opravdu. To je skutečně nejsilnější emoce. To pomáhá, jinak kdyby ta láska nebyla, tak bych to nevydržela. Spousta českých děvčat, se kterými jsem se tu seznámila, tak nevydržely a odjely.*“ (žena žijící v Burgasu, roz. 1942, plážové manželství od r. 1967) Výběr partnera je tak determinován zejména psychologickým a osobnostním aspektem. Tento psychologický aspekt je prezentován již v prvotní atraktivitě partnerů. „Láska na první pohled“ jako okamžitá a bezprostřední přitažlivost je dle Giddense právě jedním z hledisek romantické lásky (Giddens 1995: 40). Za primární motivaci ve výběru partnera je považována fyzická přitažlivost nebo osobnostní charakter jedince, vždy se však jedná o jistou emocionální atraktivitu. „*Asi jako normálně při takovém setkání, no co. Povídáte si, určitě i vizáž. To je asi všude stejné, to vůbec nevdí, jaká národnost to je.*“ (žena žijící v Praze, roz. 1946, studentské manželství od r. 1974) „*Byl krásnej, byl pozornej, milej a to prostě v tom věku, těžko říct. Tam člověk spíše kouká na ten zevnějšek a na ty projevy osobnosti, charakter se poznat nedá.*“ (žena žijící v Burgasu, roz. 1942, plážové manželství od r. 1967) „*Tak určitě tam hrála roli ta fyzická přitažlivost, to určitě. (...) jako prostě se mi líbil jako chlap no a pak už to šlo jako samo.*“ (žena žijící v Praze, roz. 1978, pracovní manželství od r. 2013)

Nalezení toho „pravého“ muže a označení mála „jinakosti“ a „cizího“ u partnera je pro respondenty příznačná. Respondenti často poukazují na fakt, že rodina partnera a země, odkud partner pochází, pro ně nebyly důležité. V počáteční atraktivitě a seznámení se s partnerem se tak ukazuje velmi významná individualizace. Rozdílnost u partnera je v prvotní zamilovanosti popřena a v očích aktérů mizí, především pak tam, kde partneři prošli například podobným socializačním procesem a vzděláním. „*Asi láska na první pohled. Asi spíš jo. Já si myslím, že v tom není žádný rozdíl, jestli Bulhar nebo Čech. To se nijak nerozlišuje.*“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1964, pracovní manželství od r. 1989) V manželském

svazku je rozdílnost u partnerů potlačena a není vnímána, ale je charakteristicky viděna v okolním prostředí (Kalmijn 1998: 396).

V rámci studia manželství před rokem 1989 je podstatné zmínit fakt, že manželství a rodinný život před rokem 1989 v Československu, v Bulharsku, jakož i v celé východní Evropě měl jisté charakteristické demografické znaky. Dle Rabušice se Československo po roce 1948 vlivem existence totalitního socialismu přesunulo z režimu západoevropské rodiny do tzv. východoevropského modelu demografického chování (Rabušic 2001: 214).⁷¹ Přičemž východoevropská rodina je typická spoužitím rozšířené rodiny v jedné domácnosti, dřívější věk vstupu do manželství a tím i nízký věk matky (i otce) při prvním narození dítěte. Manželství za socialismu bylo tedy v rámci věku partnerů uniformně dřívější. Navíc díky nerozšířené nebo nekvalitní antikoncepci bylo rodičovství často neplánované. „(...) a pak to bylo tak, že jsme spolu chodili vlastně a ona otěhotněla mezi druhákem a třetákem, ne, ve druháku vlastně, zimní semestr (...) a nějaký ty tehdy antikoncepce byly různé, takový ty první generace, a to vůbec nikdo nebral, to byly hrozný (---), no, takže my jsme tehdy počítali plodný neplodný dny, takže vůbec neměla otěhotnět, a zkrátka otěhotněla, a za socialismu to tak bylo, no, tak prostě otěhotněla, tak jsem si ju vzal, takže to byl zimní semestr (...) (muž žijící v Brně, roz. 1955, studentské manželství od r. 1976) Na druhou stranu však bylo naprosto běžným jevem rodičovství při vysoké škole. Situaci na bulharských vysokoškolských kolejích v sedmdesátých letech nám přibližuje následující výpověď. „Ale v tom Bulharsku to bylo normální, protože tam ti kluci, všichni naši spolužáci, oni museli po maturitě nejdřív na vojnu, oni udělali přijímačky a šli na vojnu, dva roky na vojnu a rovnou z vojny na vysokou, zatímco holky byly osmnáctiletí, kluci byli dvacetiletí, a za socialismu to bylo normální, všichni se ženili ve dvaceti, takže nebyl žádný problém, prostě v ročníku my jsme nebyli první (...). Tam to bylo úplně běžný, že existovaly manželský koleje, prostě dostali jste - my jsme měli garsonku, to bylo větší jak toto, samozřejmě pokoj, kuchyň, koupelna, a to byl normálně panelák, ale byl předělaný k tý škole jako manželské koleje, takže to bylo, to byl dvanáctipatrovej barák, tak od přízemí, a v

⁷¹ Rabušic se v tomto ohledu opírá o rozdělení Evropy zavedené Johnem Hajnalem (1965), který definoval dělicí geografickou linii (spojnice měst Terst-Petrohrad, tzv. Hajnalova linie).

některých těch bytech bydleli učitelé ze školy, ale většinou to byli manželé tam a studenti a s manželkama.“ (muž žijící v Brně, roz. 1955, studentské manželství od r. 1976)

Klíčovým momentem manželství je akt uzavření manželství, tedy svatba. Proto bude této zásadní události v životě jedinců z česko-bulharského manželství věnována pozornost, a to také z historické perspektivy, skrze právní úpravy. Svatba, respektive uzavření manželství, vzhledem k tomu, že jde o uzavření manželství s cizím občanem, byla nadmíru ovlivněna legislativou, a to ať už se jednalo o zákony a legitimní podmínky upravující uzavření manželství s občanem cizí příslušnosti, nebo o migrační zákony ovlivňující možnost pobytu a práce v zahraničí. Uzavření manželství s cizím občanem bylo bezpochyby složitějším aktem, než když partneri, kteří se rozhodli uzavřít manželství, byli občané stejné státní příslušnosti. Formální podmínky, které museli novomanželé splnit, se lišily podle časového období uzavření manželství a místa svatby.

Manželství, která byla uzavřena v padesátých letech, se liší od manželství uzavřených v pozdějších letech hned v několika bodech. Například ženy, které se rozhodly provdat za Bulhara a odejít do Bulharska v padesátých letech, musely přijmout vystěhovalecký pas a bulharské občanství, tedy občanství manžela. Od roku 1958 (72/1958 Sb.) už toto nařízení neplatilo a manželky si mohly ponechat občanství své. *„Manžel bohužel nešel na studie, tak byl odvedený na vojnu. No, a musel se vrátit do Bulharska, aby tam ten rok splnil, co dělali ti vysokoškoláci, takže odjel, a já tu zůstala. V Bulharsku byl tři roky, žádnou extra práci tam nesehnal. O bytu nebyla žádná mluva. Pokoušel se dostat do takové té projekční kanceláře v armádě, ale tam ho nevzali, tak jsem mu psala. Psali jsme si, to byly takové štosy dopisů! Potom jsme se nějak rozhodli, že on zažádá, že se vrátí sem. Trvalo to tři léta, než mu ten pas dali, ani to nebyl pas nastálo. Musel se hlásit a tak dále. Já, když jsem tam za ním chtěla jet, když tam byl ty tři roky, tak mi nedali cestovní pas, dali mi vystěhovalecký. Nabídlí mi vystěhovalecký. To mne v té době vylekalo, když jsem si představila, že bych měla vystěhovalecký pas, že bych snad neměla možnost se sem vrátit.“ (žena žijící v Praze, roz. 1929, studentské manželství od r. 1952)*

K uzavření manželství mezi bulharským a československým občanem v sedmdesátých letech bylo kupříkladu nutné splnit následující podmínky: odevzdat potvrzení, že občan nemá vůči státu žádné závazky ani dluhy, uhradit případně část výdajů na studium, vrátit turistický pas a vyzvednout pas vystěhovalecký. Vyřídit veškeré formality trvalo přibližně šest měsíců, především kvůli lhůtě pro vystavení vystěhovaleckého pasu. *„Náš sňatek byl uzavřen v Brně. Manžel musel kromě osobního dokladu předložit dokument z městského úřadu ve Varně, to bylo podle místa pobytu, že není ženat. Dále z hlavní prokuratury (jako u nás nyní nejvyšší státní zastupitelství) v Sofii, po několika nepříjemných pohovorech, povolení k uzavření sňatku v cizině.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1950, studentské manželství od r. 1972)

„Bylo to hodně složité. Já jsem dostala seznam, bylo to asi deset nějakých povolení, které jsem musela sehnat, což se mi celkem podařilo, a podala jsem žádost o vystěhování. Žádost jsem mohla podat až poté, co se uskutečnil ten sňatek, tak jsem podala žádost. Stěhovala jsem se do Bulharska přesně 9. února 1974. Pamatuji si to přesně, protože to je takové památné datum. Narodil se mi nejmladší můj bratr a ten den mi také zemřel tatínek, takže takové tři události se staly v tom jednom dnu, a pořád jsem měla turistický pas. Já jsem dostala oznámení z našeho velvyslanectví až někdy v létě, že mám konečně vybavené dokumenty. Takže trvalo to sedm, osm měsíců, hodně dlouho to trvalo. Pak jsem ještě dostala vyrozumění, že jestliže zvolím tu cestu, že zůstanu natrvalo v Bulharsku, že budu muset zaplatit částku za vzdělání v České republice, což mi nakonec odpustili, protože my jsme byli na tom opravdu tak špatně, že bychom neměli z čeho vyplatit. Prostě požádala jsem, abych byla zbavená, tedy aby mi byla vypsána minimální částka, myslím, že to bylo za pakatel, takže jsem se potom vyplatila.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1949, studentské manželství od r. 1973)

O něco složitější byla situace pro bulharské občany, kteří se chtěli provdat nebo oženit do Československa. Bulharské úřady obvykle po svých občanech vyžadovaly více formalit, než tomu bylo u československých úřadů. Vyřízení nutných dokumentů pro bulharskou stranu mohlo trvat i dvanáct měsíců. *„Byl formální problém, samozřejmě byl. Protože na to, abych mohla uzavřít manželství, jsem potřebovala zase z Bulharska potvrzení o právní způsobilosti k uzavření sňatku, což*

zase znamenalo martýrium, kolečka, obíhat v Bulharsku úřady, kde jsem třicet let nežila, ale musely se všechny úřady vyjádřit kladně, že ano, že nemám závazky, dluhy, že nedlužím bulharskému státu za vzdělání, že jsem nevoják a takovéto nesmysly. A to byl velký problém, aby se obstaraly všechny tyhle ty papíry a aby Bulhaři vydali to povolení k uzavření sňatku, nebo tedy právní způsobilost k uzavření sňatku. A pak vím, že manžel, toho strašně rozčílilo a skoro to vypadalo, že si mě kvůli tomu nevezme. Bulharská ambasáda chtěla po manželovi ‚medicinska beleška‘, potvrzení o zdravotním stavu, a manžel se strašně rozčílil, protože to považoval za nehorázný, aby bulharský stát chtěl po něm certifikát, že je prostě schopen a způsobilý si vzít Bulharku. To ho pobouřilo. Takže to byly i formální problémy. Tohle trvalo rok. Než já jsem získala a tak, no, přesně rok.“ (žena žijící v Praze, roz. 1959, pracovní manželství od r. 1985) Od novomanželů byly vyžadovány nejrůznější dokumenty, ať už zdravotní prohlídky, potvrzení o způsobilosti uzavřít sňatek nebo potvrzení, že občan nemá vůči státu žádný závazky. „Ne, chtěli, abych předložil křestní list, který jsem musel nechat přeložit a ověřit, a chtěli také výsledky krve, říkali tomu ‚sledvanie vaserman‘.“ (muž žijící v Sofii, roz. 1943, studentské manželství od r. 1969) „Můj manžel musel dát potvrzení České republice, že se o mě postará, že mě bude živit, no, že se o mě postará.“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1946, plážové manželství od r. 1970)

Místo konání svatby nebylo podmíněno žádným vzorcem nebo modelem, nezřídka se jednalo pouze o menší obřad na úřadě za přítomnosti pouze dvou svědků i v závislosti na tom, že někteří rodiče se obřadu neúčastnili. Důvodem malých svateb s neúčastí příbuzných a velkého počtu hostů mohly být zdravotní problémy rodičů, finanční nemožnost příbuzných cestovat do zahraničí nebo i nesouhlas rodičů se svatbou; pro jednoho z partnerů to navíc byla vždy svatba v cizině, a proto přirozeně se jednalo o svatby menší s menším počtem hostů. "Velice skromná byla. No já na tom trvala. Poněvadž moji rodiče byli nemocní, moje matka byla dost těžce nemocná, ta se svatby nezúčastnila, ale aspoň jsem chtěla, aby tatínek. Z jeho strany bulharské nebyl nikdo.“ (žena žijící v Burgasu roz. 1942, plážové m. od 1967) V několika případech proběhla svatba dvojitě, tj. v Bulharsku i v Československu. Respektive v jednom státu proběhl oficiální obřad, ve druhém pak svatební hostina již bez obřadu. „Takhle, protože tady jsou zvykem velké svatby, tak

my jsme stále přemýšleli, že bychom udělali jednu svatbu, ale když jsme zjistili, kolik on má příbuzných tady a jak by ty lidi museli jet do Čech a co my bychom tam s nimi dělali, tak jsme usoudili, že uděláme svatby dvě. Takže my jsme oficiální svatbu měli v (město v Čechách), kde byli moji kolegové, moji kamarádi, přijeli tam jeho rodiče, jeho bratr a jeho svědek s rodinou. Pak jsme udělali ještě jednu svatbu za týden tady v Plovdivu, ale to už byla jen svatba, tam už nebylo to oficiální, protože my jsme oficiálně svoji byli. To už byla svatební hostina s bulharskýma obyčejemi nejrůznějšími. A byli spokojený i ty jeho kolegové a všichni jeho příbuzní, který čítali asi sto padesát lidí. No, oni mi tehdy řekli, že na Bulharsko je toto svatba velmi malá.“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1960, plážové manželství od r. 1986) „Tady jsme měli na úřadě a tam jsme měli pro příbuzenstvo taky.“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1964, pracovní manželství od r. 1989)

České ženy, které se provdaly za Bulhara, mají zkušenosti s přemlouváním na úřadech při vyřizování dokumentů nutných pro vystěhování do Bulharska. Ženy vzpomínají, že jim úřednice a konzulové často domlouvali, aby se nevdávaly a nestěhovaly do Bulharska, aby si vše pořádně rozmyslely. „Na všech úřadech mě vehementně zrazovali od sňatku i vystěhování.“ (žena žijící ve Varně, roz. 1940, studentské manželství od r. 1964). „To bylo dřív, že jsem musela mít jako povolení, že Československá republika dovoluje si vzít Bulhara, že nemá námitek proti odstěhování a tak dále. No a strašně nás, vím, že i na konzulátě bulharským, když jsme byly, tam jsem byla s maminkou, tak strašně nás, ale určitě to nebyl konzul, někdo tam, nás varoval, že to většinou špatně dopadne, že nostalgje po domově a tak dále.“ (žena žijící v Praze, roz. 1948, plážové manželství od r. 1966) Důvodem tohoto jednání konzulárního zastoupení byla zkušenost, že bylo několik žen, které se s bulharským manželem rozvedly a vrátily se zpět do Československa. Často pak ještě následovaly dlouhotrvající právní procesy, které řešily kupříkladu péči o děti. „Takže jednoho dne jsem šla na velvyslanectví a prostě jsem řekla, že se vrátím. Na velvyslanectví mně jako řekli: ‚Ano, v pohodě, jasně, děti dostanete přes Červený kříž, jed'te‘. (...) Tak jsem odjela. Ale bohužel, Červený kříž ani soud, nikdo nemohl

nic udělat. Tam byl ten zákon, že mohli prarodiče vychovávat vnoučata.“ (žena, pracovní manželství uzavřené v sedmdesátých letech⁷²).

V rámci zkušenosti se smíšeným manželstvím je mimo jiné podstatná také časová linka před svatbou. V této souvislosti se ukazují dva základní modely poměru před svatbou: (1) vztah na dálku, který je typický pro plážová manželství, a (2) vztah, kdy spolu partneři žili v jedné domácnosti několik let či byli v téměř každodenní interakci, i když spolu nesdíleli domácnost, což je charakteristické pro studentská a pracovní manželství. Praktikovaný vztah na dálku vychází z geografické vzdálenosti obou partnerů, z finančních možností obou zainteresovaných partnerů a především je determinována obdobím, kdy byla manželství uzavřena. Ekonomické a legislativní⁷³ podmínky česko-bulharským partnerům často neumožňovaly žít spolu na jednom místě, tedy denní kontakt dvou lidí tváří v tvář. Navíc situace byla často komplikována i samotnou možností komunikace. Jediným možným způsobem, jak komunikovat, bylo intenzivní posílání dopisů, často spolu se zasíláním drobných dárků. Možnost komunikace přes telefon, internet, Skype a další byla v té době nulová. *„Dopisů bylo stovky, mám je schované.“* (žena žijící v Burgasu, roz. 1942, plážové manželství od r. 1967) *„Já jsem takový blázen prostě, no. A protože manžel nebyl úplně tak psací typ, tak ten vždycky napsal tak jednou za měsíc, přísahám, a vždycky ten dopis přišel v době, když jsem si už říkala, no, tak prostě na to prdím, to prostě nemá smysl. No, a potom v únoru, kdy já jsem jako měla jarní prázdniny, respektive přípravu, zkouškové, tak on přijel s tím, že už jsme si zajišťovali svatbu, rozumíte. Takže asi čtrnáct dní čistého času jsme se znali, pak plus ten týden. A potom, když se jako domluvily ty podrobnosti té svatby, tak já jsem odjela po promoci už do Bulharska s tím, že se sjednají všechny věci, protože tam třeba byly zapotřebí i zdravotní prohlídky a takové.“* (žena žijící v Chomutově, roz. 1965, plážové manželství od r. 1988)

Strategie psaní dopisů byla charakteristická pro páry, které se seznámily v Bulharsku na dovolené, ale pak již neměly možnost se pravidelně vídat. Jen příležitostně jedinci využívali možnost si zatelefonovat, avšak zahraniční telefonická

⁷² Na přání respondentky není uváděna bližší identifikace.

⁷³ Například nutnost splnění vojenské služby, nastoupení do zaměstnání dle umístěnky apod.

spojení byla nesmírně drahá a často prakticky nemožná. Na domácí telefonní přístroj a jeho zapojení se nezdálo čekalo dlouhá léta, telefon byl pouze na veřejných místech, případně u některých ze známých nebo sousedů. „No, takže jsme si rok psali, psali jsme si rusky, což teda my jsme ještě, naše generace, ruštinu to. A nejlepší byly dva telefony před Vánoce, to byl nějak srpen, přelom červenec, srpen. No, tak jsme si telefonovali, a ty telefony mě stály tehdy asi dva a půl tisíce, v době, kdy jsem brala asi čtyři sta měsíčně čistého. No ano. Jednak byly strašně drahý ty telefony v té době a zadruhé takové nekonečné hovory, že ano. Tak jsem se třeba dozvěděla, že je tam mlha a takovéto blbosti. Ale nicméně jsme si telefonovali, no. No, a maminka mi pak teda pomohla splácet ty telefony.“ (žena žijící v Praze, roz. 1938, plážové manželství od r. 1964) „Takže po deseti dnech, když jsem se vrátila do Čech, jsme si psali. On tehdy přijel na Vánoce, byli jsme se podívat v Praze. Potom další rok já jsem přijela sem (do Bulharska – pozn. aut.), dopisovali jsme si. Tenkrát vlastně telefony nebyly, tak vždycky jenom jsem volala k jeho bráchovi, on přiklusal, bylo to takové zajímavé. (...) To bylo něco úplně jiného, to si dnešní člověk nedovede představit vůbec. Píšu dopis, než on dojde, než on odepíše... Nebyly žádné maily, nic takového. To ještě tenkrát telefon neměl každý. A po dvou letech takového dopisování jsem vlastně mezitím dostudovala a začala jsem pracovat v Čedoku. Po těch dvou letech jsme se už museli nějak rozhodnout, buďto se rozejít, anebo prostě být spolu.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1965, plážové manželství od r. 1986)

Naopak studentská a pracovní manželství za sebou často mají zkušenost s velmi intenzivním chozením před svatbou. Většinou se partneři znali a chodili spolu průměrně dva až tři roky. „Ještě byl čtyři měsíce v Blansku a potom byl ještě čtyři měsíce v Trutnově. A to jsem já jezdila za ním, on jezdil za mnou, soboty a neděle, také jsme se takhle intenzivně vídali.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1946, pracovní manželství od r. 1966) „Tady jsme spolu chodili rok a potom jsme se přemístili do Zlína, protože já jsem tam šla pracovat. Ale jednak jsem tam šla pracovat, ale především můj manžel začal profílovat. On byl na Vysoké škole umělecko-průmyslové. A tenkrát se design studoval tak, že měli všeobecné malířství a sochařství v prvním ročníku a pak se profílovali. A on si vybral průmyslový design, který je jedině ve Zlíně.“ (žena žijící v Praze, roz. 1946, studentské manželství od r. 1973)

6.2 Volba budoucího místa pro život

Partneři ze smíšeného manželství se musejí vyrovnat se zásadním a složitým rozhodnutím determinující jejich budoucí životní zkušenosti a následný život, a tím je volba místa pro život. Výběr místa pro život je individuální záležitostí, nicméně determinovanou normativními zákony platnými v daném čase a státu. Tento důležitý moment v životě jedinců z česko-bulharských manželství byl tedy významně ovlivněn zákony a nařízeními. Legislativní předpisy byly zásadně determinující pro rozhodování o budoucím usídlení zejména v případě studentských manželství, která byla sezdána především na počátku sledovaného období.

Česko-bulharské novomanželské páry, které se seznámily díky studiu bulharského partnera na české škole, byly právě v této důležité životní volbě ovlivněny restriktivní migrační politikou. Jednalo se o tzv. nucenou repatriaci, tedy nutnost návratu Bulhara (manžela) do Bulharské lidové republiky, a to bezprostředně po studiích. V padesátých letech se Bulhaři museli vrátit do Bulharska „budovat socialismus ve své vlasti“. Ani veškeré proklamované přátelské vztahy mezi socialistickými státy na tom nic neměnily. „Komunistický stát – především v prvním období po válce – považoval odchod kvalifikované pracovní síly do zahraničí za ztrátu, a proto za nežádoucí. Ve většině komunistických států se nedovolená emigrace považovala za trestný čin.“⁷⁴ (Rychlík 2005: 23) V padesátých letech tak na popud bulharské vlády začala nucená repatriace bulharských občanů z Československa. Návrat bulharských občanů měla řešit československo-bulharská komise. „Za účelem návratu se měla mezi bulharskými intelektuály uskutečnit ‚uvědomovací akce‘ (razjasnitelna rabota), která by Bulharům vysvětlila návrat jako ‚vlasteneckou povinnost‘.“ (Rychlík 2005: 31) Nicméně československá strana byla k nucenému návratu Bulharů spíše benevolentní. I přesto ale bylo několik

⁷⁴ „Podle bulharského trestního zákona z 2. 2. 1951 se trestalo nedovolené opuštění Bulharské lidové republiky i pobyt v cizině bez souhlasu úřadů. Podle novely z 13. 2. 1953 bylo dokonce možné bulharského občana za nedovolené opuštění Bulharska nebo za nedovolený pobyt v cizině potrestat za vlastizradu smrtí. Trestní zákon z 15. 3. 1968 trestal nedovolené opuštění republiky vězením do 5 roků a pokutou 3 000 leva, nedovolený pobyt v cizině vězením do 3 roků odnětí svobody a pokutou 2 000 leva. V obou případech mohl soud vyslovit propadnutí majetku. (...) V Československu bylo nedovolené opuštění republiky a nedovolený pobyt v cizině trestné podle zákona č. 231/1948 Sb. a později podle trestního zákona č. 86/1950 Sb. umožňoval za nedovolené opuštění ČSSR nebo za nedovolený pobyt v cizině uložit trest 6 měsíců až 5 let a od roku 1965 i propadnutí majetku.“ (Rychlík 2005:23)

„nežádoucích osob“ bulharské národnosti, především studentů a absolventů vysokých škol, o které měla bulharská vláda zájem, v roce 1948 se souhlasem československého ministerstva vnitra pozatýkáno bulharskou státní bezpečností DS („Daržavna sigurnost“). Bulharští občané byli podle vypracovaných seznamů zatčeni a po krátké internaci eskortováni vlakem zpět do vlasti (Rychlík 2005: 30). Na konci čtyřicátých a na začátku padesátých let se tak do velkých měst Bulharska začali stěhovat nejen samotní Bulhaři, kteří v Československu studovali nebo pracovali, ale s nimi i Češky, jejich novomanželky. Několika bulharským občanům se však podařilo i přes nucenou repatriaci nějakým způsobem v Československu zůstat. Někteří se před bulharskými zastupitelskými úřady skrývali, uzavírali fiktivní manželství nebo měli úmyslné dluhy vůči státu nebo podnikům. Fiktivními manželstvími jsou označována manželství tzv. účelová, bez lásky. V tomto případě manželství, které přineslo výhodu bulharskému občanovi v podobě možnosti trvalého usazení v Československu.

Pro manžela bulharského státního občanství, který studoval v tehdejší Československu v době komunismu, byl návrat do vlasti povinný, a to zejména z několika důvodů. Bulhaři, kteří studovali v Československu, museli po vysoké škole nastoupit do povinné vojenské služby a poté nastoupit do zaměstnání dle umístěnky. *„Základní a hlavní problém, který jsme řešili, bylo, kde budeme bydlet. Já jsem navrhl sňatek, ale jednou z podmínek bylo, že na mě dva roky, co budu na vojně, počká, což nebylo tak jisté, a takže ten sňatek jsem nabídl s tou podmínkou, že budeme žít v Bulharsku. Ne, že život v bývalém Československu byl špatný nebo horší, ale z různých důvodů - já jsem měl určité závazky vůči státu, měl jsem umístěnku a tak a manželka s tím jako souhlasila.“* (muž žijící v Sofii, roz. 1948, studentské manželství od r. 1973)

Délka vojenské služby, kterou museli bulharští občané splnit, se lišila v čase. Novomanželé, kteří se seznámili za studií, volili různé strategie, jak se vypořádat s povinným nástupem manžela do vojenské služby. Některé páry žily po dobu manželovy vojenské služby a splnění povinností vůči státu odděleně. *„Tak my jsme ještě měli ty komplikace, že manžel musel na vojnu do Bulharska. A to bylo tedy něco hrozného. Protože my jsme ještě ve škole měli první dítě, dceru jsme měli ještě ve škole. Takže když on odjížděl na vojnu do Bulharska, tak už dceři byly tři roky.“*

Takže my jsme si v žádném případě nepřáli, aby tam vůbec na tu vojnu šel, a pak kromě toho, že ještě kromě toho musel absolvovat praxi, a to bylo celkem pět roků - vlastně pět roků života jsme žili vlastně víceméně odděleně. Tak tedy rok a půl byl na vojně a pak asi tři a půl roku musel absolvovat tu stáž. Takže v té době to manželství stálo za bačkoru.“ (žena žijící v Praze, roz. 1944, studentské manželství od r. 1969)

Některé páry, což byla praxe častější, odešly do Bulharska, i když v tom případě to většinou pro Česku znamenalo být zpočátku pobytu v zemi manžela v Bulharsku s rodiči manžela nebo sama. „*My jsme se brali tady (v Čechách - pozn. aut.). On, když dokončil školu, tak nesměli Bulhaři tady přijmout místo ve své specializaci. Dokonce snad z bulharského velvyslanectví dostali v sekretariátech podniků, že nesměli zaměstnat, že můžou dělat jen manuální práci. Na to by je mohli vzít, ale ve svém oboru pracovat nemohli. Před námi, jedno manželství, chtěli zůstat tady, a on musel nakládat, v Poděbradech byla plnírna minerálky. On tam nakládal láhve, když jsem viděla, člověk studovaný, aby tohle dělal? No, to manželství se rozpadlo. Když jsem to viděla, tak jsem si říkala, no co, problém, tak pojedu do Bulharska. Tak jsme se rozhodli, že tu budeme žít. Jenže manžel, když vystudoval, tak tu pár měsíců byl. Pak musel na vojnu do Bulharska, na šest měsíců. Nastoupil na umístěnku do bulharské Tapson. Tam nastoupil do oddělení radiolokace, tam nastoupil na vojnu, byl tam šest měsíců. To bylo do roku 1964.“ (žena žijící v Poděbradech, roz. 1941, studentské manželství od r. 1964) „*Potom, když jsme se vzali - já jsem potom otěhotněla mezitím - takže když jsem sem přišla (do Bulharska – pozn. aut.), tak ze začátku jsem byla u jeho rodičů, protože on měl odbývat vojnu. To byl vlastně ten hlavní důvod, proč jsme se rozhodli, že vlastně musíme, že není nic jiného, že musíme jít do Bulharska (...). Tehdy to bylo pro vysokoškoláky rok a půl. Takže prvně si musel odbýt tu vojnu a teprve by mohl přijít. Takže to byly takové důvody, že jsme si říkali (...). Takže jsme přišli do Bulharska, tady se narodil i můj první syn, ve Varně vlastně, v té době. A on šel na vojnu, musel. Rok a půl byl na té vojně. Naštěstí nadřízení byli shovívaví, takže si tu podstatnou část vojny odbyl blízko Varny, že mohl dojíždět v sobotu a neděli. Takže jsme nebyli úplně oddělení na dlouhou dobu, prakticky ten začátek, jenom toho půl roku prvního.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1950, studentské manželství od r. 1972)**

Pro bulharské studenty platila nutnost návratu do země zejména v případě, že pobírali stipendium od bulharské vlády. Stát dal za studenta peníze, a tak byl student nucen státu tuto službu po skončení studií vrátit. A to buď ve formě odpracovaných let, nebo ve formě splacení celého stipendia. V případě, že si občan odpracoval určený počet let práce ve vlasti, pak existovala možnost požádat o návrat do země studií, této možnosti ovšem prakticky nikdo nevyužíval, neboť po několika letech byli ve vlasti ekonomicky i sociálně ukotveni. *„Určitě. Určitě bylo rozhodování, kde budeme žít, ale manžel, no, za komunismu to byla trošku jiná situace. Oni vlastně Bulhaři, kteří studovali v cizině, tak museli odpracovat několik let za to studium, které jim platil stát, takže se musel vrátit a musel odpracovat čtyři roky. No, já jsem tedy moc nechtěla sem, protože rodinu a všechno mám v České republice, ale za ty čtyři roky manžel začal postupovat v práci, potom se narodily děti. Nejdřív dcera se narodila, pak syn se narodil a já jsem byla vlastně na mateřské dovolené, byla jsem doma. No a manžel coby živitel rodiny měl tady práci, byli jsme zabezpečeni. Tak se to nějak začalo protahovat, protahovat, no, a vlastně jsme zůstali tady, nakonec.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1962, studentské manželství od r. 1986)

Existovala možnost se bulharské vládě tzv. vyplatit a vrátit investované stipendium ve formě finanční splátky. Jednalo se však o dost vysoké částky, které museli Bulhaři splatit, pokud by chtěli zůstat v Československu. V šedesátých a sedmdesátých letech se jednalo o stipendium 700,- Kčs (tj. tehdy v přepočtu 56,6 leva) měsíčně. *„V letech 1966 až 1971 pobíral manžel měsíční stipendium 700 korun s tím, že mu rodiče mohli posílat ještě 500 korun, celkem měl tedy do 1200 korun měsíčně. Tuto částku maximálně mohli dostávat od rodičů studenti, kteří studovali na vlastní náklady. Ještě pro informaci, jedna stravenka na snídani, oběd nebo večeři v menze stála dvě šedesát a každý měl nárok na dvě stravenky denně.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1950, studentské manželství od r. 1972) Na tak vysoké splátky neměli absolventi vysoké školy prostředky. Absolventy vysokých škol navíc často čekala povinnost vojenské služby.⁷⁵ *„Nejdříve jsme se vzali a až potom jsem dostudoval. A*

⁷⁵ Do roku 1968 platilo pro vysokoškoláky pouze půl roku povinnosti vojenské služby. Od roku 1969 již pro vysokoškolské studenty platila dvouletá povinná vojenská služba, tedy stejná pro všechny. *„No, aby to stihnul, čili on neopakoval žádný ročník nebo to. Koukal vždycky si zkoušky udělat. Ale naposledy si myslel, že to prodlouží jako o jeden rok. No ale, když slyšel, že by musel jít potom na dva*

potom jsme přemýšleli, jestli tu máme zůstat, nebo ne. Jenže bulharská vláda vyhrožovala tím, že kdo zůstane a pobíral stipendium, i když moje stipendium bylo prospěchové a žádné jiné, takže já jsem si vydělal to stipendium díky svému prospěchu, ale vláda vyhrožovala, že kdo tady zůstane, bude muset vrátit ty peníze, které mu tady byly vypláceny těch pět let nebo kolik bylo to studium. Takže i když jsem potom zjistil, že spousta mých kolegů tady zůstala a nic nemuseli platit, já jsem poctivě trval na tom, že se musíme vrátit do Bulharska.“ (muž žijící v Praze, roz. 1958, studentské manželství od r. 1981)

V případě, že by se sami bulharští studenti, kteří studovali doma na univerzitě, rozhodli po studiích přesídlit do jiného státu, museli splatit stipendium za studia. Tuto situaci popisuje muž, který jako český student studoval v sedmdesátých letech v Bulharsku a ještě během studií se oženil s Bulharkou, která by v případě, že by se chtěla přesídlit po studiích do Československa, musela splatit stipendium, které pobírala. *„Prostě manželka tam, problém dělali spíš ti Bulhaři, oni říkali, tři roky buďto zaplatíte vzdělání, chtěli nějakých, tehdy to bylo moc, nějakých sto tisíc korun nebo tak nějak, buďto zaplatí hodnotu vzdělání, což bylo opravdu sto tisíc korun, anebo to musí odpracovat, ty tři roky, takže samozřejmě my jsme ty peníze neměli, kde bysme je vzali, takže ona nastoupila do zaměstnání, no, a já jsem tam přišel a po mně nikdy nikdo nic nechtěl, to zas bylo na tom českým socialismu hezký, že mě sponzorovali šest let, platili mi všechno, dokonce jsme dostávali i příspěvek na učebnice, na začátku semestru nějaký dvě tři stovky, to tehdy bylo hodně, protože ty skripta stály pár korun, opravdu jsme nás, do mě ten stát vrazil hodně peněz.“ (muž žijící v Brně, roz. 1955, studentské manželství od r. 1976)*

V Bulharsku, stejně jako v Československu, existovala tzv. umístěnka (v Bulharsku tzv. razpredelenie). Po studiu bylo absolventům určeno místo budoucího zaměstnání podle potřeb státního hospodářství, a to dle československého zákona č.20/1952 Sb. Tzv. vládní nařízení o rozmísťování absolventů vysokých škol a výběrových odborných škol, jež nařizovalo i samotným podnikům povinnost absolventa zaměstnat, zajistit mu vhodné ubytování a poskytnout náhradu

roky, že je to vlastně poslední lhůta, takže tam nezůstal a jel na půl roku, no, a začal dělat v bance, na počítači na elektroniku, že ano.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1948, studentské manželství od r. 1970)

cestovních a stěhovacích výdajů, bylo platné v letech 1952 - 1959. V roce 1959 bylo původní nařízení o umístování absolventů zrušeno (č. 24/ 1959 Sb.) a nahrazeno předpisem o doporučení k přijetí do pracovního poměru. Umístění však probíhalo v podstatě identicky. *„A potom, když se vrátil z vojny, tak si našel práci tady v Sofii, protože jinak by mu bývalo bylo určeno, kde má. To tady bylo tehdy takzvané ‚razpredelenie‘ - povinně musel jít tam, kde mu určili. Výjimka byli studenti, kteří skončili na výbornou, ti nejlepší, ti si mohli vybrat. Můj manžel tedy byl výborný student, takže si vybral, že zůstane v Sofii, a tak si našel práci tam. Tedy on si to vlastně vybral podle toho, že mu tam slíbili, že dostane po nějakém čase byt.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1950, studentské manželství od r. 1972)

Bulharští studenti měli povinnost se po studiihlásit na ministerstvo školství a poté si vybrat zaměstnání v rodném městě. Výběr pracovního místa si mohli zvolit sami, ovšem museli volbu města dokázat příslibem ze zaměstnání. V Bulharsku navíc existoval správní akt nařizující umístění v zaměstnání v rodném městě jedinice. *„V těch letech, co my jsme skončili studium, to nebylo, to bylo hlavně v těch letech po válce, kde na mnoha místech byla nouze o odborníky a různé zaměření. Navíc tady v Bulharsku byl další problém. Když někdo vystudoval a chtěl si tu najít práci, tak tady bylo takové, jak se jmenuje, domovské právo. Když se někdo narodil v Sofii, tak mohl nastoupit na místo v Sofii. Když se někdo narodil v Plovdivu, nemohl tady automaticky nastoupit. Byly výjimky, jednak armáda, vnitro, StB pravděpodobně a místa, která byla získána konkurzem, což právě platilo o těch našich místech na univerzitách a ve výzkumných ústavech... A ne každý měl takovou práci a kvůli tomu se nejednou stalo, že vznikala taková manželství z vypočítavosti. Jako: já jsem z Plovdivu, tak si vezmu Sofijčanku, abych mohl zůstat v Sofii, nebo naopak žena je odněkud, a tak si musí najít Sofijance, který jí s tím tady pomohl.“* (muž žijící v Sofii, roz. 1943, studentské manželství od r. 1969)

Ne vždy však byla volba místa pro život v případě česko-bulharských manželství nutně podmíněna zákony zemí. V několika případech, zejména pokud se jednalo o plážová manželství, byla volba místa velmi pragmatickým rozhodnutím partnerů (zaměstnání, lepší životní podmínky apod.), případně byla dána ochotou jednoho z partnerů podstoupit adaptaci na nové prostředí. *„Mně říkal: ‚Pro mne to bude trochu složitější, protože já se musím nejdřív naučit češtinu. A moje práce je*

trochu složitější. ' A já jsem zdravotní sestra. A on říká: 'Pro tebe bude lepší, když přijedeš do Bulharska a já se o vás budu starat.' Protože měl pěknou práci, pěkný byt, tak dlouho jsme nepřemýšleli.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1936, plážové manželství od r. 1968)

6.3 Postoje a reakce rodičů a širšího okolí

Velmi významným aspektem smíšeného manželství, který může být hned na počátku vztahu konfliktní, je reakce blízkého okolí a stupeň schválení volby partnera, resp. budoucího manžela nebo manželky. Reakce na uzavření smíšeného manželství mohou být rozpoznány na několika úrovních - reakce blízké rodiny, přátel, kolegů v práci i veřejných institucí (Barbara 1989: 23, 210). Postoj a reakce okolí včetně rodičů je jedním z tzv. externích problémů, se kterým se musí jedinci ze smíšeného manželství vyrovnat. A zároveň většina problémů může vycházet právě z úrovně schválení a tolerance rodiny a širšího okolí vůči smíšenému páru. Smíšený manželský pár je velmi často vystaven kritice a tlaku nejen od rodinných příslušníků, ale především od společenské komunity, ve které se nachází. Vytváření představ o cizím včetně legitimizace a rekonstrukce je přirozeným a charakteristickým znakem každé identity. Rodina, přátelé a známí často vyvíjejí tlak a párům vytýkají, že nemají mnoho společného či že vztah nemůže dlouho trvat.

Veškeré reakce na smíšená manželství „zaujímají pozici v systému myšlení, který není specifický pouze pro blízkou rodinu nebo přátele, ale jde mnohem více o univerzální kontext“ (Barbara 1989: 24). Reakce a postoje na smíšená manželství jsou často determinovány stereotypy a mediálním obrazem cizinců a mají pak vliv na uzavírání smíšených manželství. Jedná se o nepřímá zprostředkovaná mínění nebo představy, jež jsou často přebírány a udržovány skrze jedince, kteří se označují jako „my“, čímž se vymezují vůči „oni“. Definice členství je vždy relační a situační a to, kdo je členem skupiny, může být definováno pouze na základě toho, kdo je vně skupiny (Barth 1969, Ceronni-Long 1984). Imigranti se z pohledu vlastního a z pohledu komunity, v které se ocitli, identifikují jako cizinci nebo imigranti. Nejde tedy pouze o to, jak chápeme „my“ (in-group) sami sebe, ale jak ostatní „oni“ (out-group) chápou nás a jak funguje interakce mezi „námi“ a „jimi“. Praktiky jsou často zjednodušovány a stereotypizovány, a to jak „námi“, tak „jimi“. Jsou tak často

chápány jako neměnné, morálně platné ukazatele „esence“ skupiny (Breger and Hill 1998: 9). Ať už pozitivní, nebo negativní stereotypy ovlivňují například to, jak reaguje rozšířené příbuzenstvo a okolí na uzavření sňatku a jak jsou obecně sociálně akceptována exogamní manželství v dané sociální realitě (Breger and Hill 1998: 11-12, Markoff 1977: 58).

Reakce blízké rodiny na manželství s cizincem je závislá na existujícím poměru v dané rodině, především pak na tom, zda se jedná o bezprostřední a prvotní zkušenost se smíšeným manželstvím nebo zda již rodina má příbuzného, jenž uzavřel manželství s cizincem. Rodiny, kde již existuje jistá praxe se smíšeným manželstvím, jsou obecně k dalšímu uzavřenému smíšenému manželství tolerantnější a je pro ně mnohem přijatelnější. *„Naši jsou zvyklí. Maminka je Polka, táta Čech. Moje sestra je vdaná v Německu a žije v Německu od svých osmnácti let. Takže jsou zvyklí na ty mezinárodní vztahy.“* (žena žijící v Praze, roz. 1978, pracovní manželství od r. 2013) Názory rodiny a okolí na smíšená manželství se mohou různit v závislosti na několika aspektech: na náboženském vyznání, národnosti, barvě pleti a sociálním statusu cizího partnera (srov. Barbara 1989: 23-24, 29). Ukazuje se však, že na postoj nejbližší rodiny, především pak rodičů vůči cizímu partnerovi má nejpodstatnější vliv sociální pozice partnera. Vysoké či vyšší střední postavení partnera v rámci společnosti je pro rodiče podstatným indikátorem. Vysoký status, například pokud je partner profesí doktor, architekt apod., je rodiči, přáteli i širším okolím akceptován velmi pozitivně a příznivě.

U Češek, které odešly do Bulharska, byly reakce rodičů veskrze plné úzkosti a obav, že budou žít v cizí zemi a že dera spolu s vnoučaty nebude na dosah. Často rodiče nevěděli, kam přesně se jejich dcery stěhují, nikdy nenavštívili Bulharsko a také slýchali historky o ženách nešťastně provdaných do ciziny. *„No, ono je to spíše o tom, že když je vám dvacet pět a zjistíte, že tohle je vaše životní láska, tak jednak máte růžové brýle, takže i kdyby vám řekl kdokoliv cokoliv, tak je to stejně jedno. Takže vy to neposloucháte a ani to nevnímáte. To jsou věci, které vám dojdou, až když třeba máte vlastní děti, že to pro ně asi nebylo zrovna lehké. Ale v tom momentě ne.“* (žena žijící v Plovdivu, roz. 1960, plážové manželství od r. 1986) *„Rodiče to celé přijali strašně špatně (...). Vůbec s tím nesouhlasili a nevěděli také, kam jdu.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1962, studentské manželství od r. 1986) *„Mojí*

rodiče. Tatínek mi řekl, protože jsme měli krásný barák a ještě jeden barák vedle, on zdědil po tatínkovi, ten mně řekl, že mně nic nedají, protože pro Bulhara nestavěli. Prostě to byla jeho reakce. Maminka, ta nijak. Já jsem měla hrozně hodnou babičku, která nás vychovávala, my jsme byly tři sestry, tak babička se o nás starala. Ta to nesla nejhůř, protože já, když jsem odjela sem, tak ona pak v listopadu zemřela. Já si to někdy vyčítám, i když měla problémy, tak myslím, že jí to trošičku dopomohlo, no. Možná ne, možná jo, já nevím, ale myslím si, že jo.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1946, pracovní manželství od r. 1966)

Českoslovenští občané byli v Bulharsku přijímáni velmi vřele. Co se týče blízké rodiny, byly zpravidla budoucí snachy, případně novomanželky bulharských mužů přijaté velmi kladně. Tento postoj je dán především dvěma rysy: (1) obecně pozitivním přijetím československých občanů v Bulharsku a širší úctou k cizincům v té době, k Čechoslovákům v návaznosti na migrace během 19. století zvláště, a (2) jistým bulharským sociálním pravidlem přijímat manželky synů do rodin vřele, což platí pro celou rozšířenou rodinu. *„Rodiče jeho mě velice dobře přijali. I sestra jeho, ta bydlela u Trnova, ale celá rodina, tedy velice inteligentní lidi a velice pěkně mě přijali.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1946, pracovní manželství od r. 1966) I když rodiče nesouhlasili se svatbou, jejich konvence jim nedovolovaly dávat tento postoj příliš najevo. Synova partnerka byla jako host přijímána kladně a všichni příbuzní se chovali velmi pohostinně. *„Jinak se samozřejmě chovali ke mně jako k hostovi, čili velice dobře. Ale pořád jsem potkávala maminku, ubrečenou, tak to nebylo příjemné.“* (žena žijící v Praze, roz. 1944, studentské manželství od r. 1969) *„Rodiče manžela mě přijali velice vřele. Vůbec jeho rodina je taková inteligentní rodina, přijali mě velice dobře, i když tchyně, matka mého manžela, oni jsou velmi specifické, Bulharky, oni jsou zatížené na syny, nedají dopustit na ty svoje syny. Ale ke mně se chovala velmi dobře, pomáhala, s čím mohla, i když ona více nemohla, než mohla. Takže jsme měli i takové těžké chvílky. Dobře mě přijali, byli milí a snažili se mi pomoci.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1962, studentské manželství od r. 1986)

Česko-bulharské rodiny žijící v Bulharsku, kdy žena (Češka) si vzala muže (Bulhara), byly více spjaté s rodinou manžela, tedy s bulharskou částí rodiny. Vztahy s příbuznými na manželčině straně byly výrazně slabší a znatelně omezené. Smíšené česko-bulharské manželské páry, které se v průběhu padesátých až

osmdesátých let rozhodly žít v Bulharsku, sice neodcházely do exilu a neměly status politických exulantů komunistického režimu, ale i přesto nebylo možné být s českou částí rodiny v tak častém a hojném kontaktu, jako kdyby žili v jednom státě (často z finančních důvodů, ale i obecně, kvůli nedostatku technologií umožňujících komunikaci na dálku). Ženy žijící v Bulharsku se svým bulharským partnerem nebyly ze strany československého státu nijak perzekvovány. Lze hovořit o fenoménu „otevřených dveří zpátky“, což se vyznačuje tím, že vždy existuje možnost návratu a jistota, že člověk není vyhnancem ze své původní země. Při osobních či jakýchkoliv jiných problémech se tak jedinec mohl vrátit z Bulharska do Československa a naopak, přičemž nebyl ve svém rozhodnutí nijak omezován. *„Člověk se necítí a ani není brán jako emigrant, není jako exulant do západních zemí, kdy je při jakékoliv situaci návrat domů nemožný.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1955, studentské manželství od r. 1979)

Češky žijící v Bulharsku nebo i Bulharky žijící v Československu možnosti návratu do rodné země hojně využívaly. Opakovaně jezdily i se svými rodinami na prázdniny za příbuznými do rodné země, pokud to finance dovolily⁷⁶. Češky, které žijí v Bulharsku, v podstatě shodně vypovídaly, že se snažily vždy dovolenou rozdělit na dovolenou v rodné zemi a dovolenou u moře. *„Jezdili jsme každým rokem, jelikož tehdy letenky stály 72 leva. Lítalo se do Bratislavy, tam mě vyzvedl někdo z příbuzných a odvezl. Já jsem z jižní Moravy, tak tam je to kousek. Každý rok jsme byli v Česku. Krátkou dobu, já jsem neměla nikdy velkou dovolenou. Jezdili jsme tak na deset dní k moři a potom takových čtrnáct dní do Česka.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1952, studentské manželství od r. 1974) *„No a pak, když se děti narodily, tak jsme jezdili dál. V létě k moři a na podzim jsme jezdili do Čech. Každý rok. To už jsme si pořídili auto a jezdili jsme autem.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1929, studentské manželství od r. 1952) Frekvenci návštěv jednou ročně však přerušila již zmiňovaná ekonomická krize v devadesátých letech v Bulharsku. Z finančních důvodů si již rodiny cestování do rodné země nemohly dovolit. *„Jezdili jsme, tehdy jsme jezdili každý rok. Potom, když to bylo těžší, když byla ta krize, to je tak přes rok, řekněme,*

⁷⁶ V některých případech byli aktéři z finančních důvodů opravdu omezeni a nemohli jet do své rodné země na návštěvu, neboť neměli finance na cestu.

zase jsme hledali jiné cesty. Předtím se dalo cestovat letadlem, protože to bylo laciné, potom jsme cestovali autobusem, však to znáte.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1950, studentské manželství od r. 1972) Časté návštěvy v rodné zemi znemožňovala v devadesátých letech kromě finanční krize také nebezpečná válečná situace v Jugoslávii. *„Takže víceméně jednou do roka jsme tam za nimi jezdili. (...) Začátkem devadesátých let jsme prakticky čtyři nebo pět let vůbec nebyli z finančních důvodů, kvůli krizi, kvůli všem tady těm problémům. Taky nebylo možné jet autem přes Jugoslávii, protože tam byla válka.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1954, studentské manželství od r. 1978) Děti z česko-bulharských rodin tak trávily obvykle prázdniny u babičky a dědečka v rodné zemi jednoho z rodičů. Do roku 1964 byly styky mezi Československem a Bulharskem omezovány výjezdními doložkami. Toto povolení však od roku 1965 českoslovenští občané nepotřebovali, pokud cestovali do Bulharské lidové republiky a do dalších lidových a socialistických republik na dobu kratší než 30 dnů (64/1965 Sb.).

6.4 Přesídlení do cizí země a percepce domova

S uzavřením smíšeného manželství, resp. přesídlením do země jednoho z partnerů se úzce pojí problematika integrace, včetně vyrovnání se se ztrátou vlastního domova pro jednoho z partnerů. Podstatný je psychologický i sociální aspekt patření či nepatření do určité společnosti a to, jak se jedinec do dané společnosti integruje. Je zřejmé, že pokud jsou jedinci, kteří uzavřou manželství, rozdílné státní příslušnosti, vždy se setkávají s problémy (ať už legislativního, ekonomického, sociálního či psychologického rázu), které se s tímto faktem pojí. Ostatně problémy vázané na skutečnost, že sami jsou, případně jejich manžel/ka je, migrantem v dané zemi a že je nutné často jednat s úřady, označovali respondenti za zásadní. Jedná se tedy především o problémy, které lze označit jako legislativní, které ale mohou vyvolávat další problémy. Respondenti často hovořili o nepříjemnostech, které jsou spojené s vyřizováním dokumentů a nutných formalit na úřadech. *„V šestašedesátém jsme se vzali, v sedmašedesátém se nám narodila dcera a to už měl manžel, teda od pětšedesátého, trvalý povolení k pobytu, který se muselo každých pět let prodlužovat. A to jsme nikdy nevěděli, jako jestli si nevzpomenou, buď řekli, jestli tu chceš zůstat, tak nám budeš platit deset procent z platu, jo, byla tam nějaká podmínka, nebo řekli, musíš si pro to dojet do Sofie, takže*

taková ta nejistota tam vždycky byla, to nebylo nic příjemného, no, takže po revoluci si manžel mohl pořídit, požádat o občanství, ale ono se platilo tenkrát asi dvacet tisíc, nebo ještě před revolucí, a to jsme říkali, že to nepotřebujeme. A manžel už v té době začal marodit, a prostě řekl, ne, já jim peníze dávat nebudu, no, takže teď teda za pět stovek, když se dojelo do Prahy na velvyslanectví, tak to fungovalo nějak normálně, akorát se nesmělo zapomenout o den, to vám to zablokovali a muselo se to poslat do Sofie, takže ty, dá se říct, že přes okýnko s vámi mluvili jako, jako se žebrákem, to tam zůstalo dodneška.“ (žena žijící v Plzni, roz. 1943, pracovní manželství od r. 1966)

S legislativními aspekty smíšeného manželství se také úzce pojí problematika naturalizace a volba státní příslušnosti jak pro manžele, tak pro děti narozené česko-bulharskému manželskému páru. Strategie volby státního občanství je v česko-bulharských rodinách obvykle stejná a pro aktéry praktická: Češi žijící v Bulharsku si ponechávají české občanství a nežadají o získání bulharského, Bulhaři žijící v České republice, kteří mají za ženu Češku, často o české občanství po několika letech žádají a dětem z česko-bulharských rodin rodiče mnohdy volí české občanství. Tato strategie je pragmatická a volená dle výhodnosti, kterou jim ta která státní příslušnost nabízí (usnadnění administrativních záležitostí, volné cestování v rámci Evropské unie, snadnější přijetí do zaměstnání apod.). Pro respondenty je přijetí cizího (povětšinou tedy českého) občanství operativní záležitostí, která jim umožňuje administrativně-právní zapojení do cizí (české) společnosti (srov. Georgieva 2012). „*Po dlouhé době jsem se rozhodla, protože už mě nebavilo to čekání po těch úřadech, zvláště pro ty cizince je to strašně nepříjemný. Tam jsou ty poměry hrozný, ti úředníci hrozní a fronty hrozný a mě už to nebavilo, takže jsem se rozhodla, že požádám.“ (žena žijící v Praze, roz. 1956, studentské manželství od r. 1980) „*My jsme hlavně potřebovali někde bydlet a tím, že jsme prodali dům a byt, tak to pořád nestačilo na normální začátek. Tak jsme si potřebovali vzít půjčku. A jemu to nechtěli dát. Tak si změnil občanství kvůli tomuto.“ (žena žijící v Praze, roz. 1946, studentské manželství od r. 1974) „*To bylo pragmatické rozhodnutí související s českým vstupem do Evropské unie, s nejistotou, že Bulharsko vstoupí, s naší touhou, chutí cestovat po světě. Bylo to dáno jenom tímto.“ (žena žijící v Praze, roz. 1956, pracovní manželství od r. 1989) Češky, které žijí v Bulharsku, si výhradně***

ponechávají české občanství a nežadají o bulharské. Z administrativních ani formálních důvodů to nepovažují za výhodné a styk s úřady výlučně přenechávají na svých manželech. České občanství volili i pro své děti. *„Já mám české občanství, děti mají také občanství. Manžel na tom trval, aby měly české občanství, teď už je to jedno, ale v tu dobu to tak jedno nebylo. Bylo lepší, když děti měly české občanství, protože jsme mohli cestovat volně, kam jsme chtěli.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1962, studentské manželství od r. 1986) *„No, když jsem se narodila, tak rodiče museli vybrat české nebo bulharské, a tak vybrali české, protože si mysleli, že bude lepší budoucnost. Otec mi říkal, že tady Češi koukají blbě na Bulhary, tak proto taky vybrali českou.“* (dcera z česko-bulharského manželství, roz. 1993, studující v Praze) V současné době je však přístup Bulharů žijících v České republice ke změně občanství odlišný. Jak ukazuje i výzkum zaměřený na identitu Bulharů v České republice, provedený Rumyanou Georgievou, Bulhaři žijící v České republice netouží po změně občanství a ve většině případů upřednostňují status trvalého pobytu kvůli usnadnění administrativních záležitostí na českých úřadech. Zájem o české občanství opadl především po přijetí Bulharska do Evropské unie (v roce 2007), které umožnilo bulharským občanům volně se pohybovat a pracovat v rámci Evropské unie (Georgieva 2012: 144).

Následující odstavce přiblíží přijetí migranta v cílové zemi, resp. jednoho z partnerů v zemi, do které se manželský pár přistěhoval. Českoslovenští občané, kteří odešli za socialismu do Bulharské lidové republiky, byli přijímáni obvykle velmi pozitivně, s respektem, a byli v hostitelské společnosti spíše adorováni. Tato oblíbenost a kladné přijetí československých občanů v Bulharsku byly z velké části zapříčiněny již zmiňovanou migrační vlnou české inteligence a podnikatelů, datovanou na přelom 19. a 20. století, která vytvořila kladný obraz Čechů. Češi žijící v Bulharsku opakovaně hovoří o respektu, se kterým se jako cizinci při adaptaci setkali. *„Nikdy jsem se nesetkala s despektem. Nikdy, v tom já vidím zásadní rozdíl mezi českou a bulharskou společností. Bulhaři si cizinců většinou váží, Čechů zejména. Je popsáno dost literatury o té tzv. české stopě v bulharské minulosti, takže nikdy.“* (žena žijící v Praze, roz. 1956, pracovní manželství od r. 1989) Postoj bulharské společnosti k migrantům se změnil v devadesátých letech, v době ekonomické krize, kdy byli lidé propouštěni z podniků a nebylo lehké sehnat

zaměstnání. V této době se někteří čeští občané setkali s určitým despektem vůči své osobě. „*Ne. Jednou jedinkrát to bylo, když už bylo řekněme po té revoluci. Přestože si myslím, že hovořím velmi dobře a všichni mi to říkají, tak ten akcent tam znát je. A byla jsem ve frontě, když bylo všechno na lístky a nebylo nic k dostání, a promluvila jsem. A tehdy se na mě lidi otočili, jako co tady dělám a ať si jdu. Oni mysleli, že jsem Ruska. Ať se vrátím do Ruska, protože tady ujdám chleba. Protože to byl boj i o chleba. To nebylo nic.*“ (žena žijící v Praze, roz. 1946, studentské manželství od r. 1974) Despekt byl však namířen obecně na všechny zahraniční pracovníky, nebyl konkrétně cílen proti českým občanům. „*Ono třeba ze začátku. Oni se Bulhaři strašně změnili, tím, že je tady taková krize, že jsou na tom mizerně. Dříve, před lety, oni byli strašně přátelští a zvali nás hned do rodiny. Jste se jen seznámili a v tu ránu vás zvali do rodiny a všude. A ten vztah k Čechům byl strašně pozitivní. Ted' už to tak není.*“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1946, plážové manželství od r. 1970)

V Československu byla situace s postojem vůči Bulharům často zcela opačná. Bulhaři byli a jsou do české společnosti přijímáni více s opovržením a pohrdáním. Respondenti několikrát hovořili o rozdílném posuzování cizinců ze strany Čechů, kdy jsou nevstřícně přijímáni především cizinci z východní Evropy (srov. Bittnerová a Moravcová 2005: 281-2). „*A taky si pamatuji, že když jsme spolu začali chodit nebo že se budeme brát, tak jeho rodiče občas procedili nějakou narážku mezi zuby na Bulharsko a na bulharskou manželku, no, nebylo mi to příjemné.*“ (žena žijící v Praze, roz. 1959, pracovní manželství od r. 1985) Historické události (např. válečné) také mohou mít rozhodující vliv na to, zda jsou jistá smíšená manželství, resp. jistí migranti v dané zemi přijímáni pozitivně či negativně. Určitý despekt vůči bulharským občanům byl v minulosti silně ovlivněn situací v roce 1968, a to příchodem okupačních vojsk do Československa, kterého se účastnila také bulharská jednotka. „*Bulharsko jako souputník Sovětského svazu od počátku vystupovalo nepřátelsky proti Dubčekovu vedení KSČ a reformnímu hnutí v Československu. (...) Bulharské komunistické vedení navíc patřilo k největším přívržencům vojenské intervence Varšavského paktu proti Československu, o jejíž nezbytnosti Todor Živkov hovořil v uzavřených kruzích již v květnu.*“ (Rychlík 2000: 396) „*My jsme se s tím (s despektem – pozn. aut.) setkali, to bylo v osmašedesátém, že ano. Což bylo*

škaredé, protože, no, tak bohužel také bulharská vojska se zúčastnila té invaze. No, tak jako mu to lidi občas dali dost najevo.“ (žena žijící v Praze, roz. 1938, plážové manželství od r. 1964) Existovali ale i bulharští intelektuálové a studenti žijící v Československu, kteří jako vyjádření protestu proti účasti bulharských vojsk na okupaci v roce 1968 se vzdali svého občanství a změnili si jméno (Gardev 2003). „V důsledku podílu na sovětské invazi měli Bulhaři v Československu v dalších letech pověst rusofilů, stalinistů a slepých obdivovatelů Sovětského svazu. V letech 1968 - 1969 došlo téměř k naprostému útlumu česko-bulharských a slovensko-bulharských vědeckých a kulturních styků.“ (Rychlík 2000: 196) Bulhaři v návaznosti na zkušenosti s despektem vůči své osobě často mluví o české společnosti jako o silně xenofobní. Češi byli bulharskými občany opakovaně identifikováni jako lidé, kteří cizince nemají rádi (srov. Maxová 2006: 300-301). „*Tam je docela respekt vůči Čechům. Tady je to přesně naopak, že. Češi nejsou moc přátelští k cizincům, zvláště ne k východním národům. Takže s tím jsme se pak tady setkávali často.*“ (žena žijící v Praze, roz. 1948, plážové manželství od r. 1966) „*Moje děti velmi často, teď myslím spíš ten starší syn, který má silný akcent v češtině. Hodně dlouho si nemohl najít práci, i když je vysokoškolák. A byly třeba i takové případy, kdy si šel hledat práci, úplně nějakou obyčejnou, třeba roznášet noviny, že mu úřednice říkaly, že vůbec neumí česky, tak co tam píše, že je Čech. A jako ta slečna pravděpodobně ani neměla takové vzdělání jako můj syn. Ten druhý syn, na něm to není vidět. Někdy si někdo o něm myslí, že je Slovák. Někdy se mu stane, že dá špatný pád nebo tak, ale není to cítit. Ale myslím, že když si o tom někdy povídáme, tak si myslím, že to pro ně nebylo moc lehké. Můj manžel je velmi kontaktní a moc si to k srdci nebere. Říká si: ‚No a co no? Vždyť vědí, že jsem cizinec.‘ Je mu to celkem jedno.*“ (žena žijící v Praze, roz. 1946, studentské manželství od r. 1973)

Jak již bylo řečeno výše, postoj širšího okolí vůči smíšeným manželstvím je také determinován mediálními obrazy. Mediální obraz Bulharů v České republice je dle mediálních analýz často negativní, nejčastějšími tématy, se kterými jsou Bulhaři v tisku a médiích spojováni, jsou nelegální pobyty a také trestná činnost.⁷⁷ Na český

⁷⁷ Dle výzkumu agentury Newon média byli Bulhaři v českých médiích v roce 2008 nejčastěji zmiňováni v souvislosti s prostitucí a následně s nelegální migrací (dostupné na: <<http://www.migraceonline.cz/cz/e-knihovna/medialni-obraz-cizincu-v-cr-v-roce-2008>>).

obraz a představy o Bulharech po roce 1989 vytvořený médii se zaměřuje studie Velička Todorova (1996), která upozorňuje na médii vytvořený přezíravý a negativní vztah k bulharským občanům (Todorov 1996: 58-101). V českém veřejném mínění byl v devadesátých letech tiskem modelován obraz Bulhara ve spojení s kriminálním chováním a trestnou činností, především pak s bulharskou mafií spjatou s krádežemi a prodejem aut, kuplířstvím a bulharskými pokusy o ilegální přechody česko-německých hranic (Todorov 1996: 58-101). „Obecně se Češi na Bulhary nedívají nějak dobře, vždycky se na Bulhary dívají s despektem, zrovna včera jsem to říkal ženě, třeba mluvilo se něco o nějaké mafii, prostitutky a tak, a řeknou... Anebo já nevím, to skipování platebních karet, zrovna minulý týden něco bylo, a byla to organizovaná skupina, ve který byli dva Němci, dva Bulhaři nebo dva Rusové, dva Bulhaři, jeden Čech, tak to řeknou. A včera třeba říkají, zavraždili loni taxikáře, dva nezletilí, kteří byli ze zahraničí, a to byli Němci, to víme, že oni utekli tam z Německa z nějakého výchovného ústavu, z nějaké polepšovny, a zabili taxikáře v Praze. Ale většinou, když je to Bulhar nebo Rumun, tak řeknou, a když je to z jiného státu, tak málokdy to takhle řeknou.“ (muž žijící v Brně, roz. 1955, studentské manželství od r. 1976) Lze odvodit, že nepříznivé reflexe mediálních informací o Bulharech v České republice vytvářejí také negativní obecné postoje širší veřejnosti vůči bulharským občanům.

Bulharští občané jsou často silně nedůvěřiví a českou vstřícnost přijímají velmi ostražitě či si ji vysvětlují jako přetvářku, neboť není doprovázena přirozenou srdečností (srov. Bittnerová a Moravcová 2005: 281). „Některé věci jsem pak časem pochopila, že třeba Bulhaři dávají mnohem jasněji najevo, když jim je někdo nesympatický. I když se to snaží hrát, je to pořád vidět, zatímco u Čechů jsem to hůře odhadovala, že, v té slušnosti, tak jsem si připadala, že mě pořád někdo podráždí. Když jsem si myslela, že jsou nějaké vzájemné sympatie s tím člověkem, tak najednou jsem byla v hrozném šoku, když jsem zjistila, že to tak není. A tyhle odstíny jsem začala mnohem později nějak vnímat. A naopak, naopak u lidí, co jsem si myslela, že jim jsem úplně nesympatická a že schválně se přede mnou baví, že půjdou někam na výlet a tak dále, a mně to přišlo, že mě urážejí, že se přede mnou baví, protože v Bulharsku, když mě někde nechtějí, tak se přede mnou o tom aspoň nebaví, nebo mě pozvou, ale když se o něčem baví a nepozvou mě, tak pro mě je to

taková velká urážka v Bulharsku. Ale tady, když se třeba na vysoké škole někdo o něčem baví a pak najednou řekne: ‚Proč si nepřišla?‘ A já jsem říkala: ‚Dyť jste mě nepozvali!‘ ‚Ale dyť jsme se o tom bavili!‘ A já jsem tím trpěla. Člověk ale takové drobné odstíny nevnímá, nechápe v první chvíli. Tak to byla taková, ani neříkám chyba české mentality jako chyba toho, že člověk to ještě nezná, nechápe to.“ (dcera ze studentského manželství žijící v Praze, roz. 1976) Bulhaři vnímají často české občany jako slušné, ale neupřímné. Proces seznámení se a spřátelení se je tak pro Bulhary vnímán v českém prostředí jako složitý a nelehký.

S přestěhováním do cizí země se může pojit zkušenost migranta, která je obvykle označována pojmem „kulturní šok“. Kulturní šok odkazuje k reakci týkající se přizpůsobení si na nové prostředí a na nové kulturní vzorce, které mohou být při vstupu do nového odlišného prostředí pro aktéra šokující.⁷⁸ Většinou se v případě, kdy se Češky odstěhovaly do Bulharska, jednalo spíše o drobnější rozdíly každodenního života. *„Ne, ne, kulturní šok ne. Fakt, až tak ne. Byly věci, které byly jiné, oni jsou jiné dodneška. Ale že by mně utkvělo v paměti něco, co by mě vyvedlo z míry, to ne. Ne. Nic nebylo takového, že by to bylo tak převratné, ne.“* (žena žijící v Plovdivu, roz. 1960, plážové manželství od r. 1986) Jako kulturní šok například uvedly tři respondentky (Češky, které migrovaly do Bulharska) možnost kouření ve všech veřejných prostorech, a to i uvnitř budov. *„Dříve se kouřilo úplně všude, když jsem sem přijela, tak se kouřilo i na letišti, v mekáči, absolutně všude.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1977, bulharský partner od r. 2003, mají dvě děti) Diference ve způsobu percepce veřejného prostoru a pečování o něj byl obecně respondenty vymezen jako odlišný. Mluvili o českém pečování o veřejný prostor oproti nezvyku dbát o čisté veřejné prostředí v Bulharsku (srov. také Georgieva 2010: 115). *„Co je doma, to je doma, ale za dveřma, to už nezám.“* (žena žijící v Plovdivu, roz. 1964, pracovní manželství od r. 1989) *„Tak víme, jak to vypadá mezi panelákama, tam jsou odpadky, žádné parčíky. Ale není žádný fond oprav. Kdyžtak si to udělá jen jeden, si to opraví. Ale to pak vypadá, jak to vypadá. Veřejný prostor není ničím.“* (dcera ze studentského manželství žijící v Praze, roz. 1976) Pro bulharské občany, kteří

⁷⁸ Kulturní šok je chápán jako desorientace a úzkost, kterou povětšinou zažívají migranti při přesunu do cizí země. Je spojován se ztrátou symbolů a orientace v každodenním životě (Oberg 1960).

přesídlili do Československa, byly mnohdy šokující klimatické podmínky, na které si velmi těžko zvykali. Z tohoto hlediska jim často chybělo teplé podnebí a stěžovali si na dlouhé zimy. *„Jediný šok byl v klimatických podmínkách (...). Z těch klimatických podmínek mě ze začátku hrozně bolely svaly, klouby. Potom si už organismus zvykl. Tam je teplo že.“* (žena žijící v Praze, roz. 1954, pracovní manželství od r. 1990) *„Spíš ho "irituje" počasí, takové počasí jako dnes "irituje" i nás, ale ty lidi z teplých krajů trpí. V tom Krdžali (manžel pochází z Krdžali – pozn. aut.), to Krdžali je bulharsky - bulharsky ne, ale spíš turecky - to znamená víceméně 'Slunečné město'. Tam se skoro nevyskytuje, strašně málokdy se stane, já jsem tam byla půl roku a tam za celý půl rok nezapršelo. Tam se ráno podíváte na oblohu a tam je slunce.“* (žena žijící v Praze, roz. 1944, studentské manželství od r. 1969)

Jedná se však o drobnější rozdíly, které se pak objevují i v dalších kapitolách, jako jsou například odlišné nonverbální projevy, sociální vazby nebo rozdílné vnímání času. Kulturní šok je fenomén, který závisí na šíři rozdílu zdrojové a cílové destinace, a to i ve smyslu urbánní versus venkovské prostředí. Jedna z respondentek odešla z československého urbánního prostředí do bulharské vesnice. Zde se setkáme s velkým rozdílem ve způsobu života: *„No, byly tam takové rozdíly, ale když je člověk zamilovaný, tak to nějak nevnímá. V podstatě já jsem přišla z vily s bazénem do uplácaného domečku bez vody s tureckým záchodem, bez koupelny. No, ale manžel byl strašně hodný a než se měla narodit dcera, tak jsme zavedli vodu do dvora. Pak teda, protože to byla kuchyňka a dva pokojíčky, tak se udělal pro rodiče takový výměnek - pokoj s kuchyní. Postavila se tam koupelna, prádelna, splachovací záchod, samozřejmě. (...) To bylo něco nevídaného, voda ve dvoře. (...) Velmi dobře jsem se adaptovala. Vůbec mi to nevadilo. Já jsem potom za chvíli na to přišla do jiného stavu. Bylo to všechno obtížný, protože se muselo topit v kamnech, zatápět. No, hrozný, ale mně to nevadilo. Tam jsme měli jedny kamínka, s těma jsem topila. Pračka, teda, to byl luxus. Tak se vypraly pleny, vyvařily a ve studený vodě vymáchaly. Já měla rudý ruce, když jsem věšela venku. A nějak mi to nevadilo.“* (žena žijící v Praze, roz. 1948, plážové manželství od r. 1966)

S postojem okolí a volbou místa pro život je také těsně spjata další úskalí smíšeného manželství, které je navázáno na integraci do nového prostředí, tedy na zapojení partnera do nového sociálního prostředí. Migrace a s ní spojený přechod

z jednoho prostředí do druhého, „cizího“, má často za následek přetřhání komunitních pout, ztrátu sociálních sítí a rodinných svazků, což vede i ke ztrátě garantovaných zdrojů a významových systémů. Je nutné se proto adaptovat na nový systém a integrovat se do nového systému, přičemž podstatnou částí integrace je ekonomické zapojení související s uplatněním na trhu práce. Češi, kteří se přestěhovali do Bulharska, neměli problémy se sháněním zaměstnání. Spíše naopak, v bulharské společnosti se kariérně velmi dobře uchytili a vybudovali si kvalitní pracovní pozici. Češky v Bulharsku často pracovaly na velvyslanectví nebo v Českém centru, tedy v českém prostředí. Tato zkušenost, jak samy podotýkaly, jim pomohla vyrovnat se se ztrátou domova a zmírnit subjektivně vnímaný stesk po domově, a to díky práci v českém prostředí byly stále v kontaktu nejen s češtinou, ale i s děním v Československu. „*Tím, že jsem pracovala, tenkrát to bylo ještě Československé středisko, tak jsem říkala, že dopoledne jsem v Česku a odpoledne jdu spát do Bulharska. Já jsem to brala tak.*“ (žena žijící v Praze, roz. 1946, studentské manželství od r. 1974) „*Já jsem chtěla jít někam dělat, tak jsem se sebrala a šla jsem na naše velvyslanectví na obchodní oddělení. Tam jsem se šla zeptat, jestli někoho nehledají, a oni zrovna hledali korespondentku. Já jsem měla státnici z těsnopisu i ze psaní na stroji, a úspěšně, měla jsem hodně úhozů za minutu, asi 280 nebo kolik, a oni potřebovali, že se pořád takhle něco překládalo a diktovalo (...), já jsem pak takhle nastoupila na obchodní oddělení, v jiném prostředí, mluvilo se česky, byla jste neustále mezi Čechy, tak možná i to udělalo hodně, že jsem snášela tu cizinu trošičku jinak.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1946, pracovní manželství od r. 1966) „*Nevím, možná je to tím, že jsem pracovala na velvyslanectví, ale manžel mi říká: ‚Už žiješ víc roků tady v Bulharsku než v Česku.‘ A já říkám: ‚To není pravda, já jsem dvacet čtyři roků pracovala na českém území - teda československém, slovenském, to je jedno, že - na českém území.‘“* (žena žijící v Sofii, roz. 1950, studentské manželství od r. 1972)

Respondenti více než o kulturním šoku jako prvotní zkušenosti s migrací a usídlením v cizí zemi hovoří o jisté sociální izolaci, o samotě, se kterou se setkávali při přestěhování do země partnera. Jedná se o důležitou dimenzi subjektivního vnímání vlastní integrace. Ženy byly často doma na mateřské dovolené, staraly se o malé děti a o domácnost. „*Tak nejhorší ten první rok byla ta samota. Můj muž ráno*

odešel a večer se vrátil.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1949, studentské manželství od r. 1974) „*Tak on jde do práce, vy jste doma. Všichni šli do práce, i jeho rodiče. Tak jste zavřená, že ano.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1948, studentské manželství od r. 1970) Na pocit samoty se pak přirozeně váže i stesk po domově. „*No, chybělo mi všechno. Chyběli mi rodiče, chyběli mi příbuzní, chybělo mi celé Česko a bylo to tu pro mě cizí. I když se ke mně Bulhaři chovali vždycky moc dobře. To si nemůžu stěžovat.*“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1964, pracovní manželství od r. 1989) „*Nejtěžší byl ten stesk po domovu.*“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1946, plážové manželství od r. 1970)

Se steskem po domově souvisí také další problematický aspekt smíšeného manželství a migrace obecně, který je úzce navázán na problematiku percepce domova. Jedná se o fenomén, který lze nazvat „dvojí domov“. Kontext a otázka „dvojího domova“ je konstrukce pojetí domova jako rodiště a jako bydliště.⁷⁹ Migranti, kteří odešli do cizí země, trpí pocitem jistého „vykořenění“. Emigrant pociťuje sounáležitost se dvěma zeměmi - v jedné se narodil, v druhé delší dobou žije. Ale na obou místech je v podstatě cizí a je i vnímán jako cizinec. Když je v cizině, stýská se mu po domovu, když však přijede domů, chce se vrátit a stýská se mu po cizině. „Stesk po domově“ má dvě tváře a dva hlasy. Stesk závisí především na místě, na kterém se jedinec nachází možná už příliš dlouho (Beck 2007: 89). „*Necítím se doma ani v Bulharsku, ale už ani v Čechách.*“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1960, plážové manželství od r. 1986) „*Já nejsem nikde doma.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1948, studentské manželství od r. 1972) „*Když jsem v Čechách, stýská se mi po Bulharsku, a když jsem v Bulharsku, už se těším do Čech.*“ (dcera pracovního manželství žijící v Sofii, roz. 1939) „*No, to je hrozně zajímavé. Vždycky, když jsem jela do Česka nebo jedu do Česka, tak mi je najednou nějak smutno, co se děje v té Sofii, jak to tam vypadá, v té Sofii. Když jsem v Sofii, i v noci se mi často zdá tam o tom mém rodném kraji a vzpomínám a táhne mě to tam. Když něco slyším, co se tam děje, tak mám k tomu vztah, ale moje tchýně vždycky říkala: ‚Holka, víš, kde máš šaty, tam je tvůj domov.‘ A já v Čechách doma už nemám, protože po úmrtí maminky, ona to tušila nějak, že už nebude, tak mě prosila, abych jí zlikvidovala její skříň, tak jsem to*

⁷⁹ Udržování dvou domovů a vztahy, které nás k nim vážou, jsou charakteristické pro teorii transnacionální migrace, kdy se migranti začleňují do nové společnosti a zároveň nadále udržují vztahy se zemí původu.

udělala a zlikvidovala jsem i naše věci, které jsme tam měli s rodinou.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1949, studentské manželství od r. 1973) Sami sebe tak partneři, kteří odešli po uzavření manželství do ciziny, popisují někde „mezi“ a vyjadřují pocit, že už nepatří „ani tady, ani tam“. *„Nejhorší je, že my už se necítíme doma jako doma, ani tady jako doma. Tady jsme cizinci, doma jsme cizinci, a doma je to už všechno ne úplně cizí, ale mimo.“* (žena žijící v Plovdivu, roz. 1946, plážové manželství od r. 1970) *„Přeci jenom v Čechách je člověk narozený, je to jeho mateřský jazyk, prožil tam nějakou dobu, nějaké první lásky, plesy a tak dále. A pak přijde sem a tady si musí nějak vybudovat druhý domov. Tak říkám - u nás doma v Čechách. A největší sranda je, když je třeba nějaký zápas fotbalový a hraje Česko a Bulharsko. Já říkám: ‚Tak co, co teď budeme říkat?‘ A muž říká: ‚No co, budeme řvát naši, naši, a vždycky to někdo vyhraje.‘ Říkám: ‚Správně!‘ To je výhoda.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1965, plážové manželství od r. 1986) *„Doma se cítím i tam, i tady. Protože tady jsem si vybuvovala dům svůj pro svoji rodinu, tudíž se cítím dobře i tam, i tady. Ale tam je to větší domov, tam když přijedu, tak mě to dojímá vždycky. Tak se rozpláču, hlavně na Hradčanech. Když si stoupnu k té zídce a koukám na tu Prahu, nebo v zahradách.“* (žena žijící v Burgasu, roz. 1942, plážové manželství od r. 1967) Významnými událostmi, které zvýrazňují napětí mezi původním a novým domovem, jsou právě návraty domů, které vedou jedince k otázce ohledně vlastního domova. Krátkodobé návraty udržují, ale zároveň oslabují pocity „dvojího domova“. V jednom případě si respondentka, která odešla žít do Bulharska, ponechala symbolicky své příjmení za svobodna: *„Já jsem si ho (příjmení – pozn. aut.) chtěla ponechat, pochopitelně stejně jako státní příslušnost. A on s tím souhlasil, pochopitelně.“* *„Já nejen, že jsem souhlasil, já jsem trval na tom. Já jsem si říkal, že beztak moje žena dělá takovou oběť, že pojede žít do ciziny, tak aspoň kousek toho domova si ponechá tím způsobem. Jako taková malá kompenzace. I když pochopitelně nepatrná proti tomu, že člověk odjede do ciziny.“* (manželé žijící v Sofii, studentské manželství od r. 1969)

Bulharka žijící v Praze popisuje svůj vztah k domovu a stesk po domově následovně. *„Někdy se mi stýská. Ale spíš se mi stýská, já nevím, jako ten stát, teď to jako není, že by se mi chtělo a stýskalo po rodičích nebo tak, protože se vídáme každý den. To už jakoby nahradil ten Skype. Ale jako stýská se mi třeba po tom městě. Tam, kde člověk vyrostl. Místo, kde se narodil. Tak po tom se mi stýská.“*

Každý řekne, jo, ty jedeš k moři, ale kdybych byla tam v nějaké vesnici, bůhví kde, tak by se mi stejně stýskalo, protože každý tady spojuje s tím, že já pocházím z města, kde je moře, tak dobře, ale jako mně se stýská taky po moři, ale jinak, protože sem se tam narodila, vyrostla. To je prostě jako ten, půjdu do města, a ta vůně, všechno mě to vrací do dětství. To je prostě, nevím, prostě jako když pocházíš z nějaké vesnice a tam je třeba smrad z kravína, já nevím, nebo jako z polí. Člověk si na to zvykne a má to rád.“ (žena žijící v Praze, roz. 1977, pracovní manželství od r. 1990)

Domov je pro respondenty často vázán na osoby blízké. Podstatnými faktory pro pocit domova jsou sociální kontakty. *„Každý rok jsem jezdila za rodiči do Čech, ovšem potom, co rodiče zemřeli, již nebyl důvod se vracet.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1939, studentské manželství od r. 1964) *„Když zemřeli rodiče, ztratila jsem v Čechách svůj domov.“* (žena žijící ve Varně, roz. 1936, studentské manželství od r. 1952) *„Stýskalo se mi, dokud byli rodiče. Dokud byli rodiče živi. Na léto jsme jezdili domů vždycky na celý měsíc. Dokud byli rodiče, to se mi moc stýskalo, to jsem jezdila ještě domů, ale když potom rodiče umřeli, už nejedu domů, jedu někam, kam mě to táhne, ale ne domů.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1944, studentské manželství od r. 1967) Jak je zřetelné z výše uvedených výpovědí, označení (ve smyslu lokalizování) a vnímání domova je pro respondenty odlišné, shodují se však v problematičnosti určení domova.

Jednou z praktik smíšených česko-bulharských manželských párů důchodového věku je frekventovaněji a na delší dobu jezdit do rodné země toho z partnerů, který většinu svého života prožil v cizí zemi a je v rámci manželského páru emigrantem. Obecně jedinec, který prožil většinu svého života v cizí zemi, touží po návratu do rodné země na stáří a manželé, kteří jsou v důchodovém věku, si již v rámci svých časových, rodičovských i pracovních možností mohou dovolit trávit delší období na dvou různých místech. *„Já mám do penze ještě velmi daleko, on už ne. Takže spíš uvažujeme střídavě - půl roku tady, půl roku tam. Tam samozřejmě to znám já z doby, kdy jsem byla v Bulharsku. Je to vidět. Naopak když jsme teď tady, že ten domov z dálky vypadá zase útulnější, než když tam člověk přijede. Takže platí to klasické pravidlo: dobře je tam, kde nejsme.“* (žena žijící v Praze, roz. 1956, pracovní manželství od r. 1989) *„My jsme si tam koupili, nám zůstal po rodičích od*

manželky takový byteček a my jsme prodali náš byt a za ty peníze jsme si koupili byteček u moře, úplně malinkatý, u břehu tam u Careva (...), byteček po rodičích nám tam zůstal, takovej jako garsonka, tak to jsme si nechali, protože já se na důchod tam odstěhuju, v zimě tady a na jaře tam.“ (muž žijící v Brně, roz. 1955, studentské manželství od r. 1976) „Občas jako říká, že až budeme v důchodu nebo až on bude v důchodu (...), tak že se na vesnici do Bulharska vrátí.“ (žena žijící v Chomutově, roz. 1965, plážové manželství od r. 1988) Partneri ze smíšeného manželství žijí často na několika místech. Navíc lokace a definice domova může být pro každého partnera odlišná. Vnímání domova je pro každého migranta vždy subjektivní, ať už vnímá existenci dvou domovů nebo žádného nebo ať je kritériem určující domov dimenze sociální, ve smyslu, kde jsou vytvořeny sociální kontakty, geografická (stát, ve kterém žiji, ze kterého pocházím) či časová, tedy místo, kde pobývám většinu času (srov. Rákoczyová a Trbola 2009: 80).

6.5 Jazyk a nonverbální projevy

Jazyková bariéra je jednou ze základních překážek, se kterými se páry s odlišným mateřským jazykem ve svém každodenním životě setkávají, a to především v začátcích soužití. Jazyk ve smyslu lingvistických schopností, popř. bilingvních dovedností, významně ovlivňuje nejen naše vyjadřovací schopnosti v rámci komunikace, ale obecně utváří myšlenky a klasifikuje zkušenosti. Model nevědomého přivlastňování lingvistických analogií – lexikálních a gramatických – se tak promítá do našeho každodenního běžného myšlení (Lucy 1992: 11-67). Především pro migranty je naučení se a pochopení jazyka hostitelské společnosti jedním ze základních adaptačních kroků, které musí v rámci integrace podstoupit. Rozdíly v používání jazyka v rámci smíšené česko-bulharské rodiny jsou značně vázány na to, zda se jedná o manželství definované jako studentské, pracovní či plážové.

Čeští občané z česko-bulharského manželství neměli výraznější problémy naučit se bulharský jazyk. Slovanská příbuznost jazyka jednoznačně ulehčuje minimálně pochopení kontextu. Ani cyrilice, která se v dnešní době může zdát problematická, nedělala československým občanům větší problémy. „*S bulharštinou to nebylo tak strašné. Ve škole jsem se učila ruštinu, uměla jsem psát a číst.*

Bulharština je blízká s ruštinou. Že bych uměla na sto procent, ale měla jsem základ. Uměla jsem azbuku, uměla jsem číst a psát a ta slova jsou tu dost blízká. Máslo, mléko, cukr, základní věci jsou stejné.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1936, plážové manželství od r. 1968) Migranti odcházející do Bulharské lidové republiky v době socialismu znali vždy minimálně základy ruštiny, tedy psali i četli azbukou. Na počátku vztahu u plážových manželství byla většinou společným komunikačním jazykem partnerů ruština. *„Zнала jsem ruštinu, takže aspoň azbuku jsem znala a nebyl to takovej problém naučit se bulharsky.*“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1968, plážové manželství od r. 1987) Budoucí manželky, které již věděly, že se budou stěhovat do Bulharska, chodily také na nejrůznější kurzy nebo se učily alespoň základy jazyka samy doma. *„Já jsem se učila bulharštinu už doma, když jsem věděla, že se přestěhuji, proto jsem pak po příjezdu do Bulharska neměla žádné potíže, i když samozřejmě člověk nerozumí všemu.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1928, studentské manželství od r. 1953)

Významnější lexikální či gramatické problémy v oblasti jazyka zmiňovali respondenti spíše okrajově, ačkoli z lexikální stránky mohou být některé bulharské výrazy lehce zaměnitelné s českými slovy s odlišným významem. Takovým výrazem může být kupříkladu „stol“ označující židli, „godina“ označující rok, či naopak „čas“ znamenající hodinu. *„Mají úplně jiný význam, ano. Jako třeba les, gora. Les česky je les, bulharsky je to hora, gora. Česky hora je bulharsky planina, takže to jsou výrazy úplně odlišného významu, a stejné výrazy.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1926, studentské manželství od r. 1952)

U česko-bulharských partnerských svazků není tedy jazyková bariéra či nedorozumění vnímáno nijak intenzivně. Pověštinou oba partneři z česko-bulharského manželství ovládají oba jazyky – bulharský i český. Lze tedy o nich říci, že jsou bilingvní, tedy že jsou „schopni hovořit o všech možných tématech, a to v obou jazycích“ (Romaine 1999: 62) a dle potřeby přecházet z komunikace v jednom jazykovém systému do systému druhého. Bilingvní schopnost manželského páru je pak charakterističtější pro studentské a pracovní manželské páry, neboť bulharští studenti nebo tzv. gasterbeiteři, kteří působili v Československu, museli ovládat český jazyk na vysoké úrovni. Především Bulhaři, kteří studovali v Československu,

jsou v používání českého jazyka velmi zdatní a jejich jazykové schopnosti lze označit jako bilingvní.

„Manžel studoval několik let v Československu, proto pro něj nebyl problém hovořit se mnou česky, a navíc se občas rád procvičil.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1949, studentské manželství od r. 1977) Navíc studenti, kteří přišli studovat do Čech, měli ještě před zahájením akademického roku povinné kurzy českého jazyka. *„Oni jako cizinci, když přijeli do České republiky, tak jeli do, to se jmenuje Zahrádky, no, a tam rok studovali češtinu, takže tam se naučil česky, on mluvil česky, takže jsme česky mluvili.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1962, studentské manželství od r. 1986) Mnoho manželů se navíc nějakým způsobem angažuje v českém dění, a tak je pro ně znalost češtiny žádoucí a schopnost mluvit česky si udržují z čistě pragmatického důvodu.

I přes bilingvní schopnosti jedinců v česko-bulharském páru je však v rámci domácnosti volba jazyka čistě na rozhodnutí manželského páru a neplatí univerzální vzorec jazykového přístupu. Komunikační jazyk v česko-bulharských rodinách je ovlivněn několika faktory: mírou, do jaké je jedinec schopen hovořit česky nebo bulharsky; typem manželství (studentská/plážová/pracovní); délkou pobytu s bulharskou rodinou v jedné domácnosti; četností české/bulharské konverzace vedené s dětmi apod. *„Většinou funguje pro vnějšího pozorovatele dost komická konverzace mezi námi: já mluvím na manžela česky a on na mě bulharsky.“* (žena žijící v Plovdivu, roz. 1968, plážové manželství od r. 1987) *„Můj manžel Bulhar neuměl česky, doma se nemluvilo česky, tak děti umí jen velmi málo, trochu rozuměly, ale vnuci už ne. Ale když tam (v Československu – pozn. aut.) ty manželé studovali, tak uměli česky, doma mluvili česky, to je něco jiného, tak i jejich děti mluvily česky, ale u nás doma ne. To nešlo, když manžel neuměl česky.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1927, studentské manželství od r. 1950)

S jazykovými rozdíly se také významně pojí rozdíly v neverbální komunikaci a jiné jazykové projevy. Existuje početná sada nonverbálních signálů a projevů, které sdělují významy, někdy i více nežli slova sama, například tón hlasu, intonace, výrazy obličeje (grimasy, úsměv), oční kontakt, pohyb těla (bubnování prsty, krčení rameny) a vzdálenost mezi mluvčími (Romano 2008: 130). Tyto nonverbální projevy rámuji

naši promluvu, jsou pro ni zásadní a mohou vytvářet nečekané bariéry. Nedorozumění vzniká na základě neznalosti jazyka gest mezi mluvčími. I v rámci česko-bulharské komunikace existuje odlišná gestikulace, která má také rozdílné významy. Gladková (2000) celkově k rozdílné gestikulaci Čechů a Bulharů poznamenává, že „bulharská gestikulace se Čechům všeobecně rozhodně zdá frekventovanější (co do četnosti i opakovatelnosti), intenzivnější (možná mnohdy situačně nevhodná), při bližším pohledu možná i variabilnější a z hlediska významu méně jednoznačná“ (Gladková 2000: 106). Ve spojení s rozdílnou gestikulací hovořili respondenti pouze o odlišném přitakávání ve smyslu souhlasu a kroucení hlavou na znamení nesouhlasu, kdy v Bulharsku vertikální kývání hlavou znamená ne (srov. Gladková 2000: 107-108).⁸⁰ Nedorozumění vázané na odlišnou gestikulaci ve smyslu ano-ne však respondenti spojovali s humornými historkami, které se jim děly na počátku jejich pobytu v cizí zemi (kupříkladu v restauracích, v obchodech nebo v dopravních prostředcích). Odlišná gestikulace ve smyslu souhlasu a nesouhlasu není jediným rozdílem mezi bulharským a českým prostředím, ale respondenti zmiňovali pouze tuto (zřejmě také z důvodu všeobecné znalosti tohoto nonverbálního rozdílu). Avšak v Bulharsku se můžeme setkat i s další odlišnou gestikulací a případně gesty, se kterými se v českém prostředí nesetkáme. Například rozdílně může být pochopeno gesto spočívající v mávnutí ruky – v českém prostředí ve smyslu „to je jedno“ nebo „jdi pryč“ může být v Bulharsku pochopeno jako gestikulace ve smyslu „pojd' sem“ (srov. Gladková 2000, Raev 2000).

K jazykovému projevu patří také zvukové jevy jako hlasitost, rytmus a tempo hlasu, které právě v rámci česko-bulharské komunikace byly respondenty označené za odlišné. Nejčastěji zmiňovali informátoři jako výrazně problematickou intonaci či melodii bulharského jazyka v bulharské konverzaci, která je pro české prostředí nezvyklá. „*Bulharská řeč má jiné kadance, je tvrdá, mluví velmi hlasitě.*“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1955, plážové manželství od r. 1977) Bulharština je oproti českému jazyku v použití hlasitější. S vyšší hlasitostí jazyka je spojováno také silnější emotivní

⁸⁰ Gestikulace spojená s vyjádřením souhlasu a nesouhlasu však není „jen“ opačná. Kroucení hlavou jako výraz souhlasu je spíše specifický pohyb hlavou (hlava se otáčí spíše podél horizontální osy), který je podobný českému kinému s výrazem ne. Stejně tak vyjádření negace není pouze přikyvování, ale je dán důraz na posun hlavy směrem nahoru s častým vyslovením souhlásky „c“ (překládáno jako nesouhlasné mlasknutí, v bulharštině známé jako „cakane s ezika“) (srov. Gladková 2000: 107-108).

vyjadřování. „Když jsem ještě neuměla dobře bulharsky, vždy jsem měla pocit, že se Bulhaři hádají či si vyříkávají nějaké problémy. Až když jsem rozuměla, zjistila jsem, že se většinou baví o běžných věcech, jen u toho nezvykle dávají najevo emoce.“ (žena žijící ve Varně, roz. 1959, pracovní manželství od r. 1981) „Proto manžel říká, že když jsem často v bulharském prostředí, tak pak moc často zvyšuju hlas, mluvím agresivně. Prostě mám jiný styl mluvy. Taková agrese, bych řekla. Ten způsob komunikace... Lidí, kteří nás neznají, tak mají pocit, že se hádáme.“ (žena žijící v Praze, roz. 1965, studentské manželství od r. 1986)

Není to jen odlišná dynamičnost jazykového projevu, která překvapovala české migranty, ale také pro české prostředí nezvykle časté tykání či plynulé přecházení z tykání do vykání a naopak, které je v bulharském prostředí zcela běžné. „Byla jsem šokovaná, když jsem šla koupit chleba a přede mnou stál takový sedmdesátiletý dědeček, ale já už jsem trochu rozuměla, takový ty drobnosti. A za pultem byla mladá dívka, dvacet jedna, a ona mu na ‚ty‘ – ‚Co chceš?‘ Já jsem byla šokovaná. Na to jsem si nemohla zvyknout. Na to obracení se k starým nebo cizím lidem na ‚ty‘, to mi hrozně vadilo. I když je to hloupost, taková prkotina, ale tehdy mi to hrozně vadilo. Ne snad ke mně, protože já jsem tenkrát byla, to jsem byla taky ještě mladá, ale k těm starým lidem... To na mě udělalo dojem.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1944, studentské manželství od r. 1967).

Osvojení jazyka u dětí ze smíšených manželství je významným procesem socializace. Děti z česko-bulharských rodin si udržují bilingvní schopnosti, i když u dalších generací se pak znalost jazyka zhoršuje a postupně vytrácí, u třetí generace často zcela mizí. Děti si většinou udržují schopnost hovořit či rozumět česky nebo bulharsky i přesto, že se pohybují především v dominantním prostředí jednoho z jazyků. Významnými determinanty, zda dítě hovoří oběma jazyky svých rodičů, jsou především prostředí, v kterém dítě vyrůstá, vliv příbuzných a skutečnost, zda na ně oba rodiče mluví rodným jazykem. V případě, kdy dominantní jazykové prostředí shoduje s rodným jazykem matky, děti přebírají především tento jazyk a jazyk otce je potlačen a děti ho často neovládají. „Já jsem říkala: ‚Nauč děti bulharsky. Mluv.‘ Nemluvil nikdy. Nikdy, ale když jsme přijeli do Bulharska, tak mluvil i na mne bulharsky.“ (žena žijící v Praze, roz. 1929, studentské manželství od r. 1952) Udržení cizího jazyka u dětí z česko-bulharských manželství je v těchto případech mnohdy

podmíněno pouze návštěvami u prarodičů během prázdnin nebo účastí na některém z kurzů českého nebo bulharského jazyka, pořádaných v rámci organizace krajanského života. *„Doma jsem se ze začátku pokoušela mluvit česky, ale ta čeština s tou bulharštinou si je dost podobná pro ty malé děti a začalo se jim to docela plést, tak jsem s tím přestala, aby mohly mluvit normálně a mohly se vyjadřovat bulharsky, když jdou do té školky tady, a proto jsem je potom poslala na ty dva měsíce do Prahy za mámou, aby si tak nějak nacvičily tu češtinu. Tady jsem je vodila do klubu tři roky na češtinu, aby zvládly taky tu gramatiku trošku a to psaní. Moc toho nezvládly, ale přeci jenom, číst můžou, což je důležité, to psaní ani ne, to ani Češi nezvládnou správně.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1954, studentské manželství od r. 1978)

6.6 Rodina, výchova dětí a genderové role

Rozdíly ve výchově dětí jsou běžným zdrojem konfliktu v každém manželském páru, natož ve smíšeném. Pro většinu česko-bulharských rodin je právě výchova dětí a pojetí rodinných vazeb oblastí častých nedorozumění a případných rozporů. To je dáno hned několika faktory. Jedná se obecně o úroveň hodnotových preferencí, o rodinné stereotypy a chápání výchovy dítěte a o vztah rodiče a dítěte v dané rodině. Právě tyto faktory se obecně ukazují být odlišnými v českém a bulharském prostředí a dle výpovědí respondentů byly odlišné přístupy v a k rodině pro ně jako aktéry silně pocítovaným aspektem.

Češky, které se přistěhovaly za svým mužem do Bulharska, byly často konfrontovány s patriarchální strukturou rodiny se silným zřetelem na descendentní vazby, jež byla charakteristická pro bulharské prostředí ještě před několika desetiletími. Tradiční bulharská rodina je označována jako rodina patriarchálního typu pocházející z agrárního období, kdy populace žila v rustikální rodinné komunitě. Poměrně rozšířený typ rodinného zřízení, charakteristický pro jihovýchodní Evropu a přetrvávající v Bulharsku až do osmdesátých let 19. století, je obvykle definován pojmem „zadruga“ (srov. Todorova 2006).⁸¹ „Zadruga je reprezentována domácností tvořenou několika generacemi monogamních manželství, která žila pod ochranou

⁸¹ Komparativním studiem evropské rodiny a jejím vývojem se zabýval významný antropolog Jack Goody, který se ve své práci (2000) věnuje problematice vývoje rodiny a její problematice typologii i ohraničení.

jedné osoby (hlavou zadrugy byl většinou nejstarší muž). Všichni členové domácnosti pracovali společně, vlastnictví bylo kolektivní a všichni se dělili o zisk ze své práce.“ (Staykova 2004: 158) Karl Kaser (1997) hovoří o typu rodiny, který definuje jako balkánský a který lze v současnosti nalézt v jižním a východním Chorvatsku, Srbsku, Černé Hoře, Bulharsku, Makedonii, Albánii a severním Řecku (1997: 150). Dle Kasera se balkánský typ rodiny řídí dvěma základními principy. První z principů reguluje vztah mezi mužem a ženou, kdy muž má silnější pozici, druhým principem je solidarita a soudržnost celé rodiny, která je vázána určitými hierarchickými principy. Tzv. balkánský typ rodiny, jak je charakterizován Kaserem, má dodnes v Bulharsku značnou, i když nyní již výrazně potlačenou intenzitu. V dnešní době najdeme přísné tradiční rodinné vazby v Bulharsku jen velmi vzácně, a to ve venkovských oblastech, i přesto jsou však jednotlivé přetrvávající elementy patriarchální rodiny v bulharské společnosti patrné dodnes.

V současné době lze v bulharském prostředí vyzorovat zejména princip solidarity a soudržnosti rodiny. I když jsou jednotlivé rodiny dnes ekonomicky separovány, sociálně si jsou stále dosti blízké a někteří prarodiče nadále podporují mladou rodinu i finančně. *„Ve srovnání tady ty prarodiče více pomáhají, je jedno nebo dvě vnoučata a celá rodina se kolem toho třese. Kdežto u nás jsou víc samostatní, ti mladí, snaží se postavit na vlastní nohy a nebýt závislí na těch rodičích. Ale tady se to bere i tak, že ti rodiče musí pomoci, že se musí koupit byt, že se musí postarat o ty vnoučata, takže v tom je rozdíl.“* (žena žijící v Plovdivu, roz. 1964, pracovní manželství od r. 1989). Rodinná pouta rozšířené rodiny jsou mezi příslušníky čistě bulharské či smíšené česko-bulharské rodiny podstatně intenzivnější a pevnější než v průměrné rodině české (Otčenášek 1999: 8, Staykova 2004: 163). *„Já jsem byla v šoku. Báječná rodina. Tam jsou ty vztahy poněkud jináčí, tam jsou sourozenci a potom bratřenci a sestřenice a to je velice blízký vztah, to u nás nemusí být, ale tam si na tom zakládají.“* (žena žijící v Praze, roz. 1925, pracovní manželství od r. 1962) V dnešní době již v Bulharsku neexistuje patriarchální typ rodiny, lze nalézt pouze její atributy a patriarchální elementy, a to spíše ve venkovských oblastech. A i když jsou jednotlivé rodiny ekonomicky separovány, sociálně si jsou dosti blízké a někteří prarodiče nadále podporují mladou rodinu i finančně.

Češky, které se za dob socialismu přivdaly do Bulharska, mají s tradičními vazbami rodiny osobní zkušenost. Sociální blízkost rodin byla navíc silně podpořena bytovou situací v Bulharsku za dob socialismu. Dostat vlastní byt bylo pro novou rodinu prakticky nemožné. Proto většinou celá rozšířená rodina – prarodiče, rodiče a děti, případně další příbuzní - žila pohromadě v jednom bytě v celkem stísněných podmínkách. Tuto praxi mají také Češky, které se provdaly do Bulharska. „*No, protože jsme bydleli těch dvacet let s rodiči, se kterými jsme si ale zaplat'pánbůh rozuměli, nebyly tam konflikty, ale přesto je to ztížený provoz domácnosti. Hodně lidí, hluk, člověk nemůže vždycky pracovat, kdy by chtěl. Ale jinak jsme si rozuměli dobře. Vzhledem k tomu, že jsme tedy bydleli s manžellovým bratrem a s jeho rodiči, tak se mluvilo bulharsky, protože není zrovna vhodné mluvit před nimi jazykem, kterému nerozumí.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1945, studentské manželství od r. 1969) „*To bylo, v obýváku jsme spali, to byl velký třípokojový byt, ale v obýváku jsem byla tedy já, manžel a rodiče jeho, v druhém pokoji byli dva bratři s dvěma manželkami, každý s jedním dítětem, to měli přepažené, a v dalším pokojíku byla babička s dědou, který měli uděláno z koupelny kuchyň, také já jsem musela chodit (...) do těch veřejných koupelen.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1946, pracovní manželství od r. 1966) „*No, šest let (bydleli s rodiči – pozn. aut.). Tenkrát tady nebylo možné sehnat tady volný pronájem, byty ještě nebyly normálně k mání, nebylo možné nic zakoupit, neměli jsme ani ty možnosti.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1954, studentské manželství od r. 1978)

Solidarita rodiny se odráží také v hluboce zakořeněném vědomí, že je rodičovskou povinností vytvořit pro jejich děti lepší životní podmínky (Staykova 2004: 163). V českém prostředí jsou mladí novomanželé a rodiče spíše nuceni postarat se sami o sebe a péče a starost prarodičů je spíše chápána jako bariéra a zbytečná starostlivost, či dokonce jakési „pletení se do věcí, do kterých by se plést neměli“. „*Dost často mi péče tchyně o mé vlastní děti lezla na nervy, ale tak to v Bulharsku prostě chodí a bylo třeba si na tuto starost babičky o její vnoučky zvyknout, i když kolem toho nejdříve proběhla nejedna hádka a rozepře.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1962, studentské manželství od r. 1986) „*Tak já nevím... Hodně mi vadí ty pověry tady. Hlavně to jako tchyně, že nesmí to a nesmí ono, protože by - jak to bylo, že ho někdo uřkne. Já nevím co, oči že musí otřít, aby se mu něco nestalo. A teda*

nemyslím, že ona byla taková v podstatě, ale... Nevím. Že v některých věcech byla zase dost rozumná, nevím, no. Protože to byl vnuk, který žil u nich, tak to někdy přeháněla, no.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1950, studentské manželství od r. 1972) Prarodiče se v Bulharsku starali o vnoučata především v době, kdy rodiče dětí pracovali. Mladí rodiče tak měli možnost věnovat se vlastní kariéře a kariéernímu růstu i během rodičovství. „Sociální normy dovolují prarodičům podílet se na starání se a pečování o jejich vnoučata stejnou měrou jako rodiče. Tím se během výchovy vytváří velmi silný a stabilní emocionální vztah mezi vnoučaty a prarodiči.“ (Staykova 2004: 163) A tento silně emocionální vztah netrvá pouze v období výchovy, ale přenáší se i na období dospělosti. Výpomoc prarodičů s výchovou a starostí o děti, resp. o jejich vnoučata, se pak v budoucnu přirozeně projevuje sociální normou spočívající v pomoci a v péči o rodiče či prarodiče v době jejich stáří.

Často zmiňovaná přehnaná starost o děti v bulharském prostředí přetrvává mnohdy i v jejich dospělosti. Rodiče nezřídka podporují své dospělé děti, byť jsou sami často v tíživé životní i existenční situaci. „*Možná to vyzní dost silně, ale tady rodiče nemají co jíst, ale dětem koupí auto. Rozumíte, takový frapantní příklad.*“ (žena žijící v Burgasu, roz. 1942, plážové manželství od r. 1967) Často je tato starost o děti, respondenty definovaná jako přehnaná a je nazývána jako „kult dítěte“.⁸² Nadměrná starost o děti je jednou z rysových charakteristik bulharského prostředí, která však může být považována za vlastnost negativní (samotnými Bulhary), neboť jsou často podporováni děti starší třicet let, které jsou nezaměstnané, ale jsou doslova vydržovány rodiči z jejich chudobných penzí (srov. Krasteva-Blagoeva 2003: 103). „*No, já jsem je (děti – pozn. aut.) vychovávala po českém vzoru, to jsem si vzala z rodiny, a manželovi rodiče byli to samý. On pochází z podobného rodinného prostředí jako já. Mně osobně tady vadí ten kult dítěte a vždycky mi vadil, protože tady není důslednost, tady není řád, tady uvidíš v létě v deset hodin večer, jak lítají děcka po ulici, což v Česku je výjimka, to se stát nemůže. (...) Vadí mi i to, že se snaží pomáhat dětem i poté, co děti už jsou zaměstnané a mají vlastní rodiny, myslím finančně. A velmi špatně nesou teď to, že ti rodiče jsou chudobní a nemůžou*

⁸² Jedná se o přístup k dětem definovaný přehnaným adorováním, podporou dětí i v dospělosti (a to i finančně) apod.

těm dětem dát. To je pro ně horší, než že oni nemají co do pusy. Ano, to je problém, kult dítěte tady existuje, dost často tady vidíme, že děti jsou nevychovaní, lítají někde, v restauracích křičí, maminky je neokřiknou. Není tady ta stálost ve výchově, to mi vždycky vadilo. A je to dodneška.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1949, studentské manželství od r. 1973)

Stále fungující a přetrvávající model rozšířené rodiny v Bulharsku využívá i rozsáhlejší příbuzenské terminologie, která je na rozdíl od té české rozšířena o několik termínů. S širší příbuzenskou sítí je tak spjat i obsáhlejší terminologický „slovníček pro příbuzenstvo“. V každodenní reálné komunikaci se rodiče ženy nazývají „svekar“ a „svekarva“, rodiče muže jsou „tast“ a „tašta“ a mezi rodiči manželů existuje vzájemný vztah označovaný pojmy „svat“ a „svatja“, které slouží jako příbuzenské termíny referenční i adresné (srov. Antova 2004: 6). V bulharské příbuzenské terminologii se dále - na rozdíl od té současné české - rozlišuje pojmenování strýce, tety, bratranců, sestřenic apod. podle toho, zda jde o mateřskou, či o otcovskou linii. Existuje tak velmi bohatý bulharský příbuzenský slovníček, který používá termíny jako „čičo“, „strinka“, „lelja“, „lelinčo“, „vujna“ a „vujčo“. *„Tady (v České republice – pozn. aut.) je to jedno, jedno jméno pro všechno, tchyně. Ale tam to záleží, jestli je to od muže, nebo od ženy, tady je to jedno. Ale tam je to prostě rozdělené, jestli je to manželka toho bratra, nebo manželka od druhé strany. Je to fakt rozdíl, no. Všechno. To je strašně moc, těch názvů.“* (žena žijící v Praze, roz. 1956, studentské manželství od r. 1980)

Dalším aspektem spjatým se strukturou rodinných vazeb, který je mnohdy označován jako problematický a je ve smíšených manželstvích často analyzován, je vnímání a praxe odlišných rolí muže a ženy v rodině. Prezentace mužů a žen jsou společností často ostře definovány a jsou rozdělené, ať už se týkají úkolů, práce, nebo dokonce prostoru⁸³ (Barbara 1989: 47-57). Genderové role jsou úzce spjaty s idejemi týkajícími se významu manželství, intimity, nutnosti respektu, integrity, vzájemné podpory a s otázkami moci a síly (Romano 2008: 59). U respondentů jsou

⁸³ Příkladem genderového rozdělení prostoru a času může být čas a prostor, který je vyhraněn pouze ženám při koupání ve společných lázních.

rozdílné genderové role vázány především na činnosti a způsoby chování připisované v dané kultuře buď pouze mužům, nebo pouze ženám.

Odlišné rozdělení rolí v každodenním životě, které se váže na gender, reflektují respondenti spíše u rodičů bulharského partnera, tedy u starší generace, která se více řídila již zmiňovanými patriarchálními principy (srov. Kaser 1997). „*Tchán byl takovej starobulhar. Prostě, co on řekl, tak to se muselo stát. S tchámem jsem se já až zas tak moc nebavila, nevycházela jsem.*“ (žena žijící v Praze, roz. 1948, plážové manželství od r. 1966) „*Já myslím, že třeba ta generace mého tchána, manželova tatínka. To byli takový, co řekl, to muselo být. A co on poručil, že bysme vymalovali, je to dobrý, malovat se nebude! Tak u té generace těch jejich synů už tak nebylo. A taky tím, že manželovi rodiče byli na venkově. Tam se to taky bralo úplně jinak.*“ (žena žijící v Praze, roz. 1948, plážové manželství od r. 1966)

Často se ve veřejném mínění o bulharské rodině a o bulharských mužích obecně setkáváme s názorem, že chování bulharských nebo balkánských mužů je machistické. Kaser ve své práci (1997) vysvětluje, že „právě za fasádou machismu je sada pravidel a zvyklostních zákonů balkánské patriarchie, která reguluje genderové vztahy, manželství a rodinu“ (Kaser 1997: 152). „*Řekněme si to, to, čemu říkáme bulharsko-turecké vychování. Manželka musí poslouchat, dost jsme mu (otci – pozn. aut.) to měli za zlé. Byl takový ten macho, hodně machistický. Hodně, hodně. Že by manželka volila při volbách někoho jiného než on, to naprosto nepřicházelo v úvahu.*“ (dcera ze studentského manželství, roz. 1951) „*A já třeba, když jsem tam jezdila s dětmi a měla jsem děti a měla jsem třeba toho Vaška třeba dvouletého, tak dokavad tam byl můj muž, tak všechno dobré, ale jakmile odjel, tak já jsem večer nesměla na krok, anebo... Prostě úplně jinak přistupují k ženě a k muži. Třeba když se popíjí, tak hlavně muži. Tak mě třeba tolerovali, protože já jsem se třeba ráda napila, ale to bylo jen tím, že jsem jakoby z té ciziny a že mě brali trošku jinak.*“ (žena žijící v Praze, roz. 1944, dcera ze studentského manželství)

Rozdíl v odlišném rozdělení rolí ženy a muže v rodině je silně determinován urbánním či venkovským prostředím. Obecně se na venkově přísné rozdělení rolí typické pro muže a pro ženy dodržovalo a dodržuje dodnes, na rozdíl od prostředí urbánního, z něhož pochází většina respondentů. Několikrát se

genderové rozdělení rolí, dle výpovědí respondentek, projevovalo v prostředí přirozeném pro manžela. *„Ze začátku, když jsme šli, klasika, tak to bylo, že šel pan (--), za ním dva kroky paní (---) a táhla ty haranty. To bylo klasické, teda. A to jsem si říkala, tak to teda ne. Opravdu, to jsem. Ale on to tady nedělal, to dělal, když jsme přijeli tam (do Bulharska – pozn. aut.). Ano, to dělal, když jsme přijeli tam, a ještě pak měl takové s pány, že v neděli dopoledne s pány, teda v té době, dneska ty mladí jsou jiní už zase. Ale pánové v neděli dopoledne, vinárna. Ano? A tam, jak bydlí, v Tyče, tak tam teda vinárna, taková ta zahradní restaurace. Tak tam se jako scházeli ti místní pánové, od těch dvaceti do těch sta let asi, a tam vždycky popíjeli. A tam vždycky manžel, to byl zase roztomilý, on opravdu, on byl takový nesmělý, nebo jako, já bych řekla, že byl až trochu až stydlivý možná přede mnou. Já nevím, možná si to tak jenom myslím. No, a to jako, to oni měli takové ty úhybné manévry, že ano. Že ještě se musejí podívat na něco na zahradě třeba, a už byli tam.“* (žena žijící v Praze, roz. 1938, plážové manželství od r. 1964) Genderové rozdělení rolí bylo ještě v době komunismu v Bulharsku patrnější, a to i například u aktivity jako je řízení automobilu: *„V průběhu toho našeho slavného komunismu. Tam vidět ženu, která by řídila auto - to opravdu neexistovalo.“* (žena žijící v Praze, roz. 1925, pracovní manželství od r. 1962)

6.7 Náboženství a slavení svátků

Náboženské rozdíly, i když v mnoha smíšených manželstvích, jež jsou právě definovány na základě odlišné víry, představují největší problematický aspekt, v případě česko-bulharského manželství nehrají významnou roli. To je především dáno faktem, že náboženství za socialismu tvořilo marginální oblast života jedince. I když převážně je partner z bulharského prostředí pravoslavného vyznání a partner z prostředí českého ateista nebo katolík, nikdy tento rozdíl nesehrál významnou roli ve smyslu vyvolání konfliktní situace a nevyvolával požadavek na konvertování. Praktiky spojené s náboženskou vírou byly za komunismu potlačovány, respektive plně odstraněny. Ateistická praxe, resp. potlačení náboženských věr a praktik, charakteristická pro období komunismu byla prostoupena všemi vrstvami sociálního života. Náboženská praxe byla za komunismu potlačována i skrze plánované povinné schůzky (ať už to byla schůze ROH nebo rodičovské sdružení). *„Nejhorší bylo to, když v Bulharsku byly nějaké takové svátky, Velikonoce nebo to. Oni v*

bulharských podnikách jim dali, že mají schůzi ROH nebo takovéhle. To bylo dělané naschvál, sledovali lidi, kdo chodí do kostelu o Velikonocích a takovéhle. To mě nejvíc rozčílilo po roce 1989, když všichni komunisti, co tam tyhle církevní věci potlačovali, tam byli. Tady sice taky, ale tam ještě víc, tam se nesmělo chodit do kostela.“ (žena žijící v Poděbradech, roz. 1941, studentské manželství od r. 1964) „Pochopitelně Vánoce jsme slavili, i když tady byly Vánoce zakázaný. Já jsem třeba schválně vždycky, když dcera byla ještě školačka, tak schválně 24. prosince jsme měli rodičovské sdružení. Ale to už byla doma připravená tabule, všechno hotový. A když jsem se vrátila z rodičovského sdružení, tak jsme měli Ježíška.“ (žena žijící v Burgasu, roz. 1942, plážové manželství od r. 1967) „Za komunistů se to zakazovalo. Dokonce se nepouštělo ani do kostelů.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1948, studentské manželství od r. 1970) „Můj muž má křestní list, takže byl pokřtěný v pravoslavném kostele. Pak celá léta, za jejich totáče i našeho totáče, tak vlastně ani skoro nevěděl, jakého je náboženství. Pak když tam také udělali tu jejich revoluci a tak, tak se začali ti lidé hlásit houfně k té pravoslavné církvi. Takže i tchyně se k tomu vrátila, začali to brát vážněji, chodili snad i do kostela. Ale můj muž ne. S náboženstvím jsme problémy neměli. Protože já jsem sice pokřtěná katolička, ale taky to neberu vážně. Takže s náboženstvím jsme žádné problémy neměli. Ale to spíš proto, že ho nevyznáváme.“ (žena žijící v Praze, roz. 1944, studentské manželství od r. 1969)

Navštěvování kostela, ať už se jedná o navštěvování pravoslavného nebo katolického, nebylo a v současnosti také není svárem v česko-bulharských manželstvích. Bulhaři žijící v České republice chodí do kostela příležitostně, spíše výjimečně, především na svátky jako jsou Vánoce a Velikonoce nebo slavnostní mše. Často Bulhary navštěvovaný pravoslavný kostel v Praze je kostel Sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici (srov. Georgieva 2012: 125). „Ale jelikož oni nějak měli Vánoce pravoslavné nějak jinak tak chodil do té Resslovy ulice do kostela. Oni strašně krásně zpívají, ti pravoslavní při mších. I kněze znal, ten chodil do toho klubu, tak chodil na tyto mše.“ (žena žijící v Praze, roz. 1929, studentské manželství od r. 1952) Pravoslavná identita Bulharů žijících v České republice je často manifestována v předmětech, které se nalézají v domácnostech. V případě pravoslaví to jsou ikony, které jsou přivezeny z Bulharska a jsou posvěceny v pravoslavném chrámu.

Rozdíl v náboženském vyznání se tak manifestuje výlučně ve způsobu udržování některých pravoslavných svátků či tradic, což je velmi úzce navázáno na stravovací rituály vážící se k daným svátkům a k tradicím. Nejvíce se odlišné tradice týkají velikonočních a vánočních svátků, které připadají v obou kalendářích na různé termíny. Pravoslavná církev se řídí juliánským kalendářem, oproti katolické, která přijala gregoriánský kalendář. Dny, na které připadají velikonoční i vánoční svátky, se tak různí. „*Veškeré svátky, o Vánocích, ve školce chodil Djado Koleda, doma chodil Ježíšek. Velikonoce se slavily nadvakrát, protože se ty církve nemohou domluvit, kdy jako budou Velikonoce. Tak je to vždycky posunuté. Tak se slavily Velikonoce dvakrát. Dcera na tom byla dobře. Pořád nevycházela ze slavení.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1945, studentské manželství od r. 1969)

Za socialismu se Vánoce nesměly slavit jako náboženský svátek, ale Češky většinou a často potajmu se svými rodinami slavily tradiční české Vánoce k datu 24. prosince, v lednu pak slavily bulharské Vánoce pravoslavné. Češky žijící v Bulharsku si pro některé produkty, které jsou spojené s Vánocemi, nechaly posílat z Československa, konkrétně to byly kolekce nebo vánoční ozdoby. „*Nejhorší pro mě byly ty první Vánoce, toho šedesátého sedmého, když jsem přijela. V Praze už všechno bylo připravený. A já jsem přijela sem a tady nic, tady stromečky se neprodávaly, ani ozdoby. Nikde nic vyzdobeného. Tak rychle jsem psala a došel mi balíček, poslali mi ozdoby, kolekci, svíčky.*“ (žena žijící v Burgasu, roz. 1942, plážové manželství od r. 1967) „*Vánoce se neslavily z politických důvodů, ne že by se zakazovaly, ale v televizi ani zmínka, stromečky se neprodávaly, kolekce nebyly, ozdoby se neprodávaly. Ale já, když jsem přijela, tak se stromeček našel, naštěstí jeden příbuznej je hajnej, ozdoby jsem měla z domova, kolekci mi mamka poslala, cukroví jsem pekla. Maminka mého manžela udělala bulharský věci a já jsem udělala český – rybu, salát, cukroví a ty naše věci, a od toho roku jsme slavili vždycky česko-bulharský Vánoce.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1942, studentské manželství od r. 1969)

Svátky ve smíšených manželstvích jsou obvykle kombinací svátků bulharských a českých. Časem dochází k jakési modifikaci tradic, a to bez ohledu na to, zda jde o česko-bulharské manželství tvořené ženou Češkou a mužem Bulharem, či naopak. Slaví se tzv. česko-bulharské Vánoce a Velikonoce, slaví se ve dvou různých časech a připravují se české i bulharské pokrmy. Česko-bulharské rodiny si

jinak vybírají ze svátků a tradic ty části, které se jim líbí, ať už to jsou jednotlivé elementy nebo rituální praktiky, bulharské nebo české.⁸⁴ Velmi dobře je znatelná tato česko-bulharská symbióza právě na slavení vánočních svátků. „*Děti dostaly dárky jak na Vánoce, tak potom dostaly i něco na Nový rok, tady se na Nový rok dávaly dárky. A děti šly pak do školy, to nebyly prázdniny, tak se pochlubily, že mají dárek a že k nám chodí jak český Děda Mráz a v lednu pak bulharský Děda Mráz.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1942, studentské manželství od r. 1969) „*Postupně jsem začala slavit bulharské Velikonoce a české Vánoce.*“ (žena žijící ve Varně, roz. 1940, studentské manželství od r. 1964) „*Já to dělám smíšeně, protože kapra nemám ráda, nikdo ho rád nemá, ale bramborový salát dělám. Takže jsem si vytáhla z jedněch a druhých tradic a přizpůsobila.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1954, studentské manželství od r. 1978) „*A jenom to, že teď dělám, že smažím kapra, to mají rádi všichni, kapra s bramborovým salátem. A kromě toho udělám ještě, jak je podle bulharského zvyku, ty papriky plněný, čušky, a plněný ty zelný závitky, postní jako, bez masa, a ještě nějaké ovoce a takové, což je zase podle bulharského zvyku, že by mělo být na stole. Aby to bylo takové smíšené.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1950, studentské manželství od r. 1972) „*Na Vánoce se v Bulharsku jedí jen postná jídla: bob, fazole, kompot ze švestek, dělá se bánice s bílým sirene, zelný listy bez masa, jen s kořením. Musí být celkově sedm bezmasých jídel na Štědrý den.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1960, studentské manželství od r. 1984)

Velikonoce pak převládají v česko-bulharských rodinách většinou ryze bulharské, neboť podle pravoslavné tradice je tento svátek v Bulharsku chápán jako nejvýznamnější a obecně se slavení Velikonoc dle bulharských tradic česko-bulharským rodinám zalíbilo. Typickými projevy pravoslavných Velikonoc jsou jasně červené nabarvená vajíčka⁸⁵, pečení sladkého pleteného pečiva takzvaných kozunaků a natukávání vajíček (často o zdi pravoslavných kostelů). „*Ale já jsem na Velikonoce naše, já jsem si donesla foukané vajíčka a měla jsem kvítečka, ten zlatý*

⁸⁴ „Např. český vánoční zvyk hádání budoucnosti podle vytvarování středu rozříznutého jablka a zároveň s tím i ‚losování‘ štěstíček, která se nalézají uvnitř upečeného bulharského koláče, známého v bulharštině pod názvem ‚banica s kasmety‘.“ (Georgieva 2012: 140)

⁸⁵ Červená barva z vajíček se po nabarvení otírá o dětskou tvář na znamení zdraví.

děšť, doma na okrasu. A barvila jsem i vajíčka. No, a syn mně začal nosit ty vajíčka do školy, protože tady ty Velikonoce, tady se nešlehá jak u nás. Není mrskut, tady na Velikonoce se jí ta vánočka, jako u nás na Vánoce. To se jí tady na Velikonoce, no, a ťukáte si každé ráno na zdraví vajíčkem. Celá rodina ráno zasedne a každý si drží vajíčko. A kdo ho má nejzdravější, tak se říká, že ten je borec. Že ten nejzdravější nebo tak. Tak já jsem vždycky ty vajíčka nabarvila na české i na bulharské. Ale když byl takový velký rozdíl a kluk to donesl do školy a chtěl si s nima... Tak oni se mu děti smály. Tak já jsem Velikonoce přestala dělat. Udělala jsem si jenom doma výzdobu, jako velikonoční, jenom ty foukané vajíčka a vrbičku nebo něco takového, ale začala jsem barvit vajíčka, už jenom kvůli dětem, na bulharské Velikonoce.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1946, pracovní manželství od r. 1966)

Udržení českých a bulharských tradic a jejich vlivu na slavení svátků a rituálů je usnadňován i stálé fungování krajanských spolků, neboť v rámci organizačního života klubů se udržují, zachovávají a předávají české či bulharské svátky z generace na generaci. V Československém klubu TGM v Sofii a v jeho pobočkách ve Varně a v Plovdivu⁸⁶ se udržují české tradice slavení Mikuláše, Velikonoc apod. „*Tady v klubu vždycky slavíme české svátky, ať už pečeme vánoční cukroví a posedíme, nebo malujeme velikonoční vajíčka.*“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1960, plážové manželství od r. 1989) „*A Mikuláš tady není, ale my zase, tím, že já jsem členkou českého klubu, takže nás na Mikuláše vždycky zvali, tak já mám krásné fotky doma, i děti, jak byly malé ještě, tak byly oblečené nějak, a museli tam říct česky nějakou básničku nebo zazpívat, tak Mikuláš a čert, tak věděly, co to je.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1946, pracovní manželství od r. 1966) Bulhaři sdružující se v České republice v krajanských spolcích se obvykle scházejí k příležitosti svátku vína, tj. 14. února na den Trifon Zarezan⁸⁷ či 6. května na tzv. Georgiův den (sv. Jiří). Dle pravoslavného kalendáře se v bulharském prostředí klade velký důraz na oslavy jmenin, které jsou

⁸⁶ V současné době má krajanský Československý klub v Sofii asi 260 členů s českým a slovenským občanstvím, z toho je 195 členů v Sofii. Pobočka Československého klubu T. G. Masaryka v Plovdivu vznikla v roce 1972, tedy o čtyři roky dříve než pobočka ve Varně a v současné době má plovdivská pobočka 25 členů – z toho deset mužů, přičemž muži tvoří novou již třetí a čtvrtou generaci emigrantů. Pobočka ve Varně má o několik členů více, konkrétně 39 členů – z toho jeden muž, přičemž počáteční počet členů byl 58.

⁸⁷ „Trifon Zarezan“ je jako tradiční folklórní akce organizována a pořádána každoročně v Praze sdružením Zaedno.

spojeny s jednotlivými světcí, a právě svátek sv. Jiří je jeden z nejčastěji oslavovaných. „Protože se syn jmenuje Georgi, tak dodržujeme 'Georgiov den', to většinou nějakou takovou oslavu. Ale spíš to dodržujeme, když jsme v Bulharsku.“ (žena žijící v Praze, roz. 1944, studentské manželství od r. 1969) Bulhaři v České republice také ke dni 1. března dodržují vzájemné darování tzv. marteniček jako symbolu štěstí a zdraví.⁸⁸ Tradici darování marteniček převzali v bulharském prostředí také čeští občané. „Třeba zavěšování marteniček, řada Bulharů už to nedělá, ale já si nosím marteničku velice hrdě a nosím jí skutečně jako symbol zdraví a jara a líbí se mi to, mám to ráda.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1949, studentské manželství od r. 1973)

6.8 Strava a rituály vážící se k jídlu a pití

Strava a rituály vážící se k jídlu a pití byly velmi často brány samotnými respondenty za příznačné, co se týče identifikování významných rozdílů v jejich manželstvích. To se netýká pouze toho, co se jí, ale také kdy, kde a s kým se jí. Jídelní návyky jsou bezpochyby kulturně definované, jsou konstruované a sdílené. Často mají navíc migranti v zahraničí právě jídlo, chutě a jídelní návyky asociované se svým domovem. Migranti tak často jídlo chápou jako prezentaci vlastní identity. Praktiky a preference v jídlu vytvářejí stálý rozdíl mezi „tady“ a „tam“. Jídlo a strava jsou pak významnými symbolickými akty sebeuvědomování (srov. Antova 2007: 137-139). Především u Bulharů žijících v České republice je bulharské jídlo významným identifikačním znakem. Tato identifikace bulharské totožnosti je manifestována také v předmětech v česko-bulharských domácnostech, kdy častými předměty jsou bulharské keramické nádoby na pečení (tzv. gjuveče), které však spíše slouží jako dekorace či suvenýry z cest do rodné země.

Pokud jde o to, co se jí a co je považováno za chutné, respondenti samozřejmě poukazují na rozdíly v konkrétních jídelničkách daných zemí. Chuť je významným aspektem kultury jídla, která je chápána jako kolektivní, nikoliv pouze individuální záležitost. „Chuťové preference, konstituované během dětství, jsou

⁸⁸ Marteničky jsou ozdoby ve tvaru panenek a panáčků vyrobené z bílých a červených nití, přičemž bílá barva symbolizuje zdraví a červená barva symbolizuje štěstí a krásu.

hluboce zakořeněny v jedinci, jsou stabilní a dlouhotrvající.“ (Krasteva-Blagoeva 2008: 25) Co se týče specifických chuťových preferencí migrantů z Bulharska v České republice, nejvíce se hovor točil kolem zeleniny, především pak rajčat, kdy ta bulharská jsou označována jako nejchutnější (srov. Krasteva-Blagoeva 2009). „(...) ovoce, zelenina, to vždycky mamku špičkuju: ,To u vás nemáte, že, taková rajčata.“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1964, pracovní manželství od r. 1989)

Další respondenty připomínanou rozdílností je to, že v Bulharsku je obvyklé ke každému jídlu podávat bílý chléb. „Jednu věc měl z Bulharska určitě. Když obědval nebo večeřel, tak i když měl přílohu, tak si bral i chleba. To mi lezlo na nervy. Nutil to i dětem, nutil to i mně. Potom se to odnaučil. Já si nedovedu představit, že když máte rýži, tak abyste si k tomu ládovala ještě chleba. Ale oni to dělají. Já jsem jednou, to jsem tam byla sama, jenom se synem... Ráno jsme jeli na pláž a v poledne jsme šli do restaurace, abych klukovi něco dala. V té restauraci, to bylo v zahradě se slunečníky, chodila jedna číšnice a donesla jeden talíř. Tam seděli u stolu Bulhaři, rodina. Ta číšnice se jich ptala, jestli chtějí chleba. Poněvadž oni věděli, že cizinci ten chleba nejí. A on jí řekl: ,No samozřejmě, vždyť jsme Bulhaři!“ (žena žijící v Praze, roz. 1929, studentské manželství od r. 1952)

Bulharské jídlo a pokrmy je v česko-bulharských rodinách často upřednostňováno a respondenty označováno jako jídlo chutnější. „Skutečně, ta bulharská kuchyně je ze všech možných hledisek příjemnější než česká.“ (žena žijící v Praze, roz. 1955, studentské manželství od r. 1989). Oblíbeným bulharským jídlům v česko-bulharských rodinách jsou pak pečené nebo plněné papriky, saláty s balkánským sýrem, ljutenica, zelné listy, banice⁸⁹ a vepřové maso se zelím. „Nebo vím, že maminka uměla úžasně pečenou papriku na různé způsoby, tak to dělala. Viděla blaho na všech tvářích, nosila to do práce a širší rodině.“ (dcera z česko-bulharského manželství žijící v Praze, roz. 1965). „Takové ty klasiky úplně, ne že bych dělala nějaké kdovíco, teď už totiž - takhle abych řekla - teď už jsem to omezila na to nejjednodušší, asi na čtyři druhy jídel, že ano, to nejjednodušší, džuveč, bob

⁸⁹ Jedná se o slaný závin z listového těsta plněný obvykle balkánským sýrem (tzv. banica se sirene).

čorbu, čušky bjurek a také ajran.⁹⁰ A pak mám tedy ráda, co už jsem dlouho nedělala, to jsou ty zelné listy, různě také, že ano, to je vynikající.“ (žena žijící v Praze, roz. 1938, plážové manželství od r. 1964) „Vařím, částečně jo, třeba teď děláme často tarator⁹¹, to znáte, že jo, holandie je hodně podobná bulharskýmu mlíku, ty papriky plněný sejrem s vajíčkama, papriky opečený, sloupaný, s česnekem, že jo, s olejem, petrželovou natí, zapečený vepřový s tím, se zelím, zalitý rajčatovou šťavou, copak ještě dělám bulharského, jo, banicu, teda slaný ty štrůdly, a ty dělám nejenom jako banicu s tím slaným, dělám to i se zelím zase po česku, se sejrem, se šunkou.“ (žena žijící v Plzni, roz. 1943, pracovní manželství od r. 1966)

Rodiny žijící v České republice obvykle nakupují bulharské jídlo ve specializovaných obchodech⁹² nebo si je osobně vozí či nechávají posílat od příbuzných z Bulharska (včetně zeleniny) (srov. Maxová 2006: 294). Realitu významnosti a specifčnosti chuti bulharského jídla pro migranty, včetně praxe dovážení si bulharského jídla z domoviny, popisuje i Krasteva-Blagoeva (2009), která analyzovala stravovací návyky u bulharských migrantů žijících v Mnichově. „Je to tak, že my, když jedeme z Bulharska, tak vozíme kufry, protože všechno to, co je v Česku, je aj v Bulharsku, ale plno věcí, který jsou v Bulharsku, v Česku nejsou. Já nevím, lukanka, ty jejich filety sazdermy pastermy - to sušený takový telecí, to je něco jako pršut, ale je to bulharský sýr. Olivy, ne bulharský sice, ale řecký, který u nás nekoupíte, takový ty velikánský. Takže my taháme plno věcí, rakiju, já miluju slivovici bulharskou.“ (muž žijící v Brně, roz. 1955, studentské manželství od r. 1976)

Česko-bulharské rodiny žijící v Bulharsku často volí vzorec bulharského stravování, což je ovlivněno dostupností potravin a oblíbeností bulharského jídla u česko-bulharských rodin obecně (viz výše). České ženy v Bulharsku v zásadě vaří z české kuchyně pouze knedlíky, pečou buchty a vánoční pečivo, samozřejmě jsou některá sváteční jídla (viz kapitola 6.7). „Já jsem na Vánoce upekla to naše cukroví,

⁹⁰ Džuveč může mít několik podob, jedná se o směs masa a zeleniny, tradičně vařenou v kamenném kotlíku; bob čorba je bulharská fazolová polévka; čušky bjurek jsou smažené papriky plněné balkánským sýrem; ajran je nápoj vyrobený z jogurtu a vody.

⁹¹ Mléčná studená polévka ze salátové okurky.

⁹² „Chodíme do bulharského obchodu nakupovat. Pro lukanku, pro kaškaval, pro sirene. Do toho obchodu Radosť. Ve Vladislavce. A pro mastiku, přítel ji hrozně miluje.“ (vnučka jedné z respondentek – ženy, která uzavřela česko-bulharské manželství v roce 1964)

to pečou dodneška, i děti pečou cukroví. Já dokonce i dělám naše knedlíky, na páře si děláme. To já jako ty tradice a buchty a koláče, to já dělám pořád. Teď jsem si přivezla mák na makové buchty. A protože tady mák je opium. A tady se mák neprodává, tady prostě je zakázaný mák, to není jako potravina. To je narkotikum.“ (žena žijící v Sofii, roz. 1946, pracovní manželství od r. 1966)

Skrze jídlo a stravovací vzorce se odkrývají další významné rozdílné aspekty česko-bulharských manželství. „Jídlo s sebou přináší i další charakteristiky jedinců: ukazuje rozdíly ve vztahu muže a ženy a jejich role, je významné z hlediska rodiny, náboženství⁹³ a životního stylu.“ (Romano 2008: 40) V případě česko-bulharských manželství se skrze jídlo odkrývají významné rozdíly (1) v pojmání a vnímání času (viz kapitola 6.9) a (2) trávení volného času s blízkými přáteli nebo příbuznými (viz kapitola 6.10).

6.9 Management času

Jak bylo řečeno výše, se způsobem stolování je odhalován další významný rozdílný aspekt v případě česko-bulharských manželství, kterým se ukázal být koncept času a nakládání s ním. Rozdíly týkající se vnímání času a nakládání s ním mohou vznikat ve způsobech trávení volného času a preferencích celkového tempa životního stylu. „Otázka ‚Jak pozdě je pozdě‘ není zodpovězena v každé kultuře stejně a ani pojmu být někde včas není přidělen stejný význam.“ (Romano 2008: 60) Antropolog Edward T. Hall ve své knize *The Dance of Life* o přirozenosti času rozpoznává, že rozdílné kultury a tím i jedinci se pohybují v různých rytmických vzorcích, které jsou charakteristické specifickými vzorci.

Bulharské vnímání času je zaměřeno spíše na přítomnost, obyvatelstvo je pak popisováno jako více laxní, bezstarostní, uvolněnější a méně uspěchané (srov. Maxová 2006: 301). Tento přístup k času můžeme nalézt i v jiných státech jižní Evropy – ve Španělsku se například setkáváme s úslovím „mañana“, v Bulharsku jsou pak obvykle používány sousloví „ima vreme“ (máme čas) nebo „njama problema“ (není problém). „*Na všechno říkají ‚njama problem‘, bez problému, jo,*

⁹³ Bylo debatováno v předchozí kapitole.

všechno bude, a všechno jde pomalu, pomalu.“ (žena žijící v Burgasu, roz. 1942, plážové manželství od r. 1967) Barbara (1989) rozlišuje mezi konceptem času, který je typický pro západní svět, a konceptem charakteristickým pro svět orientální. Západní čas je definovaný jako efektivní, přesný a úhledně zarámovaný v časových programech a harmonogramech. V kontrastu s ním pak stojí čas orientální, který je založen na cyklickém vzorci myšlení (Barbara 1989: 94). Češi jsou v tomto ohledu viděni bulharskými občany jako lidi, kteří velmi plánují, myslí dopředu a v závislosti na tom i berou věci příliš vážně (Maxová 2006: 301).

Rozdílný přístup k managementu času se u jedinců v česko-bulharském manželském páru často projevuje právě ve způsobu stolování a přístupu k jídlu. Češky, které refletovaly tento rozdíl, ho definovaly jako nespíchání a neodbývání jídla. *„Co bylo u nás trošku jiné, protože jsme byli čtyři děti plus tatínek, tak maminka... Ten, kdo přišel ze školy, nebo ten, kdo přišel z práce, tak si sedl a najedl se, kdežto u nich bylo vždycky stolování, vždycky to jídlo, to byl takový svátek, každé to jídlo. Tam se vyprávělo a vždycky to trvalo, v Bulharsku se nejí hned, to se jí aspoň hodinu. Tak to se mi tam strašně líbilo a to jsem si převzala i do mé rodiny. Čili to stolování, vyprávění u stolu, sdílení těch věcí.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1952, studentské manželství od r. 1974) *„Ze začátku třeba... Právě to bylo, jak jsem byla zvyklá v Čechách, třeba je oběd nebo večeře, člověk si sedne, rychle se nají, spěchá do práce zpátky nebo dělá nějaké domácí práce. Kdežto tady tenkrát šli jsme někam na oběd, pomaličku, mezitím si zakouřit. Ze začátku, když jsme chodili, abych se seznámila třeba s kolegou manžela. Tak jsme byli na jedné návštěvě. Měli tam takový salát - když vidím před sebou jídlo, jak jsem byla zvyklá, jsem to snědla. Dali mi ještě jednu, tak jsem to snědla ještě jednou. Když mi přinesli třetí, manžel říká: ‚Víš co, tady to je předkrm, to není jídlo!‘ To je zvyk, prostě zvyk.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1965, plážové manželství od r. 1986) Podobně vypovídá jedna z dalších respondentek. Nespíchání a neodbývání jídla je jednou z charakteristik, kterou se Češky inspirovaly a snaží se jí samy praktikovat ve svých česko-bulharských rodinách. *„Mně se hodně třeba líbí, jak Bulhaři stolují, že neodbývají jídlo, že i když se pije, jsou tam meze. Vždy udělají tak hezky ten stůl. Že to není: ‚Tady máš talíř, tak to rychle sněz,‘ to si myslím, že si udělají čas.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1977, bulharský partner od r. 2003, mají dvě děti)

Tato řekněme bulharská časová indiference ve smyslu rozdílného managementu času je oproti české časové dochvilnosti opakovaně aktéry reflektována také ve způsobu úpravy jízdních řádů veřejné městské dopravy, přičemž bulharská veřejná doprava ne striktně dodržuje jízdní řád. „*Já když jsem sem přijela, tak takové malé věci, jako že nebyly označeny autobusové zastávky. Nejen, že člověk nevěděl, kdy přijede autobus, ale nevěděl který, nevěděl, jestli tam zastaví, vůbec. Třeba z tohoto pohledu, my jsme zvyklí, že máme jízdní řád, a když je tam napsáno, že tramvaj přijede v 8:23, tak přijede v 8:23, možná v 8:24.*“ (žena žijící v Sofii, roz. 1977, bulharský partner od r. 2003, mají dvě děti) „*Cestování třeba tady. Autobusy jezdí pravidelně, na zastávce máte napsáno, v kolik hodin. Takže plus mínus to přijede. V Bulharsku nevíte. Tam je napsáno teoreticky, tam je napsáno, že tato linka, tento autobus jezdí každých pět minut. A to je všechno, co je tam napsáno. Ale to vůbec neodpovídá. Dobře, přijdete tam a uplyne pět minut, a nic, pak dalších pět, dalších pět, a pak přijedou tři autobusy najednou. Takže i to, takové ty úplně běžné každodenní věci jsou stres.*“ (žena žijící ve Středočeském kraji, roz. 1974, pracovní manželství od r. 2008) „*Tady v Brně jsme zvyklí, že prostě přijdu na zastávku a vím, že šalina jede 15:10, tak 15:10 jede, v Bulharsku autobus má přijet 15:30, a on přijede v 16:00 nebo vůbec třeba, hlavně na podzim třeba.*“ (muž žijící v Brně, roz. 1955, studentské manželství od roku 1976)

Výpovědi uvedené výše však také naráží na určitou neorganizovanost a podle českých občanů i jistou nedochvilnost či nedostatek disciplíny v Bulharsku (srov. Krasteva-Blagoeva 2003: 103). Jedná se o určitou povahovou vlastnost, která byla respondenty často reflektována, a to oboustranně. U českých občanů byla často definována zodpovědnost a plánovitost, u Bulharů pak vlastnosti označované jako neorganizovanost, nezodpovědnost, spontaneita a nedochvilnost. „*Já jsem měl dobrou práci, mě si lidi vážili, já jsem byl jinej, protože jsem byl Čech, tak já jsem, zase my Češi jsme zodpovědnější než ty jižní národy, takže já jsem byl v práci zodpovědnej (...), já jsem byl hrozně zodpovědnej, tím se nechlubím, prostě takovej jsem byl, a lidi si mě vážili i na těch vesnicích.*“ (muž žijící v Brně, roz. 1955, studentské manželství od roku 1976) „*Jenomže nejsou dochvilný, nemají sebekázeň, disciplínu. Nejsou moc důslední, hodně slibují, není skutečně. To mi hrozně vadilo, ta nedochvilnost a ten nedostatek samo-disciplíny.*“ (žena žijící v Burgasu, roz. 1942,

plážové manželství od r. 1967) Ne všichni respondenti však vnímají tyto vlastnosti negativně. Některým jsou naopak tyto charakteristiky spojené se spontánním a bezprostředním přístupem k životu sympatické a snaží se osvojit si je a akceptovat je.

6.10 Přátelé a návštěvy

Respondenti v rozhovorech shodně definovali rozdíl v českém a bulharském prostředí, propojující kategorie jak v souvislosti se stravovacími vzorci (jak se jí - ve smyslu managementu času), tak ve vnímání a způsobu trávení volného času. Tato rozdílnost, která se projevuje v každodenním životě a zasahuje významně i do života rodinného, je fenomén týkající se přátel a přístupu ke společenským kontaktům. Jedná se o sociální kategorii návštěv. *„Protože vy víte, že jakmile vám řeknu: ‚Pojďte dál!‘, a někdo vám řekne, že je to na deset minut, tak to nikdy není na deset minut. Za deset minut se ani neusadí, ani nenaladí, a vy víte, že nemáte ty čtyři hodiny. Takže já si myslím, že je to jiný koncept času. My všichni ten čas máme, ale nikdo to v Čechách neřekne.“* (dcera z česko-bulharského manželství žijící v Praze, roz. 1965)

Sociální jev „návštěvy“ je úzce spjat s pojetím soukromí, tedy s pojetím hranice mezi soukromým a veřejným v rámci pravidel chování a komunikačních konvencí.⁹⁴ *„Třeba v Bulharsku je to tak, že se hodně navštěvujeme navzájem a tady lidi se setkávají venku, ne doma. Tady každá rodina má to svoje soukromí. A třeba dokonce i my bydlíme ve čtyřpatrovém domě a máme pod sebou sousedku, která je úplně netolerantní. Vadí jí každý rámus, vadilo jí, že dítě dupe, vadilo jí, když jsme jednou měli návštěvu s dětmi, že se ty děti honily, hrály si, takže já si ani neumím představit, že bychom domů někoho domů pozvali. V Bulharsku se to tak neřeší. Slyšíme se navzájem se sousedy, tady je malé dítě, tam někdo na něco hraje, tam se hádají, ale nějak to neřešíme, i ty návštěvy. Někdo by se cítil třeba obtěžovaný až někdy brzy ráno, když někdo řádil celou noc. Takže tam se navštěvujeme bez nějaké*

⁹⁴ Odlišnosti dvou modelů pojetí soukromí a společenské otevřenosti v prostředí bulharských vysokoškoláků věnují pozornost M. Moravcová a D. Bittnerová (Bittnerová a Moravcová 2005: 277-278).

velké přípravy.“ (žena žijící ve Středočeském kraji, roz. 1974, pracovní manželství od r. 2008)

Jedinci, kteří uzavřeli česko-bulharské manželství, často reflektovali skutečnost, že Bulhaři rádi a hojně tráví svůj volný čas ve společnosti přátel, ideálně ve spojení s jídlem a pitím. Rádi stolují, navštěvují se, povídají si s přáteli u kávy apod. *„Další věc, Bulhaři necestují na dovolenou, já jsem vždycky překvapená, jak Češi vždy v létě někam vyjedou, Bulhaři ne, aspoň co já znám. To je další věc, co registruju. Nebo Češi hodně sportují, jezdí na lyže, na běžky, na kola (...), ale Bulhaři neprovozují sporty. Bulhar si sedne s rakijí nebo na kafe, salata a mluvit a kouřit, nebo doma si sedneme a otevřeme flašku.*“ (žena žijící v Praze, roz. 1956, pracovní manželství od r. 1985) S trávením času společně s přáteli a společenskou komunikací je spjatý také větší důraz na tzv. noční život. *„Tady přijdete kolem čtvrté, páté z práce a tady začíná život, který tady kypí do devátý až desátý, lidi jsou po ulici, zvláště v létě, všude je krásně teplo.*“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1960, plážové manželství od r. 1986) Fenomén odlišného způsobu trávení volného času s přáteli ve formě večerního přátelského posezení s hudbou a tancem a návštěvy tanečních zábav reflektovaly ve své studii o mladých Bulharech studujících v České republice i Mirjam Moravcová a Dana Bittnerová (Bittnerová a Moravcová 2005: 274-275).

Bulharská pohostinnost, společenský život a především vzájemné navštěvování se mezi přáteli a rodinami jsou aspekty, které respondenti často definovali jako významné v rozdílech mezi životem v Bulharsku a České republice. Bulharskou pohostinnost popisuje jedna z dcer z česko-bulharského manželství následovně: *„Tam je ta pohostinnost. Já jsem kdysi dělala pohádky. A vypisovala jsem si ty vlastnosti, takové ty typické pro ten Balkán, a jedna z toho je právě ta pohostinnost. To si myslím, že má větší než tady. Tam jako třeba je to radost, když přijde návštěva, a já tedy se přiznám, že jsem se zařadila mezi Čechy, protože pro mě je to vždycky náročné, ale je fakt, že to umím, že každý, kdo k nám přišel, tak byl u nás rád, a hlavně tam byly neustále otevřené dveře. Děti si tam neustále vodily děti z ciziny. Neustále tam byly nějaké děti, neustále tam byli mladí lidé, prostě moji známí, manželovi známí, že to bylo otevřené jako. A vždycky mě moje babička učila, jako že když přijde nějaká návštěva, tak že člověk musí prostě úplně všechno vyndat z té ledničky a prostě všechno jim nabídnout, ano, a já jsem je opravdu obskakovala,*

že jsem pak úplně padla, ale prostě to tak bylo.“ (žena žijící v Praze, roz. 1944, dcera ze studentského manželství) *„Bulharská pohostinnost je úžasná! Ony se tam ty rodiny scházejí. Já když jsem to tam poprvé viděla, tak jsem byla úplně pař! To byl úžasný sál, všichni tam seděli a já jsem zírala. To byli ti bratřenci, bratročetky a jejich děti...* (žena žijící v Praze, roz. 1925, pracovní manželství od r. 1962) V této výpovědi o bulharské pohostinnosti se také projevuje již definovaný rozdíl v příbuzenských vazbách, které jsou u bulharské strany rodiny často reflektovány jako pevnější, stálejší a více udržované než v Čechách.

Nepozvat někoho domů je v Bulharsku považováno za neslušnost a pro Bulhary je to nepochopitelný, až společensky nepřijatelný jev. Bulhaři žijící v České republice proto často považují Čechy na první pohled za nepřátelské a nesrdečné. *„Řeknu vám jeden příklad, když jsem byl student, tak o patro níž bydlel nějaký kluk. Bydleli jsme tehdy na Jižním Městě u rodičů a o patro níž bydlel nějaký kluk, ke kterému přišla návštěva, jeho kamarád ze školy. Já jsem párkrát šel na nákup a oni hodinu, hodinu a půl si povídali na schodišti. On ho nepozval dál. Což na mě udělalo velký dojem.*“ (muž žijící v Praze, roz. 1958, studentské manželství od r. 1982). V českém prostředí jsou nečekané návštěvy sociálně nemístné a nepatřičné, návštěvy musí být dle společenských konvencí plánované a oboustranně domluvené. *„Velmi se navštěvují. Jo. A musíte si zase zvyknout na to, že u Bulharů je návštěva pro vás vyznamenání. U nás se musíte ozvat, že přijдете v tu a v tu hodinu. Na všechny tyhle drobnosti si musíte zvyknout. Třeba mě to v začátku taky dráždilo. Protože člověk třeba uklízí nebo se koupe a přijde mu kamarádka na návštěvu. Ale ne, na to si zvyknete časem.*“ (žena žijící v Praze, roz. 1946, studentské manželství od r. 1974) Fenomén „navštěvování se“ v Bulharsku však dle výpovědí respondentů v současnosti upadá a není již tak hojný jako v době před rokem 1989. Tato skutečnost je zapříčiněna změnami ve společnosti včetně změn ekonomických. *„Ale tehdy, když jsem tam přijela, tak každou chvíli k nám přišli hosti, kteří nebyli pozvaní vůbec, a to je naprosto normální. Přišel někdo, my jsme měli svůj vlastní program třeba, a přišel někdo s lahví, někdy bez lahve, a naprosto suverénně se do toho bytu vnutil. A mně to tedy ze začátku dost vadilo, pak už jsem si na to taky zvykla, protože co naděláte. Ale to jsem manželovi říkala, že takhle si to nepředstavuji, že alespoň slušností by bylo, že se dopředu ohlásí, řeknou, přijdeme ten a ten den, a člověk už s tím počítá.*

Ale tak to se většinou nekonalo.“ (žena žijící v Praze, roz. 1944, studentské manželství od r. 1969)

„Ono pokud jde o návštěvy, tak se to změnilo tím, že ekonomická situace je dost těžká v posledních dvaceti letech, ale já, co si pamatuji z dětství, tak to vždycky bylo, to neexistovalo, že by někdo přišel na návštěvu a že by se mu řeklo jako v Česku, že přišel neohlášený. To neexistuje. Minimálně vyndají sušenky a udělají kafe nebo nalijí štamprli rakije, ale že by nic nenabídli, to je velká ostuda. Což se v Česku může stát. Nebo že se baví ve dveřích. To, že se stane v Bulharsku, že se začnou loučit a ještě se půl hodiny nebo hodinu u těch dveří loučí, to se může stát, ale že když někdo zaklepe nebo zazvoní, že je neohlášený, pokud extra něco nehoří, tak ta návštěva je vždycky vítaná. Možná se to trochu změnilo, že opravdu jsou lidé více vystresovaní, nejsou tak štedří, ale jinak to bylo takové, že se ohýbaly stoly, to jsou moje vzpomínky na dětství, vždycky, když někdo přišel na návštěvu nebo když jsme někam šli. Tak mi i ta vzpomínka zůstala, pokud jsme nebyli nějaký večer na návštěvě, tak jsme byli v divadle a pak jsme byli v restauraci, nebo jsme my měli návštěvu a ještě během dne některá sousedka se zastavila u mámy, a to bylo pořád. Zatímco tady (v České republice – pozn. aut.) to tak nefunguje, nějak mi to i ze začátku chybělo. Dokonce kolegyně spolužačky jsem musela přesvědčovat, ať za mnou přijedou, a říkali mi, proč se nemůžeme sejít někde v kavárně. A časem jsem si na to zvykla, že to je takové pohodlnější.“ (dcera ze studentského manželství žijící v Praze, roz. 1976)

Ve vzájemném navštěvování se projevuje solidarita, tedy vnitřně pocíťovaný závazek vzájemné pomoci mezi Bulhary. Tato soudržnost zavazuje poskytnout pomoc v podobě otevřenosti k návštěvě příbuzných, známých a přátel, kteří přijedou z domovské země (z Bulharska). Velkorysé přijetí příbuzných a přátel je chápáno jako přirozenost a samozřejmost. *„Takže jako vždycky přijeli nějakí Bulhaři a chtěli, abychom je ubytovali. A to jsme tedy dělali hodně často. A já jsem ještě chodila do práce. My jsme bydleli v rodinném domku. Ale bydleli tam se mnou moji rodiče a ještě moje sestra. Já s tou rodinou. Takže opravdu tam nebylo žádné zbytečné místo. A oni prostě přijeli. A teď třeba jsem nevěděla, ani můj muž, kdo to vlastně je. To byli vždycky příbuzní našich příbuzných. Tak jsem se snažila to zredukovat, jak to šlo. Ale stejně, pokud to byli takhle bližší příbuzní, tak ti u nás běžně bydleli vždycky.*

Když máte zaměstnání a když máte plné ruce práce, máte to malé dítě, tak teď se ještě se starat o hosty a tak, to nebylo moc příjemné.“ (žena žijící v Praze, roz. 1944, studentské manželství od r. 1969) *„To mně právě manžel říkal: 'Byt nemáme velký, ale i kdybychom měli spát na zemi, dveře jsou pro každého otevřené. Nikdo nesmí od našich dveří odejít.' No a taky tam spalo pět, šest lidí. Nic se nedělo. Ale když už tam byla dcera, tak to bylo trošku složitější. Ale vždycky se to dalo vyřešit. A tam taky, v Bulharsku. Když jste potřebovala ubytování, tak vždycky měli pro vás otevřené dveře, jídlo a všechno.*“ (žena žijící v Praze, roz. 1925, pracovní manželství od roku 1962)

Fenomén „navštěvování se“ je manifestací obecného přístupu k přátelům, otevřenosti a zdvořilostní konverzace. Bulhaři žijící v České republice tak silně vnímají českou komunikaci, a to i v situacích anonymního veřejného kontaktu, jako „studenou“ nebo „negalantní“ či „lhostejnou“. V tomto smyslu pak Bulhaři často přirovnávají český způsob komunikace k německé (srov. Bittnerová a Moravcová 2005: 278-281). *„No, pro ni (pro manželku – pozn. aut.) bylo nejtěžší ten vztah těch lidí, že tady lidi jsou, oni Bulhaři mně vždycky říkali, že vy Češi jste Němci. Mě to hrozně uráželo, ale já to vidím, že my jsme opravdu takový německý, my se nechováme moc jako Slovani, že, jak vždycky říkali ‚otevřená náruč slovanská‘, je to pravda, ale jsme takový trochu tam, kde z toho něco nám kápne. Třeba ti Bulhaři jsou opravdu pohostinní, my Češi nejsme tak pohostinní jako oni, i když si to o sobě myslíme, Rusové jsou jiní, Bulhaři jsou jiní, Slováci jsou jiní, je to pravda prostě, my jsme studenější čumáky, a to jí vadilo nejvíc, jo, i mezi lidma, i neupřímnost mezi kolegama třeba, jo, že prostě nejsou takový kamarádští, že to je takový.*“ (muž žijící v Brně, roz. 1955, studentské manželství od r. 1976)

6.11 Přínosy a pozitiva smíšeného manželství

Obecně lze za pozitiva smíšených manželství považovat aspekty, jako jsou tolerance k rozdílnosti, otevřenost a zkušenost s „odlišností“. Výše zmíněná pozitiva získávají výchovou i děti ze smíšených manželství. V mnoha odborných publikacích je míra smíšených manželství užívána v makro měřítku jako indikátor integrace či asimilace. Smíšená manželství jsou v těchto studiích interpretována jako symptom tolerance, vzájemného uznání a jako ukazatel otevřenosti společnosti k etnickým,

náboženským a kulturním „druhým“. Smíšené manželství je pozitivní v ohledech, které přináší samotným aktérům, ale i širší majoritní společnosti. Pro smíšená manželství, resp. pro aktéry smíšených manželství (i pro děti) jsou typické následující kladné charakteristiky: možnost sebezpoznání a seberozvoje skrze nutnost přehodnocovat a definovat vlastní postoje a předsudky; vystavení novým, odlišným, a přitom platným způsobům, jak přistupovat k životu a řešit problémy; prožívání širší variability životního stylu a širší rozhled a světonázor (McFadden 2001: 41, Romano 2008: 179-186, Tseng 1977: 101-103).

Manželské česko-bulharské páry v otázce pozitiv smíšeného manželství opakovaně hovořily o možnosti poznat „jiné“ a o získání prožitků obohacujících jejich vlastní život. *„Víte co? Ono takto. Manželství je dost složitá instituce. Nevím, jestli jste už vdaná, ale tak to možná poznáte. A když to jsou dva, kteří nejsou oba dva jedné národnosti, tak tím je to složitější. A musíte okusit z obou zemí, abyste rozuměla tomu partnerovi. A já jsem velmi ráda za tu zkušenost, kterou mám z Bulharska, protože já dokáži reagovat v různých situacích. Kdybych tam nežila, tak bych to nedokázala. A já jsem tomu ráda a není co řešit.“* (žena žijící v Praze, r. 1946, studentské manželství od roku 1974) *„No, o co mě to obohatilo? Samozřejmě každý nový poznatek je bohatství pro člověka, každý nový poznatek, všechno. I ty kladné, i ty záporné. Prostě člověk se zase dokáže tou zkušeností obrnit proti něčemu, co mu nebylo příjemné. A zase se přizpůsobit něčemu, co schvaluje a co je v rámci dobrého života prostě.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1929, studentské manželství od r. 1952) *„Víte co, já si myslím, že jsem se v tom Bulharsku naučila hodně věcí, které mi slouží tady. A určitě i v Bulharsku mi zase sloužily české věci. Byla to dobrá zkušenost. V každém případě je to lepší, než kdybych tam nikdy nežila. Jestliže chci teda zůstat s tím Bulharem.“* (žena žijící v Praze, roz. 1946, studentské manželství od r. 1974)

Mnoho respondentů charakterizuje svoji zkušenost života ve smíšeném manželství jako možnost poznávat odlišnou zemi a způsob života, kterou by jinak neměli. Respondenti také často kvitují možnost seznámit se s lidmi, které by jinak nepotkali, a prožít něco neobvyklého, exotického. *„Spoustu lidí člověk pozná, co by nepoznal. Zase to není úplně tak hrozné. Má to i přínosné věci.“* (žena žijící v Plovdivu, roz. 1964, pracovní manželství od r. 1989) Poznání „jiného“ přes tak intimní

svazek, jako je manželství, pak nutně vyvolává potřebu vlastní kulturu přehodnocovat a kritizovat. „No, každý kontakt s jinou kulturou vždy člověka obohatí. Řekl bych, že to, že člověk poznává cizí jazyk, literaturu, kulturu, dějiny, tím pádem může mnohem objektivněji posoudit svůj vlastní jazyk, svou vlastní kulturu, svoje vlastní dějiny. To rozšiřuje obzory, to je velmi všeobecně řečeno.“ (muž žijící v Sofii, roz. 1943, studentské manželství od r. 1969) Jako klady smíšeného manželství jsou respondenty označovány rysy, které přispěly k udržení jejich šťastného a dlouhotrvajícího manželství, například oddanost ve vztahu, společné cíle, stejný smysl pro humor, citlivost k potřebám druhého a láska jako hlavní motiv manželství (Romano 2008: 172-3, Walter 1977).

Několikrát se také u respondentů projevují pozitiva smíšeného manželství ve kvitování lidských vlastností partnera, které jsou ale připisovány širšímu okolí (v tomto případě všem Bulharům nebo Čechům). Takto oceňovanými vlastnostmi jsou u bulharského obyvatelstva srdečnost, temperament, otevřenost nebo přátelské chování, u českého obyvatelstva pak spolehlivost a zodpovědnost. „Na Bulharech je pozitivní to, že jsou přátelští, když to říkám, tak to znamená více než Češi, družnější. (...) Více dbají na to, aby byli obklopeni rodinou, přáteli, aby žili kolektivněji. Na Bulharech je pozitivní možná i to, že jsou srdečnější, ale samozřejmě vycházím jen z osobní zkušenosti, porovnávám jen lidi, které znám. Češi jsou uzavřenější, chladnější, takoví inteligentnější, ale té inteligence dokážou i zneužívat. Bulhar je přímočarý, Bulhar, co na srdci, to na jazyku, ostatně já jsem toho dokladem. Češi jsou sofistikovanější, ale rezervovanější.“ (žena žijící v Praze, roz. 1956, pracovní manželství od r. 1985)

Dost často byly jako kladné přínosy smíšeného manželství respondenty označeny velmi pragmatické důvody ve smyslu dobrého a hodného manžela nebo možnosti života u moře. „Takhle na to se hrozně těžce odpovídá, co mi to přineslo, no bezvadného chlapa třeba! Prostě jako nevím, fakt jako nevím přesně, co na to říct.“ (žena žijící v Plovdivu, roz. 1960, plážové manželství od r. 1986) „Tak třeba to výhodné pro nás na tom bylo to, že jsme každý rok jezdili k moři do Bulharska a měli jsme to za pár korun, děti se naučily bulharsky. Děti mají Bulharsko velice rády.“ (žena žijící v Praze, roz. 1944, studentské manželství od r. 1969)

Mnoho sezdaných česko-bulharských manželství skončilo rozvodem. Rozvodovost u česko-bulharských manželství (jak již bylo zmíněno v kapitole 4.3) byla patrná zejména u plážových manželství, kdy se partneři poznali během několika dnů, vzali se, ale vztah nevydržel, neboť prvotní zamilovanost během několika týdnů či měsíců vyprchala. Z celkového počtu 73 respondentů využitých pro účely této práce má šest z nich zkušenost s rozvodem v rámci česko-bulharského manželství. Přesto však mnoho z respondentů hovořilo o známých, kteří také vytvořili smíšený česko-bulharský manželský pár, ale rozvedli se. Důvody, které vedly k rozvodu, mohly být rozličného charakteru. A i když významnou roli v rozvodovosti může hrát skutečnost, že se jedná o smíšený manželský pár, který je vystaven mnoha problematickým aspektům, nejedná se v obecné míře o důvody, které by mohly být kategoricky charakteristické pouze pro česko-bulharská manželství. *„Tak podle toho, jak to kdo vezme. Já si vzpomínám na jednu kolegyni, která byla v Bulharsku, měla Bulhara. Je fakt, že my všichni, co jsme tam byli, jsme se seznámili na studiích. Tahle kolegyně, o které mluvím, tak ta se seznámila někde mimo. A ta už z něj byla na konci tak vytočená, že jenom když na ní sáhl, tak dostala kopřivku. Ale vždyť tady se taky rozvádí každé druhé manželství! Možná jsme měli do určité míry štěstí. (...) Ale kde je ta hranice, kde je ta toleranost, kde je to, proč žijete spolu?“* (žena žijící v Praze, roz. 1946, studentské manželství od r. 1974)

7 ZOBECNĚNÍ NA TÉMA SMÍŠENÝCH MANŽELSTVÍ

Reálné rozdíly mezi partnery ve smíšeném manželství existují a existují i mezi skupinami, ze kterých jedinci pocházejí. Vzdálenosti mezi jedinci jsou objektivní, někdy subjektivní, mohou být evidentní, jemně skryté či potlačené a jsou také závislé na situaci, kdy a kde jsou odhaleny. Může se jednat o rozdílnosti vědomé, ale i docela nevědomé (Barbara 1989: 49). Rozdíly v manželství mohou být determinovány již odlišným rodinným zázemím a odlišnou výchovou. Je tak nutné zkoumat smíšená manželství definovaná skrze kategorii státní příslušnosti podrobně a ze všech možných hledisek, která se nabízejí. Každý nabízený parametr je třeba detailně analyzovat, ať už se jedná o jazykové rozdíly, náboženské rozdíly, rozdíly ve výchově, ekonomické rozdíly či jiné segmenty. Rozdílné složky pak mají různé manifestace, například v kalendáři, ve slavení svátků, ve stravovacích návycích, v managementu času, ve způsobu výchovy aj.

Je zřejmé, že rozdílnosti mezi partnery (a tedy i možnost nárůstu problematických aspektů) se prohlubují v závislosti na daných segmentech: na tom, zda partneři pocházejí z venkovského nebo urbánního prostředí, zda pocházejí z odlišné sociální třídy, zda jsou praktikujícími věřícími anebo zda mají rozdílné vzdělání. Rozdílnosti mezi manželskými partnery se tak rodí již na mikroúrovni, přičemž vše je podmíněno samotnými psychologicko-individuálními charakteristikami jedinců. Indikátory rozdílnosti mohou mít negativní i pozitivní dopady na partnery, kteří žijí ve smíšeném manželství. Odlišnosti v trávení každodenního života, ve způsobu vaření, managementu času a další, které si jedinci do manželství přinášejí, procházejí v manželském životě mnoha modifikacemi, přičemž tyto proměny vytvářejí nové strategie. Rozdílnost ve smíšených manželstvích vytváří nové struktury ve vztazích mezi partnery v rámci souboru praktik, které jsou oba partneři schopni přijmout. Vědomí rozdílnosti přináší do smíšeného manželství respekt k druhému partnerovi (Barbara 1989: 211).

Smíšená manželství jsou také ovlivňována faktory, jako je politická a ekonomická vzdálenost mezi rozdílnými skupinami, respektive aktéry smíšeného manželství, v našem případě tedy politickou a ekonomickou situací v Československu a Bulharsku za socialismu. Politickou a ekonomickou vzdálenost

mezi oběma státy lze ve sledované době, tj. v padesátých až osmdesátých letech, považovat za velmi nízkou. Politická situace v obou státech, jak v Bulharsku, tak v tehdejší Československu, byla obdobná, obě země byly ve všech svých sférách ovlivněny komunistickým systémem a oba státy patřily do tzv. sovětského socialistického bloku. V současné chvíli hrají pro česko-bulharská manželství ekonomické rozdíly významnou roli a značně ovlivňují strategii manželů i rodin (usídlení, případně přestěhování rodin, studium dětí z česko-bulharských rodin v České republice apod.). Navíc jeden z partnerů si uvědomuje, že pochází ze státu, kde je horší ekonomická situace a kde je nedostatek pracovních i studijních příležitostí.

Dva jedinci odlišné státní příslušnosti však mohou mít více společného než rozdílného, především pokud oba kupříkladu pocházejí z urbánního prostředí, mají vyšší vzdělání a podobné profesní zázemí. Ve výzkumu česko-bulharských manželství se ukazuje, že v manželství jsou tyto aspekty více než významné. Vzít si někoho, kdo se narodil v cizině, je proto pro respondenty často mnohem přirozenější než si vzít někoho ze stejného státu, zvláště v případě, že se jedná o jedince, kteří oba pocházejí z urbánního prostředí, mají stejné vzdělání (i stejnou odbornost) a oba byli vychováváni podobně. *„Tyto odlišnosti, bych ale řekl, že nebyly větší než na začátku každého manželského života. Každý přichází z nějakého prostředí, z nějakého rodinného ovzduší, tak byl vychován, tak byl zvyklý, a když přišel do jiného prostředí, pochopitelně si musel na různé věci zvykat.“* (muž žijící v Sofii, roz. 1943, studentské manželství od r. 1969) *„Ne, ne, o tom se nedá vůbec mluvit! O například nějakém česko-bulharském konfliktu. O tom se nedá ani mluvit. Myslím, že to, že prostě jsme se dost dobře sešli s manželem, že jsme si dost podobní a oba dva dost tolerantní. To nám vycházelo v životě, pomáhali jsme si jeden druhému a taky to vydrželo dodnes.“* (žena žijící v Sofii, roz. 1945, studentské manželství od r. 1969) Sociální blízkost partnerů a stejné vzdělání je velmi podstatným znakem pro schválení partnerů širším okolím.

Světové studie ukazují, že jedinci, kteří se většinou žení nebo vdávají do zahraničí, jsou vysoce vzdělaní, profesně spadají do střední třídy a často mají v rodině zkušenosti s kros-kulturním manželstvím (Blau 1977: 49, Breger and Hill 1998: 50, Johnson and Warren 1994, Romano 2008: 96, Whyte 1990: 122).

Vysvětlení spočívá v možnostech seznámení a ve sňatkových preferencích. Jedinci, kteří studují vysokou školu nebo mají obecně vyšší sociální status a žijí v cizině, jsou pod menším vlivem svých příbuzných a původního prostředí a spíše si hledají partnera v rámci majoritní skupiny. Tento fakt se potvrzuje i v případě česko-bulharských sňatků. Navíc partneři, kteří mají vyšší stupeň vzdělání, obvykle spíše vyřeší každodenní problémy snadněji, bez větších rozepří (srov. Barbara 1989: 95.) Smíšená manželství je nutné chápat jako velmi komplexní instituce, jež jsou pod vlivem několika aspektů, jak pod vlivem rozdílného sociálního a ekonomického zázemí partnerů, tak osobnostních charakteristik partnerů obecně. Partneři ze smíšeného manželství jsou sami reflektováni skutečností, že jejich manželství je modelováno příslušným sociálním a rodinným zázemím a že úspěšná či neúspěšná integrace jednoho z partnerů do majoritní společnosti bude determinovat manželské zkušenosti a ve velké míře i úspěšnost a trvání jejich manželství (srov. Barbara 1989: 211-213).

8 ZÁVĚR A SHRnutí

Předložená disertační práce popisuje a pomocí etnologického přístupu analyzuje dosud neprobádané téma česko-bulharských manželství. Významným zřetelem celého textu jsou výpovědi respondentů přinášející osobní zkušenosti, konkrétní životní příběhy a aktérské hledisko partnerů, kteří uzavřeli česko-bulharské manželství. Předkládaná disertační práce analyzuje jak migrační vlny mezi danými státy v historicko-politickém kontextu jako hlavní faktory v produkci smíšených manželství, tak životní zkušenosti a problematické aspekty, které smíšená česko-bulharská manželství přinesla nebo mohou přinášet.

Hlavním přínosem disertační práce je podrobná deskripce česko-bulharských manželství, která byla sezdána v období od konce čtyřicátých do konce osmdesátých let 20. století, v období tzv. socialismu. Od čtyřicátých let probíhaly čilé československo-bulharské vzájemné vztahy pod hlavičkou vzájemné podporované socialistické spolupráce v rámci tzv. východního bloku. Právě rámec státem organizovaných migračních vln a vzájemných mezistátních dohod dal vzniknout mnoha česko-bulharským manželstvím a vytvořil specifickou a svébytnou skupinu česko-bulharských migrantů.

V rámci výzkumu byly zjištěny specifické modely česko-bulharských smíšených manželství, které lze charakterizovat dle způsobu seznámení partnerů, resp. dle typu migrace, která zapříčinila seznámení partnerů. Česko-bulharská manželství lze typologizovat na tzv. studentská, pracovní a plážová manželství. Studentská manželství jsou modelována skrze bilaterální dohody vzdělávacích institucí, které zapříčinily příchod mnoha bulharských studentů na československé univerzity, kteří se během studií seznámili s Češkami, se kterými se později také oženili. Pracovní manželství vznikala na základě pracovní cesty nebo pobytu jednoho z manželů, zejména se jednalo o pracovní cesty bulharských občanů do Československa na základě hospodářských dohod o výměně pracovníků. V rámci protokolu o nábore pracovních sil přijížděli již od konce čtyřicátých let bulharští pracovníci především do zemědělské a později i do průmyslové výroby. Během pobytu v Československu se seznámili s budoucí manželkou a povětšinou se usadili v Československu natrvalo. Plážová manželství vznikala chronologicky nejpozději, především od šedesátých let

20. století v závislosti na rozvoji turistického ruchu. V tomto případě se manželé seznámili na černomořském pobřeží, kdy žena (Češka) odcestovala na dovolenou nebo ozdravný pobyt do Bulharska. Dané typy manželství vykazují společné charakteristické rysy, například časovou linku vztahu před sňatkem, jazykovou praxi partnerů či volbu místa pro život po svatbě.

Disertační práce reflektuje také situaci česko-bulharských manželství po roce 1989, kdy zhoršená ekonomická situace v Bulharsku determinovala strategie česko-bulharských rodin žijících v Bulharsku v té době. Česko-bulharské rodiny po roce 1989 ve velké míře přesídlily do Československa (později České republiky), případně děti z česko-bulharských rodin začaly studovat na českých univerzitách. Špatná ekonomická a sociální situace v Bulharsku v devadesátých letech však také často vedla k rozpadu česko-bulharských manželství. Situace v Bulharsku po roce 1989 dala také vzniknout novým česko-bulharským manželství, které lze definovat jako nová pracovní manželství. Tato nová pracovní manželství vznikla na základě migrace mladých bulharských občanů za lepšími ekonomickými podmínky do západní Evropy.

Identifikační charakteristiky česko-bulharských manželství objasňují a popisují zejména životní zkušenosti a shrnují základní momenty v životě partnera, jenž uzavřel česko-bulharské manželství. Přičemž identifikační charakteristiky česko-bulharských manželství prezentované v práci jsou jisté pravděpodobné varianty, tedy tendence typické pro česko-bulharská manželství, která byla uzavřena za socialismu. Disertační práce v tomto ohledu přináší dosud neznámá fakta týkající se životních zkušeností, problematických aspektů a přínosů smíšených česko-bulharských manželství. Text disertační práce je zaměřen zejména na problematické aspekty česko-bulharských manželství a na jejich zřetele, přičemž jsou reflektovány konkrétní fenomény, které samotní manželé vnímají jako podstatné. Za nejvýznamnější problematický aspekt lze považovat především skutečnost, že se jedná o manžele, kdy jeden z partnerů je migrantem (cizincem) v zemi, kde se partneři usadili. Tento fakt zapříčiňuje problémy, které jsou spjaté s přesídlením do cizí země, integrací a akulturací jednoho z partnerů, včetně vyrovnání se se ztrátou domova a tzv. kulturním šokem. V disertační práci jsou sledovány různé měnící se fáze života jedinců, kteří uzavřeli česko-bulharské manželství: zamilovanost, svatba, novomanželská fáze, rodičovství a i stáří spjaté s odchodem do důchodu. Ačkoliv

detaily a načasování jednotlivých životních fází každého manželského páru se různí, životní zkušenosti z česko-bulharských manželství uzavřených v době socialismu mají velmi podobné charakteristiky.

Významným aspektem smíšených, resp. česko-bulharských manželství uzavřených za socialismu je volba budoucího místa pro život. Volba, kde budou manželé v budoucnu žít, byla výrazně determinována zákony daných států. Především pak tzv. studentská a tzv. pracovní manželství byla v tomto rozhodovacím aktu ovlivněna zákony a restriktivní politikou. Občané byli povinni „budovat socialismus“ ve svém státě a také plnit vojenskou službu, především pokud jim stát přispíval stipendiem na vzdělání v zahraničí. Bulharští studenti se tak museli vrátit do Bulharska a s nimi tak odcházeli i jejich novomanželky (Češky). V práci jsou také zohledněny postoje a reakce rodičů a širšího okolí na uzavřené česko-bulharské manželství, přičemž tyto postoje a reakce jsou často determinovány mediálním obrazem a stereotypy. Obecně lze říci, že českoslovenští občané byli v Bulharsku přijímáni velmi kladně a s respektem, a to v závislosti na kladném obrazu cizinců a Čechů zvláště (především díky významné migrační vlně Čechů do Bulharska po roce 1878). Oproti tomu bulharští občané mají zkušenost s despektem a až xenofobními reakcemi občanů v Československu, a to především po událostech v roce 1968.

Partneři, kteří uzavřeli česko-bulharská manželství, prošli odlišnou socializací a výchovou, která se demonstruje v problematických aspektech a případných konfliktních situacích. Z aktérské perspektivy jsou v práci analyzovány percepce rozdílnosti partnerů. I když nesmírně důležitou roli v každém smíšeném manželství hrají rozdílné osobnosti jedinců a individuálně psychologické aspekty, lze vymezit shodné oblasti, které byly respondenty označovány jako problematické. Jedna ze základních překážek, se kterou se česko-bulharská manželství z hlediska rozdílnosti musela vyrovnat, byla jazyková bariéra a s ní spojeny odlišné komunikační a nonverbální projevy. V disertační práci jsou dále reflektovány zkušenosti partnerů, které se odrážejí v rozdílném sociálním a rodinném jednání. Významně pocíťovanými aspekty ve smyslu rozdílnosti českého a bulharského prostředí byly především odlišné zvyklosti ve výchově dětí, chápání rodinných vazeb a genderových rolí. Další významný fenomén byl definován rozdíl ve slavení svátků, kde se manifestuje odlišné náboženství (křesťanské a pravoslavné). Kromě slavení svátků, kdy česko-

bulharské rodiny často volí strategii jisté symbiózy, nehraje odlišné náboženství významnou roli, což je dáno především faktem, že náboženství za socialismu tvořilo marginální oblast života jedince. Strava a rituály vážící se k jídlu a pití jsou dalšími analyzovanými aspekty česko-bulharského manželství. V tomto ohledu se ukazuje právě jídlo a strava významným symbolickým prvkem sebeuvědomování, především pak z bulharského hlediska. Bulharské jídlo a pokrmy jsou navíc v česko-bulharských rodinách obecně upřednostňovány a označovány jako chutnější.

V případě česko-bulharských manželství se skrze stravovací rituály odkrývají další významné rozdíly v pojmání a vnímání času a trávení volného času s přáteli a příbuznými. Právě v rámci fenoménu trávení volného času lze vymezit rozdílný aspekt českého a bulharského prostředí, a to sociální kategorii návštěv, jež respondenti opakovaně označovali za zásadní. Fenomén „navštěvování se“ je obecně manifestací otevřeného přístupu k přátelům, pohostinnosti a solidarity, jež jsou typické pro bulharské prostředí. Jako pozitiva smíšených česko-bulharských manželství lze v závislosti na analýze definovat přínosy, které přinášejí zejména samotným aktérům. Jedná se o možnost poznat odlišnou zemi, odlišný způsob života a seznámit se s lidmi, které by jinak nepotkali; zároveň však prožít něco neobvyklého a exotického. Analyzované problematické i pozitivní aspekty a životní zkušenosti jedinců, kteří uzavřeli česko-bulharské manželství, jsou v předkládané disertační práci detailně popsány, přičemž jsou především doloženy jednotlivými výpověďmi respondentů.

Disertační práce popisuje a analyzuje specifické situace a zkušenosti, které partneři z česko-bulharského manželství přinášejí, nicméně přináší i zobecnění a abstrakce přenositelné na jiná smíšená manželství. Smíšené manželství je v obecném měřítku nutné chápat jako velmi komplexní instituci, jež je pod vlivem několika zřetelů, jak pod vlivem rozdílného sociálního a ekonomického zázemí partnerů, tak osobnostních charakteristik partnerů obecně.

9 LITERATURA

Amort, Čestmír. 1980. *Dějiny československo-bulharských vztahů*. Praha.

Antova, Svetlana. 2005. „Smesenite brakove meždu Balgari i Slovaci“. In: Krekovičková, E. a Penčev V. (eds.). *Bulhari na Slovensku. Etnokultúrne charakteristiky a súvislosti*: 94-104. Bratislava.

Antova, Svetlana. 2007. *Tuk živeem, tukašen chljab jadem. Etnokulturna identičnost na Balgarite v Slovakija*. Sofija.

Auerhan, J. a Turčín, R. 1930. „Přehled československých zahraničních menšin a krajanských aglomerací“. In: *Krajané v cizině a jejich styky s domovem (ročenka československého zahraničního ústavu)*: 17-32. Praha.

Avruch, Kevin. 1998. „Culture and Conflict Resolution“. USA: Institute for Conflict Analysis and Resolution, George Mason Universtiy. [online]. [cit. 2013-07-24] Dostupné z: < <http://www.eolss.net/sample-chapters/c14/e1-40-01-01.pdf> >.

Barbara, Augustin. 1989. *Marriage across Frontiers*. Clevedon: Multilingual Matters.

Barron, Milton L. 1951. „Research on Inter-marriage: A Survey of Accomplishments and Prospects.“ *American Journal of Sociology* 57: 249-255.

Barth, Fredrik. 1969. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Difference*. Bergen: Universitetsforlaget.

Beck, Ulrich. 2007. *Co je to globalizace? Omyly a odpovědi*. Brno.

Bečvářová, Martina. 2008. „František Vítězslav Splítek (1855-1943) – zapomenutý učitel, matematik, etnograf a spisovatel“. In: *Úloha české inteligence ve společenském životě Bulharska po jeho osvobození*: 185-203. Praha.

Berman, Louis A. 1968. *Jews and Inter-marriage*. New York: Thomas Yoseloff.

Bertaux, Daniel and Kohli, Martin. 1984. „The Life Story Approach: A Continental View“. *Annual Review of Sociology* 10: 215-237.

Bittnerová, Dana a Moravcová, Mirjam. 2005. „Bulharští vysokoškoláci v Praze“. In: *Kdo jsem a kam patřím*: 264-296. Praha: SOFIS.

Blau, Peter M. 1977. *Inequality and Heterogeneity*. New York: Free Press.

Blau, Peter M. and Schwartz Joseph E. 1984. *Crosscutting Social Circles*. Orlando, FL: Academic Press.

Bočková, Helena a Pospíšilová, Jana. 2006. „Bulhaři v Brně. Proměny profesní a etnické minority“. *Český lid* 93: 113-136.

Boguszak, M. and Bozon, M. 1989. „L'Homogamie Sociale en Tchécoslovaquie“. *Population* 44: 198 – 209.

Botev, Nikolaj. 1994. „Where East Meets West: Ethnic Inter-marriage in the Former Yugoslavia, 1962-1989“. *American Sociological Review* 59: 461-80.

Breger, Rosemary and Hill, Rosanna. 1998. „Introducing Mixed Marriage“. In: Breger, R. and Hill, R. (eds.). *Cross Cultural Marriage: Identity and Choice*: 1-32. Oxford: Berg.

Brouček, Stanislav. 1988. „Nad spolkovou činností Čechů a Slováků v Sofii“. *Češi v cizině* 3. Ústav pro etnografii a folkloristiku, ČSAV Praha.

Bustamante et al. 2011. „Intercultural Couples: Coping with Culture-Related Stressors“. *The Family Journal* 2011/19: 155-164.

Cerroni – Long, E. L. 1984. „Marrying Out: Socio – Cultural and Psychological Implications of Inter-marriage.“ *Journal of Comparative Family Studies* 16 (1): 25 – 46.

Čechi v Bulgarija – istorija a tipologija. 1995/1-3. Bohemia klub.

Elliott, Barbara Jane. 2005. *Using Narrative in Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. London: Sage Publications Ltd.

Falicov, Celia J. 1995. „Cross-cultural Marriages“. In: N. Jacobson and A. Gurman (eds.). *Clinical Handbook of Couple Therapy*. 231-246. New York: Guilford.

Fisher-Rosenthal, Wolfram and Rosenthal, Gabriele. 2001. „Analýza narativně-biografických rozhovorů“. *Biograf* 2001/24: 9-20.

García, Dan R. 2006. „Mixed Marriages and Transnational Families in the Intercultural Context: A Case Study of African-Spanish Couples in Catalonia“. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32: 403-433.

Gardev, Kostadin. 2003. *Balgarskite obštnosti v Čechija i Slovakija*. Sofija: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ochridski".

Georgieva, Velička. 1978. „Vlijanie na gurbetčijskoto gradinarstvo varchu bita i kulturata na naselenieto o Tarnovskija kraj“. *Balgarska etnografija* 3: 95-102.

Georgieva, Rummyana. 2010 „Postoj Bulharů k procesu integrace do české společnosti“. In: Bittnerová, D. a Moravcová, M. (eds.). *Etnické komunity – v kulturní a sociální různosti*. 109-125. FHS UK Praha.

Georgieva, Rummyana. 2012. *Bulhaři v Čechách. Kulturní parametry, imigrační proces a společenská integrace v současné době*. FHS UK Praha.

Giddens, Anthony. 1995. *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. London: Polity Press.

Giddens, Anthony. 1999. *Sociologie*. Argo.

Gladková, Hana. 2000. „O řeči gest (Česko–bulharské dorozumění bez slovníku)“. In: *Antropologie dialogu. Souznění a nedorozumění mezi Čechy a Bulhary*. 104-110. Praha.

Glass, David V. 1954. *Social Mobility in Britain*. London: Routledge & Kegan Paul.

Goody, Jack. 1990. *The Development of the Family and Marriage in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Goody, Jack. 2000. *Proměny rodiny v evropské historii. Historicko-antropologická esej*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Gordon, Milton M. 1964. *Assimilation in American Life*. Oxford University.

Hall, Edward T. 1983. *The Dance of Life. The Other Dimension of Time*. Anchor Books, New York.

Havránková, Růžena. 1996. „Mladí Bulhaři v českých městech v 19. století“. *Lidé města 1996/7*: 160-169.

Hejl, František. 1983. „Brno – centrum vysokoškolského vzdělání mládeže jihovýchodní a východní Evropy“. In: Zřídka veselý, F. a Peša, V. (eds.). *Brno mezi městy střední Evropy*: 39-57. Brno.

Hejl, František. 1990. „Bulharští studenti na brněnských vysokých školách po roce 1945“. In: *Československo-bulharské kulturní vztahy. Tradice a perspektivy bádání*: 359-374. Brno.

Heroldová, Iva. 1986. „Vystěhovalectví z českých zemí (Balkán II. – Rumunsko, Bulharsko)“. *Český lid 73*: 45-50.

Hronková et al. (Eds.). 2007. *Kapitoly z minulosti česko-bulharských kulturních vztahů II: antologie komentovaných textů. Češi o Bulharsku a Bulhaři o Čechách od osvobození Bulharska z osmanské nadvlády roku 1878 do počátků 20. století*. Praha - Bulharská kulturně osvětová organizace.

Hrudka, Karel. 1972. *Bulharská lidová republika*. Praha: Nakladatelství Svoboda.

Húsek, Jan. 1936. „Bulharští zelináři v okolí Bratislavy. Etnografická studie“. *Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi 10*: 436-440. Bratislava.

Jakoubek, Marek. 2007. „Osud Vojvodova“. In: *Po petija kem poznanieto*. Eds: Josefa-Dimitrova, Majcharkova. Sofija.

Jakoubek, Marek. 2011. *Vojvodovo: etnologie krajanské obce v Bulharsku*. Brno: CDK.

Jakoubek, Marek. 2012. *Vojvodovo: kus česko-bulharské historie – tentokrát převážně očima jeho obyvatel*. Brno: CDK.

Jakoubková Budilová, Lenka. 2007. „Studium příbuzenství a sociální antropologie“. *AntropoWebzin* 2-3/2007: 117-127.

Jakoubková Budilová, Lenka. 2010. *Vojvodovo, česká vesnice v Bulharsku: Příbuzenství, manželství a dům*. Disertační práce ZČU.

Jakoubková Budilová, Lenka. 2011. *Dědická praxe, sňatkové strategie a pojmenovávání u bulharských Čechů v letech 1900–1950*. Brno: CDK.

Jankowiak, William. R. and Fisher, Edward. F. 1992. „A Cross Cultural Perspective on Romantic Love“. *Ethnology* 31: 149-155.

Jankowiak, W. R. (Eds.). 1995. *Romantic Passion: A Universal Experience?* New York: Columbia University Press.

Johnson, Walton. R. and Warren, Michael D. 1994. *Inside the Mixed Marriage*. University Press of America.

Kalmijn, Matthijs. 1998. „Intermarriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends“. *Annual Review of Sociology* 24: 395 – 421.

Kaser, Karl. 1997. „Family and Kinship in the Balkans: A Declining Culture?“. *Ethnologia Balkanica* 1997/1: 150-155.

Kennedy, Ruby J. R. 1944. „Single or Triple Melting Pot? Intermarriage Trends in New Haven, 1870 – 1940“. *American Journal of Sociology* 49: 331 – 39.

Khatib-Chahidi, J., Hill, R. and Paton, R. 1998. „Chance, Choice and Circumstance: A Study of Women in Cross-Cultural Marriages.“ In: Breger, R. and Hill, R. (eds.). *Cross Cultural Marriage: Identity and Choice*. Oxford: Berg.

Klíma, Stanislav. 1925. *Čechové a Slováci za hranicemi*. Praha.

Kohn, Tamara. 1998. „The Seduction of the Exotic: Notes on Mixed Marriage in East Nepal“. In: Breger, R. and Hill, R. (Eds.). *Cross Cultural Marriage: Identity and Choice*: 67-81. Oxford: Berg.

Konečná, Alena. 1977. „Národnostní homogamie a heterogamie v ČSSR.“ *Demografie* 19/1: 1-10.

Košťák, V a kol. 1974. *Bulharsko*. Institut zahraničního obchodu, Praha.

Král, Jiří. 1936. „Život bulharských zahradníků v okolí Bratislavy“. In: *Zeměpisné práce* 11. Bratislava.

Krasteva-Blagoeva, Evgenija. 2003. „Who Are We? Types of Collective Identities in Contemporary Bulgaria“. *Etnologia Balkanica* 7/2003: 89-106.

Krasteva-Blagoeva, Evgenija. 2008. „Tasting the Balkans: Food and Identity“. *Etnologia Balkanica* 12/2008: 25-36.

Krasteva-Blagoeva, Evgenija. 2009. „Food and Migration: The Case of Bulgarians in Munich.“ *Etnologia Balkanica* 13/2009: 249-268.

Kuo, E. C. Y. and Hassan, R. 1976. „Some Social Concomitants of Interethnic Marriage in Singapore.“ *Journal of Marriage and the Family* 38 (3): 549-558.

Lampe, Philip E. 1982. „Interethnic Dating. Reasons For and Against“. *International Journal of Intercultural Relations* 6: 115-126.

Larsson, Clotye M. 1965. *Marriage Across the Color Line*. Chicago: Johnson Publishing Company.

Leach, Edmund. R. 1955. „Polyandry, Inheritance and the Definition of Marriage“. In: *Man* 55(199): 182-186.

Lee, Sharon M. 1988. „Intermarriage and Ethnic Relations in Singapore“. *Journal of Marriage and the Family* 50 (1): 255—65.

Loučimová, Bohumila. 2006. *Psychologické aspekty interkulturních partnerských vztahů*. Diplomová práce. Praha: FF UK.

Lu, H. and Wong, R. 1998. „Cohort Trends in Educational and Ethnic Intermarriage of Taiwan“. In: *Proceeding of the Conference on Social Stratification and Mobility: Newly Industrializing Economies Compared*. Taipei: Academia Sinica.

Lucy, J. A. 1992. *Language Diversity and Thought. A Reformulation of the Linguistic Relativity Hypothesis*. Cambridge University Press.

Markoff, Richard. 1977. „Intercultural Marriage: Problem Areas“. In: Tseng, McDermott, Marezki (Eds.) *Adjustment in Intercultural Marriage*: 51-61. University of Hawaii.

Maxová, Zuzana. 2006. „Etnická identita bulharských teenagerů žijících v České republice“. In: Bittnerová, D. a Moravcová, M. (eds.). *Etnické komunity v české společnosti*: 268-317. FHS UK Praha.

McFadden, John. 2001. „Intercultural Marriage and Family: Beyond the Racial Divide“. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families* 9 (1): 39-42.

Merton, Robert K. 1941. „Intermarriage and Social Structure: Fact and Theory“. *Psychiatry* 4: 361-374.

Michajilová, Katia. 2007. „Stereotipi za Polša i poljacite sred balgarite v Polša“. *Slavia Meridionalis*, 7: 183 – 206. Warszawa: Slawistyczski Osrodek Wydawniczy.

Mikovcová, Alena. 1983. „Bulharští studenti na brněnských vysokých školách mezi dvěma světovými válkami“. In: Zřídka veselý, F. a Peša, V. (eds.). *Brno mezi městy střední Evropy*: 58-60. Brno.

Minčev, Emil. 2011. „Dějiny Čechů a Slováků v Plovdivu“. In: *Češi a Slováci v Plovdivu 2/2011*: 8-15. Univerzita Pardubice.

Monden, W. S. and Smits, J. 2005. „Ethnic Inter-marriage in Times of Social Change: The Case of Latvia“. *Demography* 42/2: 323-345.

Moravcová, Mirjam. 1990. „Počátky působení bulharských zahradníků v českých zemích.“ *Les Études balkaniques tchécoslovaques* 8: 111-153. Praha.

Moravcová, Mirjam. 1992. „Česká etnografie v Bulharsku po roce 1945“. In: *Práce z dějin slavistiky sv. XV*: 183-207. Praha.

Motejlová-Manolová, Marija. 2003. *Ukotvené stíny*. Praha-Sofia.

Novotný, Lukáš. 2003. „Role sociální a národnostně smíšené rodiny ve světle aktuálního výzkumu o německé menšině v České republice“. In: *Sociálně a národnostně smíšená rodina v českých zemích a ve střední Evropě od druhé poloviny 19. století do současnosti*: 177-186. Opava, Slezské zemské muzeum.

Novotná, Hedvika. 2003. „Debata o česko-německých smíšených manželstvích na stránkách týdeníku Dnešek v letech 1946 a 1947“. In: *Sociálně a národnostně smíšená rodina v českých zemích a ve střední Evropě od druhé poloviny 19. století do současnosti*: 206-210. Opava, Slezské zemské muzeum.

Oberg, Kalervo. 1960. „Culture Shock: Adjustment to New Cultural Environments“. *Practical Anthropology* 7: 177–182.

Otčenášek, Jaroslav. 1999. „Imigranti z Bulharska v ČR (po roce 1990)“. [online]. [cit. 2012-11-23] Dostupné na: <<http://www.cizinci.cz/clanek.php?lg=1&id=131>>.

Pelikán, Jan. 1992. „Jednání o nábore bulharských zemědělských dělníků na práci v Československu“. In: *Práce z dějin slavistiky sv. XV*: 209-223. Praha.

Penčev, Vladimir. 1994. *Bulgaro-češki folkloristični kontakti prez Vezraždaneto (60-te a 70-te g. na XIX v.)*. Sofija: Un. „Sv. Kliment Ochridski“.

Penčev, Vladimir. 2001. *Paralaks v ogledaloto*. Sofija: Heron Press.

Penčev, Vladimir. 2004. „Typologija na balgarskite obštosti v čudzina“. In: *Savremenata sociokulturna situacija i problemat za obštostite*: 56-64. Varna.

Penčev, Vladimír. 2005. „Balgari v slovaška sreda – etnokulturni kodove na vzamodejstvjata“. In: Krekovičková, E. a Penčev V. (eds.). *Bulhari na Slovensku. Etnokultúrne charakteristiky a súvislosti*: 69-76. Bratislava.

Penčev, Vladimír. 2006. „Tempus edax rerum, aneb O minulosti a současnosti vojvodovských Čechů“ in: *Neco Petkov Necov: Dějiny Vojvodova*. Ed. M. Jakoubek, T. Hirt. Plzeň.

Penčev, Vladimír. 2009. „Za českata invazija v Balgarija sled osvoboždenieto. Tipologija na migracioniite dviženija i charakteristika za českata obštosť u nas“. In: *Čechi v Balgarija. Roljata na češkoto prisastvie v Balgarskoto nacionalno vazražđane*: 193–200. Sofija.

Penčev, Vladimír. 2012. *Po serpentínách sebezpoznaní a poznání toho druhého. Češi a Slováci v Bulharsku, Bulhaři v České republice*. FHS UK v Praze.

Podolák, Ján. 1987. „Tradičná organizácia kolektívnej práce u bulharských zahradnikov na Slovensku“. *Zborník Slovenského národného múzea 81. Etnografia 28*: 103-141.

Průcha, Jan. 2010. *Interkulturní komunikace*. Grada Publishing: Praha.

Rabušic, Ladislav. 2001. Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě. Praha: Sociologické nakladatelství.

Raev, Ivan. 2000. „Paralingvistické aspekty česko-bulharského dialogu“. In: *Antropologie dialogu. Souznění a nedorozumění mezi Čechy a Bulhary*: 111-118. Praha.

Rangelova, Rossitsa and Vladimirova, Katya. 2004. „Migration from Central and Eastern Europe: the Case of Bulgaria“. *South-East Europe Review 3*: 7-30.

Riessman, Catherine K. 2002. „Narrative Analysis“. In: *The Qualitative Researcher's Companion*. Thousands Oaks CA.

Roberts, Brian. 2002. *Biographical Research*. Buckingham: Open University Press.

Rohrlich, Beulah F. 1988. „Dual-Culture Marriage and Communication“. *International Journal of Intercultural Relations* 12: 35-44.

Romaine, Suzanne. 1999. „Early Bilingual Development: from Elite to Folk“. In: Guus E. and Ludo V. (Eds.). *Bilingualism and Migration*, 61-73.

Romano, Dugan. 2008. *Intercultural Marriage. Promises and Pitfalls*. Yarmouth, Maine: Intercultural Press.

Rychlík, Jan. 2000. *Dějiny Bulharska*. NLN Praha.

Rychlík, Jan. 2005. „Migrácia Bulharov do Československa a na Slovensko v rokoch 1945-1968, ich právne postavenie a pokusy o ich repatriáciu“. In: Krekovičková, E. a Penčev V. (eds.). *Bulhari na Slovensku. Etnokultúrne charakteristiky a súvislosti*: 22-43. Bratislava.

Rychlík, Jan. 2007. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848 – 1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Rychlík, Jan. 2012. *Devizové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Rychlík, Penčev, Kouba. 2010. „Česko-bulharské vztahy“. In: Hladký, Ladislav a kol. (eds.). *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy*: 225-252. Historický ústav, Praha.

Saková, Tereza. 2009. „Mediální obraz cizinců v ČR“. [online]. [cit. 2013-07-20] Dostupné na: <<http://www.migraceonline.cz/cz/e-knihovna/medialni-obraz-cizincu-v-cr-v-roce-2008>>.

Sarbaugh, L. E. and Asuncion-Lande, Nobleza. 1983. „Theory Building in Intercultural Communication“. In: Gudykunst, William B. (eds.). *Intercultural Communication Theory. Current Perspectives*: 45-60. Sage Publications, London.

Schnitter, Maria. 2011. „Krátký životopis Josefa Schnittera“. In: *Češi a Slováci v Plovdivu 2/2011*: 15-18. Univerzita Pardubice.

Schütze, Fritz. 1999. „Narativní interview ve studiích interakčního pole“. *Biograf (20)*: 33-51.

Siwek, Tadeusz. 2003. „Smíšená manželství Poláků v Česku v historické a geografické perspektivě“. In: *Sociálně a národnostně smíšená rodina v českých zemích a ve střední Evropě od druhé poloviny 19. století do současnosti*: 54-60. Opava: Slezské zemské muzeum.

Skupnik, Jaroslav. 2010. *Antropologie příbuzenství. Příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon).

Sorell, Emily. 2005. „Romantic Love and Marriage: An Analysis of the Concept and Functionality of Romantic Love as a Marital Stabilizing Agent“. *Nebraska Anthropologist* 9: 16-25.

Spickard, Paul R. 1989. *Mixed Blood. Inter marriage and Ethnic Identity in Twentieth-Century America*. Madison: University of Wisconsin Press.

Statelova, Rosemary. 2000. „Opit za osmisljane na češkija prinost kam balgarskata kultura v kraja na XIX i načalato na XX v. ili Čechite v Balgaria: Zašto?“. In: *Kulturnata integracija meždu čechi i balgari v evropejskata tradicia*. Sofia.

Staykova, R. 2004. „The Bulgarian Family: Specifics and Development from Liking in The Village Square to Love in the 'Chat'“. In: Michaela R. (eds.). *Families in Eastern Europe. Contemporary Perspectives. In: Family Research 5*. Elsevier New York.

Stone, Linda. 2010. *Kinship and Gender*. Philadelphia: Westview Press.

Strohsová, Klára. 2012. „Migrace Čechů do Bulharska – tzv. 'česká invaze'“. *AntropoWebzin 1/2012*: 33-37 .

Tkadlecová, Tereza. 2010. *Vývoj turismu na Černomořském pobřeží Bulharska*. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice.

Todorov, Veličko. 1996. „Český obraz Bulharska a Bulharů (1992-1994)“. *Lidé města 1996/7*: 58-101.

Todorova, Maria. 1997. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.

Todorova, Maria. 2006. *Balkan Family Structure and the European Pattern. Demographic developments in Ottoman Bulgaria*. Budapest, New York: Central European University Press.

Trošev, Konstantin. 2006. *Antonín Novák, 1860-1945*. Slavena Varna.

Tseng, Wen Shing. 1977. „Adjustment in Intercultural Marriage“. In: Tseng, McDermott, Maretzki (eds.) *Adjustment in Intercultural Marriage*: 93-103. University of Hawaii.

Urban, Zdeněk. 1957. *Z dějin česko-bulharských kulturních styků*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd.

Urban, Zdeněk. 1990. „Studium Bulharek v Praze (od r. 1878) a jeho význam v dějinách česko-bulharských kulturních vztahů“. In: *Práce z dějin slavistiky XIV*: 127-146. Karlova Univerzita Praha.

Vaculík, Jaroslav. 1983. „Bulharští Češi a jejich reemigrace v letech 1949-1950“. *Český lid 70*: 82-85.

Vaculík, Jaroslav. 2002. *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno.

Vaculík, Jaroslav. 2009. *České menšiny v Evropě a ve světě*. Libri Praha.

Vařeka, Josef. 1990. „Češi v Bulharsku.“ *Český lid 77/2*: 81-88.

Veselá, Renata a kol. 2003. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia.

Walter, Char F. 1977. „Motivations for Intercultural Marriage.“ In: Tseng, McDermott, Marezki (eds.) *Adjustment in Intercultural Marriage*: 93-103. University of Hawaii.

Whyte, Martin K. 1990. *Dating, Mating and Marriage*. New York: Aldine de Gruyter.

Zeman, Pavel. 2012. *Působení českých učitelů ve Východní Rumélii v letech 1878-1885*. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně.

Ziegenfuss, Vladimír. 1966. „Národnostní smíšenost manželství.“ *Demografie* 8/1: 28-35.

Zlateva, Anka. 2008. „Vladimir Sis i belgaro-českite otnošenija ot 20-30-te godini na XX vek.“ In: *Úloha české inteligence ve společenském životě Bulharska po jeho osvobození*: 204-219. Praha.

Žáček, Václav. 1962. „Vasil D. Stojanov v Čechách (1858-1868)“. In: *Československo-bulharské vztahy v zrcadle staletí*: 49-87. Československá Akademie věd Praha.

Želeva-Martins, Dobrina. 2009. „Čechi – strojitelé na nova sledosvoboždenska Balgarija. In: *Čechi v Balgarija. Roljata na češkoto prisastvie v Balgarskoto nacionalno vazražđane*: 117-136. Sofija.

10 SUMMARY

This doctoral thesis describes and, using ethnological approaches, analyzes the new and so-far unexplored topic of Czech-Bulgarian marriages. The aim of this doctoral thesis is to use an ethnological approach in describing and interpreting Czech-Bulgarian marriages that have taken place in the period starting in the 1940s up to the end of the 1980s, often more simply put as the era of socialism. This doctoral thesis clarifies and characterizes the life experiences and wider social factors involved in Czech-Bulgarian marriages and summarizes fundamental moments in the life of a spouse living in a Czech-Bulgarian marriage. In general, this doctoral thesis on Czech-Bulgarian marriages is made up of two basic levels. The first is the diachronic level, i.e. the level dealing with Czech-Bulgarian marriages from a historical perspective in the context of migration processes, which are the main participants in the production of mixed marriages. The second perspective is the synchronic perspective, which is aimed at the personal experiences of spouses who have entered into a Czech-Bulgarian marriage. It also studies potential problematic and positive aspects that mixed marriages bring or have brought in the past. Both perspectives set out in this work are viewed through the individual life experiences of spouses living in Czech-Bulgarian marriages and also of their descendents.

Through the method of field research, which was carried out in the Czech Republic and in Bulgaria, in-depth interviews with narrative elements were carried out (i.e. narrative interviews) with individuals who were living in Czech-Bulgarian marriages in the era of socialism or are the descendents of such a marriage. These were interviews during which were carried out with respondents using the “life-story approach”. For the purposes of this work, the method of narrative interviews seemed to be the most suitable tool for data collection, as it provides subjective experiences and the narratives of individual actors on life, historical periods and social situations. The method of narrative analysis through the story-telling of respondents helped to formulate shared thematic elements and categories. The underlying methodological approach of this research was a realist approach and thematic analysis.

In terms of the research, specific models of Czech-Bulgarian mixed marriages were discovered, which can be characterized according to the method of how

partners became acquainted, i.e. the type of immigration that led to the partners' becoming acquainted. Czech-Bulgarian marriages in the socialist era were formed in connection with the intensive strengthening of mutual Czech-Bulgarian, or Czechoslovak-Bulgarian socialist cooperation. Czech-Bulgarian marriage can be categorized into groups "student", "work" and "beach" marriages in connection to where acquaintances were made thanks to the agreement between both states on either the exchange of students, mutual economic agreements and the exchange of labor and goods, or the dependence on the development of the tourist industry. These types of marriages possess certain shared characteristics such as the timeline of the relationship before marriage, the language practices of partners, or the selection of a location for living after marriage. This doctoral thesis also reflects the situation of Czech-Bulgarian marriages after the year 1989, when the worsening economic situation in Bulgaria determined the strategies of Czech-Bulgarian families living in Bulgaria at the time and also led to the emergence of Czech-Bulgarian marriages that can be defined as "new working marriages".

The identifying characteristics of Czech-Bulgarian marriages clarify and describe mainly life experiences and summarize the basic moments in the life of spouses who have lived in Czech-Bulgarian marriages during socialism. In this respect, this thesis provides facts regarding the life experiences, problematic aspects and benefits of mixed Czech-Bulgarian marriages, as specific phenomena that the spouses themselves consider to be important are reflected. In addition, this doctoral thesis analyzes the differences between partners that can provoke potential conflicts and are often conceived as problematic aspects in terms of the study of mixed marriages. The most problematic aspect is the fact that one of spouses by rule is always a migrant (foreigner) in the country where the married couple settled. This causes problems that are connected with moving to a foreign country including the selection of a place to live, integration and acculturation of one of the partners including coming to terms with the loss of a home and also culture shock. This work also analyzes the differences in communication, the social and family behavior of partners, e.g. differing habits in raising children, perception of family ties and gender roles, a differing perception of time, different eating habits and rituals connected to

food and different ways of spending free time with friends and relatives including the significant social category of visitations.

This doctoral thesis describes and analyzes specific situations and experiences that partners in Czech-Bulgarian marriages are faced with; however, it also provides the reader with generalizations and abstractions applicable to other mixed marriages. Mixed marriage a general sense should be perceived as a very complex institution that is influenced both by the differing social and economic background of the partners and the personal characteristics of the partners in general.

11 РЕЗЮМЕ

Представеният дисертационен труд разглежда и с помощта на етнологията подход анализира неизследваната досега тема за чешко-българските бракове. Целта на труда е чрез етнологията подход да бъдат описани и интерпретирани чешко-българските бракове, сключени в периода от края на 40-те до края на 80-те години на XX в., по отношение на който се приема работното означение период на социализма. В труда се изясняват и характеризират житейския опит и по-общите социални фактори, свързани с чешко-българските бракове, и обобщава основните моменти в живота на партньора в чешко-българския брак. Трудът обхваща две перспективи. Едната е диахронна, представяща чешко-българските бракове в исторически план в контекста на миграционните процеси, играещи основна роля при сключването на смесените бракове. Другата перспектива е синхронна и е насочена към личния опит на партньорите и по-конкретно към проблематичните или позитивните страни, които смесеният брак им поднася. И двете очертани перспективи в текста са разгърнати през индивидуалния житейски опит на партньорите, встъпили в чешко-български брак, или на техните деца.

Основен метод в теренното изследване, осъществено в Чешката република и в България, представляват дълбочинните интервюта с наративни елементи (т.нар. наративни интервюта) с лица, сключили чешко-български брак в периода на социализма, или с лица, родени в такъв брак. Става дума за разговори, при които информаторите разказват своите житейски истории (т.нар. „life-story approach“). Методът на наративното интервю се явява най-подходящ като източник на данни за целите на дисертационния труд, тъй като представя субективния опит и разказите на респондентите за житейските и историческите периоди и социалните ситуации. Методът на наративния анализ въз основа на разказите на респондентите формулира общите тематични елементи и категории. В методологичен аспект изследването се придържа към реалистичния подход и тематичния анализ.

В рамките на изследването се установяват специфичните модели на чешко-българските смесени бракове, които могат да се характеризират според начина

на запознанство на партньорите и съответно според типа миграция, довела до запознанство между партньорите. Чешко-българските бракове, сключени в периода на социализма, са свързани с интензивното и многостранно чешко-българско и съответно българо-чешко социалистическо сътрудничество. Те могат да бъдат типологизирани като т.нар. студентски, работни и плажни, според това дали запознанството между партньорите се осъществява благодарение на междудържавните спогодби за обмен на студенти, икономическите договори за обмен на работници и стоки или в резултат от развитието на туризма. Отделните типове смесени бракове демонстрират някои общи характерни черти, като напр. продължителността на връзката между партньорите, предшестваща брака, езиковия опит на партньорите или избора на място за живеене след сключване на брака. Дисертационният труд взема под внимание и ситуацията след 1989 г., когато влошената икономическа ситуация в България обуславя стратегиите на чешко-българските семейства, живеещи в България, и води до сключването на нови чешко-български бракове, които могат да се определят като работни.

Идентификационните характеристики на чешко-българските бракове изясняват и описват най-вече житейския опит и обобщават основните моменти от живота на партньора, встъпил в чешко-български брак в периода на социализма. Във връзка с това в дисертационния труд се разглеждат факти, засягащи житейския опит, проблематичните аспекти и позитивите, свързани със смесените чешко-български бракове, при което се обръща внимание на конкретни феномени, оценявани от самите съпрузи като съществени. В дисертационния труд се анализират различията между партньорите, които могат да предизвикат конфликти и в изследванията върху смесените бракове често биват разглеждани като проблематични. Като най-съществен проблем се очертава фактът, че в случая става дума за брак, при който единият от съпрузите е мигрант (чужденец) в страната, където семейството е избрало да живее. Този факт обуславя трудностите, съпътстващи заселването в чужбина, вкл. избора на място за живот, интеграцията и акултурацията на единия от партньорите, вкл. справянето с напускането на родината и т.нар. културен шок. В труда се анализират също така разминаванията в комуникацията, в

социалното и семейното поведение на партньорите, напр. различните представи за възпитанието на децата, несъвпадащите разбирания за семейните връзки и джендърните роли, различното възприемане на времето, различията в кухнята и свързаните с храненето ритуали, различията в прекарването на свободното време с приятели и роднини, вкл. значително за определяне социална категория „посещение“. Дисертационният труд описва и анализира специфичните ситуации и опит, на партньорите, встъпили в смесен чешко-български брак, но същевременно предлага обобщения, приложими и към други смесени бракове. Смесените бракове в общ план следва да се разглеждат комплексна институция, върху която оказват влияние редица фактори, свързани както със социалния и икономическата база на партньорите, така и с техните личностни характеристики.

12 PŘÍLOHY

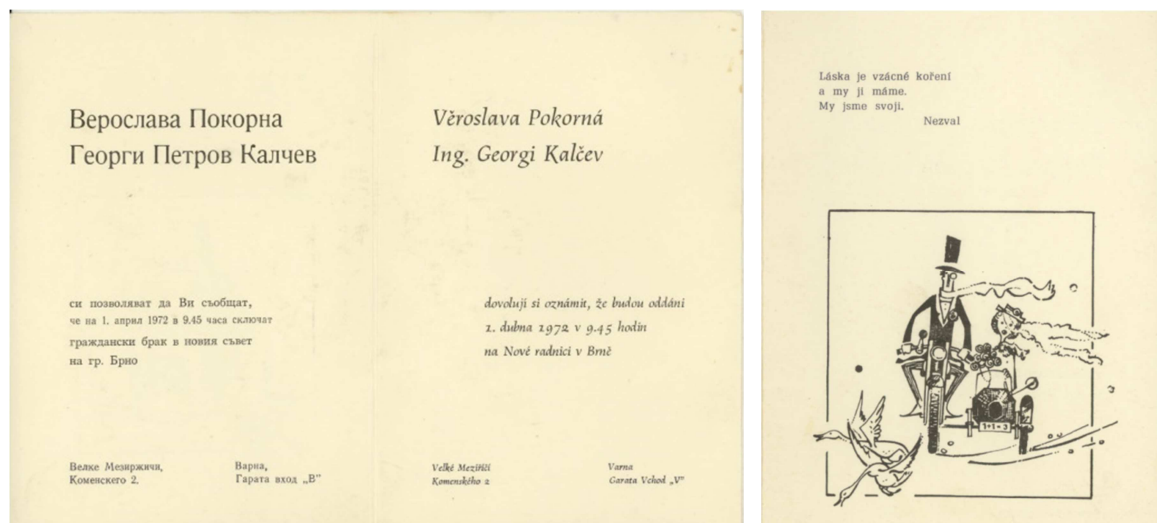
12.1 Příloha č. 1: Seznam respondentů⁹⁵

ID	Pohlaví	Rok narození	Místo pobytu	Typ manželství	Rok svatby
1	žena (†)	1916	Sofie	x	x
2	žena	1922	Praha	vnučka ze studentského m.	1884
3	žena	1925	Praha	pracovní	1962
4	žena	1926	Sofie	studentské	1952
5	žena (†)	1927	Sofie	x	x
5	žena	1927	Sofie	studentské	1950
6	žena	1927	Praha	studentské	1956
7	muž	1927	Plovdiv	pracovní	1951
8	žena	1928	Sofie	studentské	1953
9	muž	1929	Praha	pracovní	1950
10	žena	1929	Praha	studentské	1952
11	muž	1932	Praha	pracovní	1958
12	muž	1934	Plzeň	pracovní	1966
11	žena	1936	Sofie	plážové	1968
12	žena	1936	Varna	studentské	1952
13	žena	1938	Praha	plážové	1964
14	žena	1939	Sofie	dcera z pracovního m.	1938
15	žena	1940	Varna	studentské	1964
16	žena	1941	Poděbrady	studentské	1964
17	žena	1942	Burgas	plážové	1967
18	žena	1942	Sofie	studentské	1969
17	muž	1943	Sofie	studentské	1969
19	žena	1943	Plzeň	pracovní	1966
20	žena	1943	Sofie	dcera ze studentského m.	1943
21	žena	1944	Praha	studentské	1969
22	žena	1944	Sofie	studentské	1967
23	žena	1944	Praha	dcera ze studentského m.	1948
24	žena	1945	Sofie	studentské	1969
25	žena	1946	Plovdiv	plážové	1970
26	žena	1945	Plzeň	x	1944
27	žena	1946	Sofie	pracovní	1966
28	žena	1946	Plovdiv	plážové	1985
29	žena	1946	Praha	studentské	1973
30	muž	1946	Jindřichův Hradec	vnuk ze studentského m.	1926
31	žena	1948	Sofie	studentské	1970

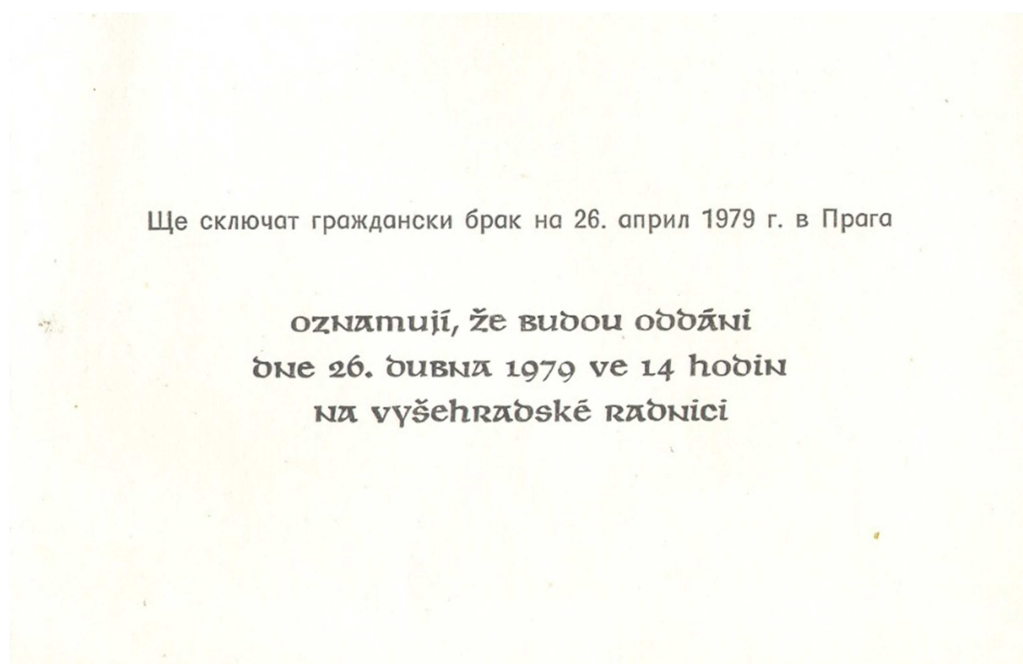
⁹⁵ Řazeno dle roku narození respondentů.

32	žena (†)	1948	Sofie	studentské	1972
33	muž	1948	Praha	pracovní	1971
34	žena	1948	Praha	plážové	1966
35	muž	1948	Plzeň	pracovní	1973
36	muž	1948	Sofie	studentské	1973
37	žena	1949	Sofie	studentské	1973
38	žena	1949	Sofie	studentské	1977
39	žena	1950	Sofie	studentské	1972
40	muž	1950	Praha	dovolená u příbuzných	1979
41	muž	1951	Plzeň	pracovní	1976
42	žena	1951	Praha	dcera ze studentského m.	1949
43	žena	1954	Praha	pracovní	1990
44	žena	1954	Sofie	studentské	1977
45	žena	1954	Sofie	studentské	1978
46	muž	1955	Brno	studentské	1976
47	žena	1955	Sofie	pracovní	1979
48	žena	1955	Plovdiv	plážové	1977
49	žena	1955	Praha	studentské	1978
50	žena	1956	Praha	studentské	1980
51	žena	1956	Praha	pracovní	1989
52	žena	1956	Sofie	dcera z plážového m.	1968
52	žena	1957	Brno	studentské	1982
53	muž	1958	Praha	studentské	1981
54	žena	1959	Praha	pracovní	1985
55	žena	1959	Varna	pracovní	1981
56	žena	1960	Plovdiv	plážové	1986
57	žena	1960	Sofie	studentské	1984
58	žena	1962	Sofie	studentské	1986
59	žena	1964	Plovdiv	pracovní	1989
60	žena	1965	Sofie	plážové	1986
61	žena	1965	Chomutov	plážové	1988
62	žena	1965	Praha	studentské	1986
63	žena	1966	Sofie	pracovní	1992
64	žena	1968	Plovdiv	plážové	1987
65	žena	1974	Středočeský kraj	pracovní	2008
66	žena	1976	Praha	dcera ze studentského m.	1965
67	žena	1976	Varna	pracovní	2011
68	muž	1976	Brno	syn z pracovního manželství	1973
69	žena	1977	Sofie	pracovní setkání; nesezdaný pár; dvě děti	x
70	žena	1977	Praha	pracovní	1990
71	žena	1978	Praha	pracovní	2013
72	žena	1978	Praha	pracovní	2006
73	muž	1988	Středočeský kraj	syn z plážového manželství	1986
74	žena	1993	Praha	dcera z pracovního m.	1990

12.2 Příloha č. 2: Dokumenty⁹⁶

Pozvánka na svatbu jedné z respondentek, která se uskutečnila dne 1. 4. 1972 v Brně

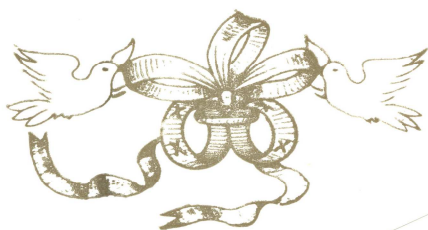

Pozvánka na svatbu jedné z respondentek, která se uskutečnila dne 26. 4. 1979 v Praze.

⁹⁶ Veškeré uvedené přílohy (dokumenty a obrazový materiál) jsou ze soukromého archivu respondentů, případně z archivu vlastního. Respondenti, kteří poskytli fotografie či dokumenty, souhlasili s jejich uveřejněním v této kvalifikační práci.

ПАВЛА КАНЬОВА
ПАВЛИН ЦВЕТКОВ КОЗАРСКИ
и техните родители

Ви канят най-учтиво да присъствувате на
СВАТБЕНОТО им ТЪРЖЕСТВО
което ще се състои на 27. 12 1986 година от 10.15 часа
в ритуалната зала на Младежкия дом «Лиляна Димитрова»
Поздравленията ще се приемат от 12.00 часа в ресторанта
«Кристал»

Позвана

Pozvánka na svatbu jedné z respondentek, která se uskutečnila dne 27. 12. 1986 v Sofii

НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
Благоевски районен..... народен съвет
гр. (с.) С О Ф И Я
окръг

**УДОСТОВЕРЕНИЕ
ЗА ГРАЖДАНСКИ БРАК**
АЛЕКСАНДЪР ГЕОРГИЕВ ЦИЦАРСКИ
(собствено, бащино и фамилно име)
и АННА ШИХОВА
(собствено, бащино и фамилно име)

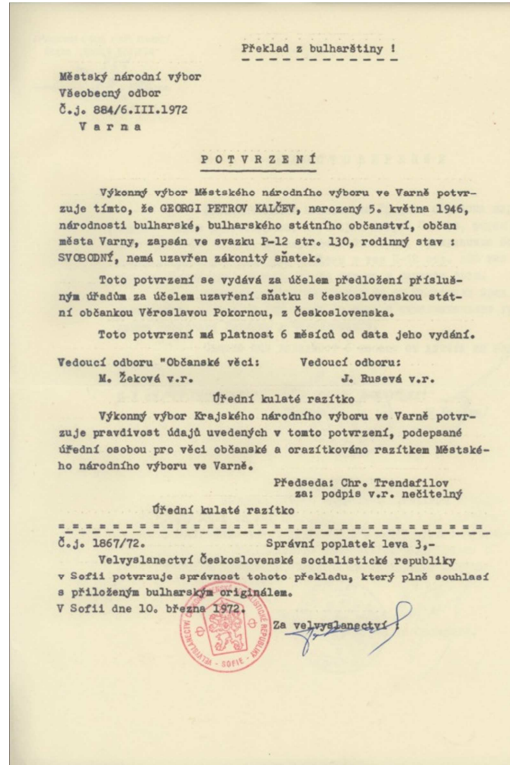
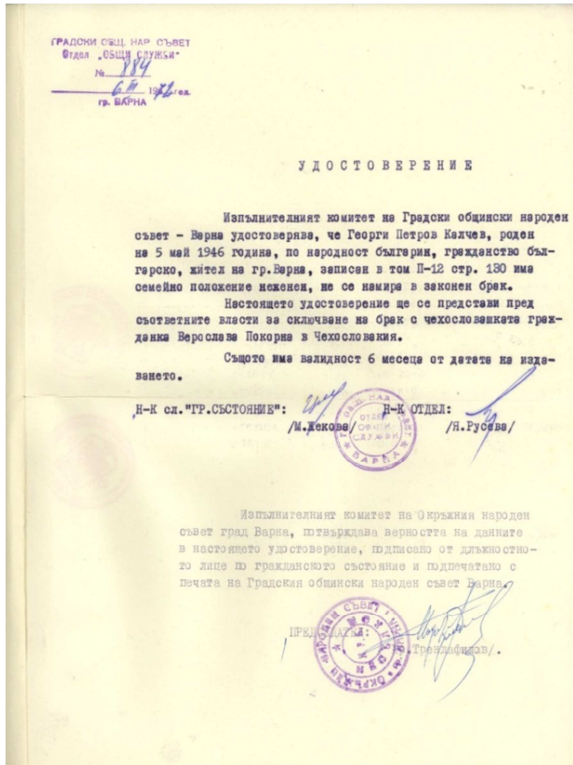
склучиха граждански брак на 15.XI.1970 г.
(ден, петнадесети, месец ноември,
хиляда деветстотин и седемдесета, година)
в гр. (с.) С о ф и я община,
окръг, с акт № 1677
След брака съпругата се именува АННА
ШИХОВА ЦИЦАРСКА

ДАННИ ЗА СЪПРУЗИТЕ

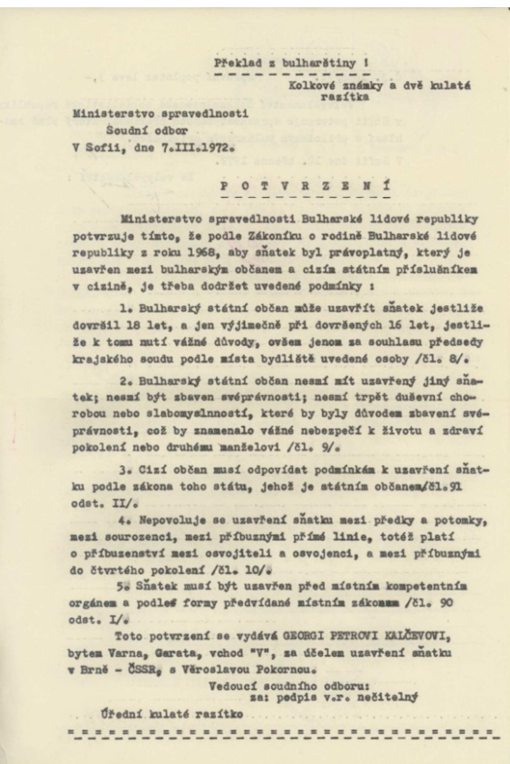
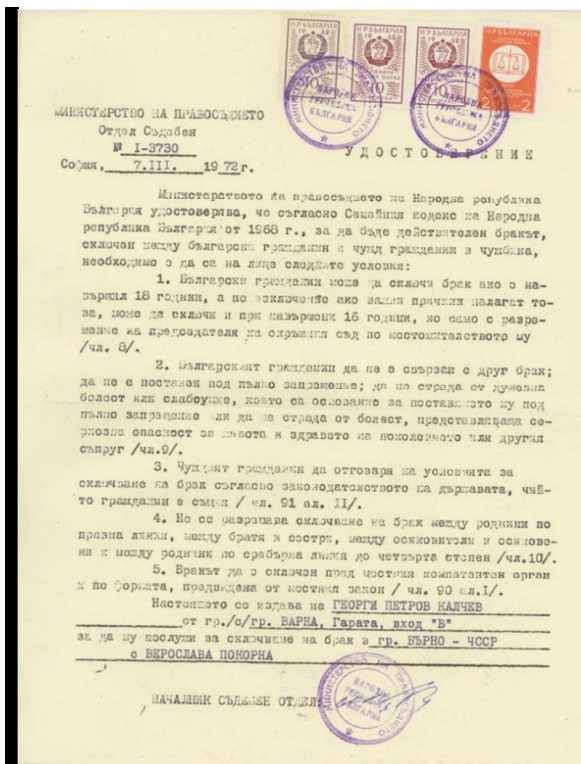
ЗА МЪЖА	ЗА ЖЕНАТА
1. Дата на раждане 25.VIII.1944	20.V.1948
2. Месторождение гр. (с.) Трявна	Прага
окръг	окръг
3. Народност българин	чехкиня
4. Гражданство българско	чехословашко
Дата на издаването: 15.XI.1970 г.	

Президиент:
Серия ГВ-89
№ 233489

Potvrzení o sňatku, který se konal v Sofii dne 15. listopadu 1970.

Potvrzení od městského národního výboru (Varna) o neuzavření zákonného sňatku v Bulharsku, včetně překladu do češtiny.

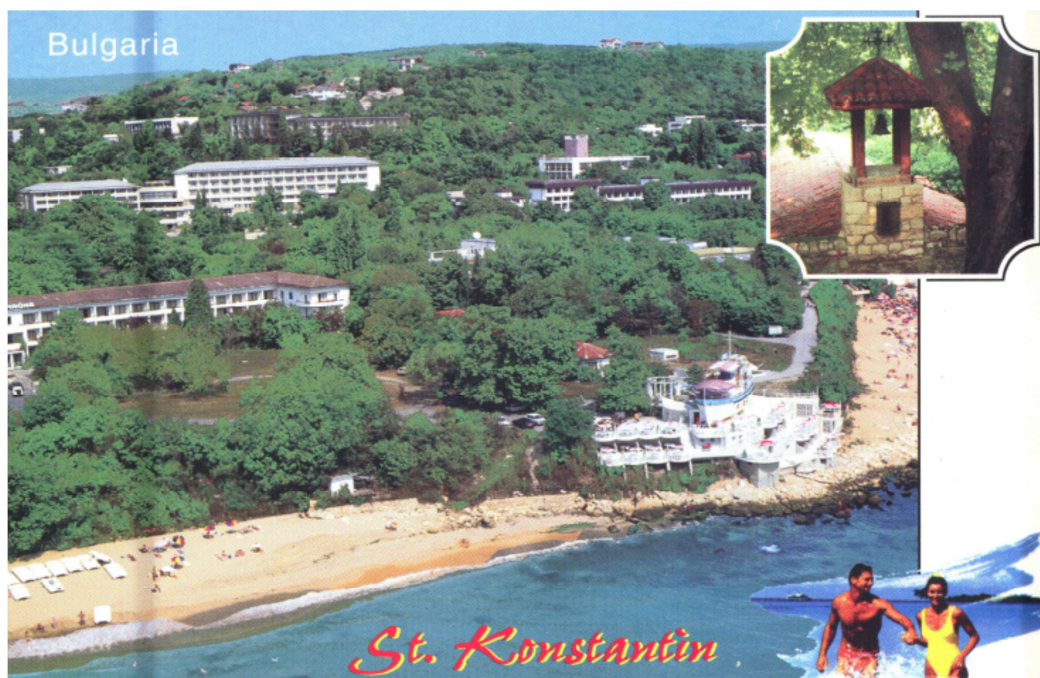

Potvrzení od Ministerstva spravedlnosti od Bulharské lidové republiky o podmínkách, které jsou nutné dodržet pro uzavření právoplatného sňatku (z roku 1972), včetně překladu do češtiny.

12.3 Příloha č. 3: Obrazová příloha

Bulharští studenti v Československu v Praze v roce 1948.

Pohlednice jedné z respondentek z dovolené, na které poznala svého budoucího manžela.

Pozdrav Baba Marta zaslaný mezi příslušníky česko-bulharské rodiny (v levém rohu pohlednice jsou tzv. martneničky).

Fotografie česko-bulharského manželského páru v době seznámení – červenec 1984, Primorsko.

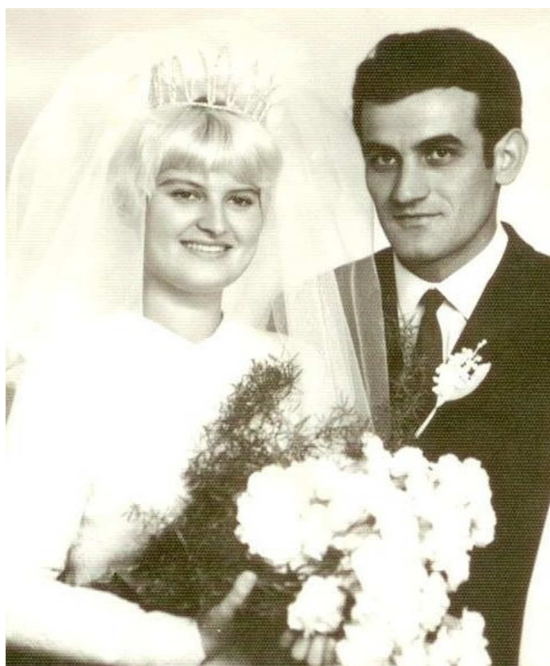
Fotografie česko-bulharského manželského páru u příležitosti promoce manžela - březen 1969, Praha (Obecní dům).

Svatební fotografie česko-bulharského manželského páru. Svatba se uskutečnila v Praze v roce 1948.

Svatební fotografie česko-bulharského manželského páru, který se seznámil během studií v Praze na FAMU. Svatba proběhla dne 21. prosince 1956 v Praze (zdroj: Motejlová-Manolová, Marija. 2003. Ukotvené stíny. Praha-Sofia, s. 180).

Svatební fotografie česko-bulharského manželského páru (tzv. plážové manželství). Svatba se konala v září roku 1966 ve městě Varna.

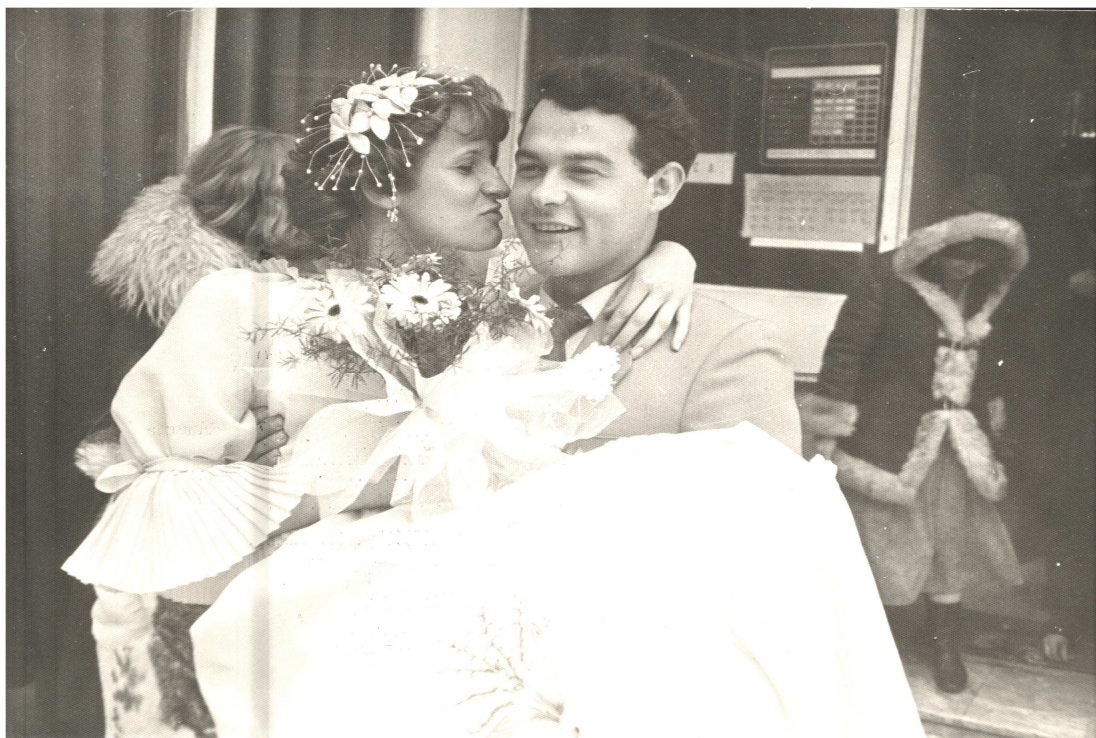
Svatební fotografie česko-bulharského manželského páru, která se uskutečnila v roce 1970 v Praze.

Svatební fotografie česko-bulharského manželského páru, která se uskutečnila v roce 1973 v Brně.

Svatba česko-bulharského manželského páru, která se uskutečnila 26. 4. 1979 v Praze na Vyšehradě.

Svatební fotografie česko-bulharského manželského páru, který se seznámil v přímořském letovisku Družba. Svatba se konala v roce 1986.

Svatba fotografie manželského česko-bulharského páru, která se uskutečnila roce 1962 v Praze.

Svatební fotografie manželského česko-bulharského páru sezdaného v roce 2009.

Česko-bulharská rodina na dovolené na černomořském pobřeží. „Jako každé léto.“ (žena roz. 1925, pracovní manželství od r. 1962)

Česko-bulharská rodina při příležitosti setkání o vánočních svátcích v Sofii (2012).

Česko-bulharská rodina při příležitosti setkání o vánočních svátcích (2012).

Setkání česko-bulharské rodiny v Bulharsku v roce 2003.

Domácnost česko-bulharské rodiny žijící v Sofii. Identifikace s Českou republikou je obvykle u českých občanů žijících v Bulharsku manifestována skrze obrazy, na kterých jsou vypořádány výjevy z České republiky (např. památky v Praze, české krajiny, rodné město). Na uvedené fotografii je česko-bulharská rodina identifikována i skrze vlajky na skříni.

Fotografie z roku 1987 - foceno v Československém klubu TGM (ul. Krakra) ve velkém sále. Jedná se o kroužek pro malé děti, kde se učily české písničky, básničky a tance.

Sdružení Bulharů v Československu při příležitosti setkání v Bulharském klubu v Praze (ul. Americká) – 70. léta.